

TARTU ÜLIKOOL
Majandusteaduskond
Ettevõtte majanduse instituut

Konstantin Käära

USA PONZI SKEEMIDE KORRALDAJATE KÄITUMUSLIKUD TUNNUSJOONED

Bakalaureusetöö

Juhendaja: lektor Mark Kantšukov

Tartu 2013

Soovitan suunata kaitsmisele

(Mark Kantšukov)

Kaitsmisele lubatud “ “..... 2013. a.

Rahanduse õppetooli juhataja

.....

(dotsent Priit Sander)

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....
(Konstantin Käära, allkiri)

SISUKORD

Sisukord	3
Sissejuhatus	4
1. USA Ponzi skeemide korraldamisega seotud petturlust käsitlevad teooriad	7
1.1. Petturi isiksus ja käitumismustrid Ponzi skeemide kontekstis	7
1.2. Finantspetturite käitumisega seotud eetilised aspektid	20
1.3. Ponzi skeemid kui finantspetturluse liik	25
2. USA Ponzi skeemide korraldajate käitumuslike tunnusjoonte analüüs	40
2.1. Petturite ning petturluse üldine profiil käsitletavates Ponzi skeemide juhtumites	40
2.2. Pettusskeemiga seotud eripärad	46
2.3. Petturite isikuomadused	52
2.4. Petturite käitumuslike eripärade roll USA Ponzi skeemides	55
Kokkuvõtte	67
Viidatud allikad	73
Lisad	86
Lisa 1.	86
Lisa 2.	88
Lisa 3.	90
Lisa 4.	93
Summary	94

SISSEJUHATUS

Tänapäeval, üha kiiremini arenevas ja komplekssemaks muutuvas finantsmaailmas esineb paratamatult finantspettusi ja -manipulatsioone. Üheks selliseks pettuse liigiks on Ponzi skeemid, mis said oma nimetuse finantspetturi Charles Ponzi järgi. Tänapäevaks on aga rohkem tuntud ja eriti kurikuulsaks saanud Bernard Madoff'i Ponzi skeem, mis tõi miljardeid dollareid kahjumeid ja mille pärast kaotasid paljud inimesed oma elusäästud. Ponzi skeemid esinevad suhteliselt tihti erinevates mastaapides, on oma iseloomu poolest destruktiivsed inimeste säästude suhtes ning on esmapilgul üsna raskesti avastatavad, mis teeb Ponzi skeemide teema käsitlemise eriti aktuaalseks. Investorid usaldavad oma finantsvahendeid karismaatilise kurjategija kätte, kuna neile lubatakse erakordselt kõrget tootlust olematu riskiga.

Vastupidiselt laialt levinud arvamusele, et Ponzi skeemide korraldajad tegutsevad üksi, on antud töö raames kogutud piisavalt asjakohast materjali, mis lubab väita, et petturiel on paljudel juhtudel olnud mitu kaasosalist. Samuti on selle töö raames leitud, et Ponzi skeeme asutavad petturid on paljuski erakordsed inimesed. Seoses hiljutiste ning ulatuslike finantsskandaalidega USA maastikul pidas autor asjakohaseks uurida just selle riigi finantspettureid (samuti on olulisteks teguriteks riigi suurus, finantsturgude ja regulatsioonisüsteemi areng jne). Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on selgitada välja petturite käitumuslikud tunnused USA Ponzi skeemide korraldajate tegevuse näitel. Tööst selgub, et vaadeldavatel juhtumitel olid petturid rakendanud püsivat ning hoolsat strateegiat selleks, et leida skeemi jaoks täiendavaid kliente. Autor arvab samuti, et ükski edukas Ponzi skeem ei saaks eksisteerida ilma sarmika ning osava juhita (siinkohal mõeldakse edukust eelkõige negatiivses mõttes, kuna tegemist on skeemidega, mis tõid suuri finantsilisi kahjumeid). Skeemi korraldaja suutis tänu oma karismaatilisele isiksusele täielikult uinutada investorite valvsust, pannes neid uskuma oma võimetesse genereerida risikivaba kõrget tootlust.

Töö eesmärgi saavutamiseks on vaja täita järgnevad uurimisülesanded:

- baseerudes asjakohastele allikatele ning teooriatele selgitada petturi psühholoogiline ning sotsiaalne isikukirjeldus ning leida võimalikud käitumuslikud eripärad, ja võtteid, mida petturid rakendasid investorite meelitamisel (olulisteks teguriteks on petturite isikuomadused, skeemi ülesehitus, pettusega seotud asjaolud jne);
- käsitleda tähtsaid eetilisi aspekte, mis puudutavad finantskuritegusid ning tihedalt seonduvad petturite käitumisega, sealjuures reflekteerides Ponzi skeemide ilmnemise võimalusele Eesti kontekstis;
- anda ülevaade Ponzi skeemist kui ühest valgekrae kuritegude liigist ühtlasi eristades seda finantspüramiidist, mis on Ponzi skeemiga sarnane finantspetturluse liik;
- tuginedes viiele kurikuulsale ning pikalt tegutsenud skeemile (kõik toimusid USA-s) analüüsida petturite käitumist vastavalt teoreetilises osas väljatoodud analüüsiraamistikule ning esimese etapina esitada petturite isikutunnusi ja pettuse üldist profiili;
- tuua välja petturite tähtsamaid isikuomadusi;
- selgitada välja petturluse profiili ning ülesehitust, samuti ka petturitega seotud asjaolusid;
- leida petturite käitumises ühiseid tunnusjooni ja mustreid ning teha selle alusel vastavaid järeldusi petturite käitumuslike tunnusjoonte kohta.

Bakalaureusetöös on kaks osa, millest esimene on teoreetiline ja teine empiiriline. Teoreetilises osas põhinetakse erialakirjandusele, teadusuuringutele, teadusartiklitele, ning valitsusagentuuride allikatele. Peab märkima aga, et teadusruumis eksisteerib teatud vaakum skeemide teema käsitlemisel, seda eriti puudutades kurjategija isikut kui peamist põhjust mis tingib skeemi edukust. Pigem taandatakse Ponzi skeemide uuringuid kvantitatiivsele analüüsile ning arvatakse, et skeemi korraldaja müügioskused ei mänginud eriti suurt rolli skeemi edukuse ning kestuse tagamisel. Autor aga kogus asjakohast informatsiooni, mis lubab väita, et kurjategija isiklik roll skeemi edukuses on suurem, kui seda on senini arvatud. Autori arvates ei suuda ka kõige läbimõeldum

skeem tagada iseenda edukat eksistentsi ilma karismaatilise ja sarmika juhita, kes investoreid piisavalt hästi meelitaks.

Empiirilise osa esimeses alapeatükis kirjeldatakse vaadeldavaid Ponzi skeemide juhtumeid, nendega seotuid pettureid, viimaste isikutunnusi (sugu, haridus jne) ning petturluse üldist profiili. Empiirilise osa teises ja kolmandas alapeatükis teostatakse süvauuringut pettuse eripärade ning kurjategijate isiksuste kohta. Töö neljandas alapeatükis analüüsib autor põhjalikumalt pettuste asjaoludest tulenevaid petturite käitumuslike eripärasid. Autor kasutab erinevat kirjandust empiirilises osas (ajakirjandusallikaid, kohtulahendeid, analüütikute hinnanguid, teadusartikleid jne), kuna vastava teema käsitlemisel ühtset teaduslikult süsteemset vaadet pole olemas. Põhiprobleemideks on vaadeldava töö puhul eelkõige info objektiivsus ning selle kättesaadavus. Töös kasutatakse teiseseid andmeid (kolmandate isikute poolt varem korjatud intervjuusid, analüüse jne).

Autor peab tähtsaks ka fakti, et antud töö selgitab detailselt Ponzi skeemide tunnusjooni ning nendega seotuid isikuid ja huvigruppe. Oluliseks aspektiks on ka Ponzi skeemide ja finantspüramiidide eristus, mis on toodud peatükis 1.3 (autor on täheldanud, et isegi ajakirjanduses ajatakse finantspüramiide ja Ponzi skeeme tihti omavahel segamini). Samuti selgitatakse lugejale detailselt kurjategijate käitumist ning võimalike ohumärke, mis võivad viidata Ponzi skeemile. Autor loodab, et töö võiks aidata potentsiaalsel investoril teha turvalisemaid finantsotsuseid, eriti kui usaldatakse finantsvahendeid kellegi kolmanda isiku kätte. Antud töö võiks aidata ka eestikeelsele lugejaskonnale paremini aru saada Ponzi skeemidest, nendest tulenevatest ohtudest ja riskidest. Samas on just investor see isik, kes peab targalt riske hindama ning investeeringu vastaval määral analüüsima.

1. USA PONZI SKEEMIDE KORRALDAMISEGA SEOTUD PETTURLUST KÄSITLEVAD TEOORID

1.1. Petturi isiksus ja käitumismustrid Ponzi skeemide kontekstis

Ponzi skeemid eeldavad eelmistele investoritele raha tagastamist uute investorite rahaga. Sisuliselt on Ponzi skeemid aga tihedalt seotud investorite ja petturite käitumise teemaga. Ponzi skeemide korraldajad peavad jätma üldsusele edukate investorite või ärimeeste mulje. Enamik selliste skeemide opereerijaid tutvustavad ennast kui investeerimisvaldkonda ekspertidena. Ponzi skeemide opereerijad räägivad tihti, et neil on olemas kindel arusaam turust ja nad oskavad etteaimata turukäitumist tänu endamõeldud keerulistele või saladuskatte all olevatele „strateegiatele“. Need strateegiad on kas liiga spetsiifilised, et nendest tavainimene aru saaks, või on nad nii edukad, et need peavad olema teiste eest salastatud (viidatakse konkurentidele, ärietikale jne). Skeemi korraldajate investeerimisstrateegia võimaldab maksta suuri tagasimakseid suhteliselt lühidate perioodide möödudes. Kliente meelitamise abivahenditeks on investeringu kõrge tootlus, madal riskimäär ja lühiajalised tagasimaksed. Kuritegelike kavatsusi püütakse tihti varjata ilusate kontorihoonetega, kallide ülikondade, näiliku heategevusega (näiteks annetakse omanik teatud summasid kirikutele) jne. (Branscum 1998a)

Petturite isikuomadusi ning psühholoogilisi eripärasid kirjeldavad oma töödes sellised autorid nagu James Walsh ning Tamar Frankel, kes juba pika aega tegelevad Ponzi skeemide uurimisega. Mõlema autori huviorbiidis on kurjategijate karismaatilisus ning teised spetsiifilised isikuomadused. Selleks, et saada paremini aru skeemi korraldajate isiksusest toob autor välja ka edukate liidrite isikuomadusi vastavate juhtimisteooriate kontekstis. Juhtimine ja liidriks olemine on vaieldamatult tähtis osa kurjategija igapäeva

tegevustes. Samuti kasutab autor teisi teaduslike allikaid, mis on interdistsiplinaarsed, samas oluliselt põimuvad läbi Ponzi skeemide korraldajate temaatikaga.

Autor toob juhtimisteooria kontekstis välja definitsiooni, mis defineerib eestvedamist (*leadership*),- kui organisatsioonile suunda näitamist. Liidri peamine roll on suunata olemasolevaid ressursse organisatsioonile kõige efektiivsemal moel (vähemalt pikaajalises perspektiivis). Kuigi Ponzi skeemide korraldajat ei saa otseselt nimetada efektiivseks liidriks (ressurside kasutamise poolest), saab teda kindlasti nimetada oskuslikuks eestvedajaks negatiivses mõttes (inimkultuuri seisukohalt). Skeemide korraldajad oskavad tänu oma liidrivõimetele veenda investoreid, et nende pakutud suund on õige. Siinkohal peab pidama meeles, et investeering on alati suunatud tulevikku ning investor tahab alati saada kasumit oma investeeringust. Petturi roll on seega suunata investorit talle sobival moel ehk olla investorit jaoks nn. „teerajajaks“. Seega juhtimisteooria seisukohalt on pettur negatiivse mõjuga eestvedaja. (McCrimmon 2011)

Klassikalisest kirjandusest juhtimise ja eestvedamise teemal toob autor välja 1921. aastal Lillian Moller Gilbreth'i käe all valminud „Juhtimise psühholoogia“ (*The Psychology of Management*), mis oli tähtsaks abinstrumendiks sellistele Ameerika suurfirmadele nagu Johnson and Johnson ning Macys. Gilbreth toob oma raamatus välja eduka juhi tähtsmaid isikuomadusi. Autor esitab neid selekteeruvalt, vastavalt nende sobivusele antud töö kontekstiga (Gilbreth 1921: 35-38):

- Taibukus. Juht peab oskama leida õigeid lahendusi vastavates probleemsetes situatsioonides. Temas peab olema loomulikku intelligentsi.
- Haridus ja/või haritus. Mitte igapähele on teadmisi ning intelligentsi selleks, et edukalt organisatsiooni juhtida. Intelligentne kompetents pärineb haridustäustast ja/või inimese harituse tasemest (nt. inimene harib ennast ise).
- Energilisus. Juht on alati inimeste seltsis. Selleks, et efektiivselt inimesi juhtida peab indiviidil olema teatud sisemine energeetilisuse tase, mis tõmbab teiste tähelepanu (nõ. haarab kaasa). Energiline juht tundub olevat ka vaimustatud oma tegevustest, mis on positiivseks eeskujuks teistele töötajatele.
- Oskus inimesi veenda. Inimesed peavad olema veendunud juhi kompetentsis.

- Oskus õigeid inimesi leida. Siinkohal mõeldakse oskust palgata selliseid inimesi, kes aitavad organisatsiooni arengule kaasa.
- Otsustusvõime. Organisatsioon peab olema kogu aeg olema liikvel seatud eesmärkide suunas. Seega juht peab oskama võtta vastu õiget otsust, õigel ajal, ka kõige keerulisemate probleemide puhul.
- Edukas juht on haruldane inimene. Tegemist on eri liiki inimestega, kes omavad haruldasi oskusi. Gilbreth viitab isegi teatud sarnasusele edukate juhtide mõtlemisviisil ning käitumis- ja psüühikahäiretle vahel.

Klassikaline teooria moodsamate juhtimisteooriate seisukohalt välistab aga õppiva organisatsiooni (*learning organization*) kontseptsiooni, mis väidab et vead on vältimatud ning nendest tuleb organisatsioonil õppida. Seega ei saa olla ideaalset ja alati edukat juhti. Juht teeb otsuseid ning näitab suunda, samas ta pole kaitstud vigade eest. (McCrimmon 2011)

Ponzi skeemide kontekstis võib rääkida suuremast kattuvusest petturi teooriate ja Gilbrethi eduka juhi teooriate vahel, ehk skeemide korraldajate isikuomadused on tõepoolest haruldased ning jälgivad omavahel sarnast mustrit. Tegemist on teatud tüüpi inimestega, kelle peamiseks “trumbiks” on oskus veenda teisi inimesi. Publik vaatab antud indiviididele alt üles ning seostab pettureid kangelaste ning geenistega, kuna arvab, et rikkus ja edukus on seotud selliste voorustega nagu tarkus, julgus, meelekindlus jt. (Walsh 1998: 9-12)

Teine põhjus miks antud teooriad rohkem kattuvad on see, et Ponzi skeemi korraldaja ei tohi teha palju vigu. Tema viga on talle marginaalselt olulisem kui mõne ettevõtte juhi viga, kuna ettevõtte puhul on enamasti tegemist piiratud legaalse vastutusega. Ponzi skeemi korraldaja teab aga, et tema skeem on illegaalne ning on kriminaalselt rangelt karistatav. Pettur teab samuti, et skeem on hukkule määratud. Samal ajal püüab ta selle kestust iga hinna eest pikendada. Samas, et olla lühiajaliselt edukas, peab pettur olema kas oskuslik liider või vähemalt jätma sellist muljet. (Walsh 1998: 177-178)

Inimene on harjunud faktiga, et edukas juht on strateegiline mõtleja. Samas kui skeemi korraldajal palutakse rääkida lähemalt tema investimisstrateegia kohta, ei saa ta tihti anda konkreetset ning ammendavat infot. (Investment Fraud 2013) Seejuures aga oskab

pettur stimuleerida suurt irratsionaalset elevust investorites (Benson 2009: 21). Skeemi korraldaja teab täpselt kuidas mõjutada investorite ahnusetunnet, kuna ta on ise ahne inimene. Kurjategija viitab tihti sellistele suurkujudele nagu näiteks Bill Gates (*Microsoft*'i rajaja) või Michael Dell (*Dell*'i rajaja), tekitades investorites positiivseid psühholoogilisi assotsiatsioone (alateadvuslikult julgustades investoreid oma skeemisse investeerida). (Walsh 1998: 137)

Ameerika kriminaalpsühholoogid defineerivad kergeusklikkust kui inimese sotsiaalse intelligentsi puudumist, tänu millele on ta lihtsasti mõjutatav. Eriti kippuvad inimesed olema kergeusklikud alades, millest nad aru ei saa. Omalt poolt võimaldab selline käitumine kogemematuid investoreid ekspluateerida. Skeemide organisaatorite jaoks peamine "segment,, kellele skeemi müüaksegi on kergeusklikud või lihtsasti mõjutatavad inimesed. Selleks et sobivaid inimesi leida peab skeemi korraldaja olema kõrge sotsiaalse intelligentsiga (hea võime inimesi analüüsida). (Benson 2009: 21)

Tuntud Ponzi skeemide uurija Tamar Frankel süüdistab osaliselt investoreid nende rahakaotustes. (Henriques 2012) Tema väitel ei erista pettur rikka ja keskklassi investori vahel (ka suhteliselt vaesed inimesed on Ponzi skeemidesse investeerinud, lootes saada kiiresti rikkaks), vaid eelkõige on petturi jaoks oluline, et tegemist oleks talle sobiva inimesega. Skeemi korraldaja teeb ükskõik mida, et saada uusi kliente, kuna sellest sõltub tema heaolek. (Frankel 2012: 5-6)

Näilik heategevus on laialdaselt kasutatav meetod investorite saamisel. Heategevus on viimasel ajal saanud eriti populaarseks, kuna inimesed tunnevad, et nad saavad vastavate organisatsioonide kaudu pakkuda rahalist tuge abivajajatele. Vastupidiselt kirikutele, mis pakuvad peamiselt ainult hingelist abi (ehk mitterahalist abi), genereerivad heategevusorganisatsioonid enamasti suuri rahavoogusid tänu annetajatele. Seepärast püüavadki petturid imbuda heategevusorganisatsioonidesse, et meelitada sealt kliente. Heategevustes ning mittetulundusühingutes osalemine annab samuti petturitele võimaluse investeerida enda reklaami. Potentsiaalsetele investoritele öeldakse, et raha pole elus kõige tähtsam, ja et kohalikke vaeseid kogukondasid peab võimalikult palju aitama. Lisaks kehtivad heategevusasutustele ning mittetulundusühingutele riiklikud maksusoodustused, mis teeb neid asutusi veelgi atraktiivsemaks kurjategijate silmis. On olnud ka juhtumeid, kus heategevus- ja mittetulundusasutused osutasid Ponzi või

püramiidiskeemideks. Kurjategija võib kasutada heategevust kui moodust leida kliente (promoda oma toodet), vältida makse (nt. maksuvaba investeeringuga oma reklaami), või teha oma illegaalset skeemi selle baasil. (Walsh 1998: 227-231)

Religioon mängib samuti suurt rolli investorite värbamisel. Petturid püüavad välja näha usulistena ning kirjeldavad oma grandioosseid plaane nagu oleks nad Jumala poolt õnnistatud. Petturid võivad tsiteerida Piiblit investorite aastakoosolekul ning öelda kuivõrd erakordselt usklikud nad on. (Walsh 1998: 23) Investorid kipuvad usaldama kõiki inimesi, keda nad kiriku kaudu leiavad. Kirikututvused on väga tähtsad skeemi korraldajatele, kuna võimaldavad ligipääsu suurele hulgale potentsiaalsetele investoritele, keda ühendab religioon. Kirik on samuti paik, kus inimesed leiavad lootust ning kus enamasti valitseb optimism. Pettur ei pea ilmtingimata olema usklik, ta võib vahetevahel ilmuda tseremooniatele ning muuseas ütlema, et ta on näiteks finantsinstrumentide kaupleja. (Walsh 1998: 217) Nii religiooni kui ka heategevuse puhul on Ponzi skeemide korraldajatele tähtis, et nad ühendavad vastavate sihtgruppide inimesi (kogukondade kontekstis) (Walsh 1998: 105).

Benjamin Graham on üks tuntumaid rahandusteadlasi, kes aitas kaasa suuresti kaasaegse fundamentaalanalüüsi kujundamisele. Tema tuntumaks tudengiks oli Warren Buffet, keda peetakse tänapäeva kõige edukamaks investoriks. Graham defineeris investeeringu kui finantsoperatsiooni, mis võimaldab baseerudes põhjalikule analüüsile loota raha paigutaja algsuuma turvalisusele ning adekvaatsele tootlusele tulevikus. Rahaline sissemakse, mis ei vasta antud nõuetele pole investeering. (Graham, Zweig 2003: 32) Samas nii erainvestorid kui ka institutsionaalsed investorid on miskipärast skeemide korraldajate eiranud ilmseid ohusignaale, teostanud kasina analüüsi ning teinud ebaratsionaalseid otsuseid. Tegelikuses osutub, et ka institutsionaalsed investorid paigutavad fianantsvahendeid kahtlastesse investeerimisskemidesse. Petturitele on siinkohal äärmiselt oluline isiklik kontakt, tänu millele saadakse läbirääkimistes teise poole usaldust võita. (Bonita *et al.* 2012: 48-51)

Edukate petturite karismaatilisus ja finantsiline taip on väga kõrgel tasemel. See seletab, kuidas maailma kõige suurimad petuskeemid on kaasanud institutsionaalseid investoreid ning nii mõnedki neist pankrotistanud. Kohalikud valitsused, tuntud koolid, heategevusorganisatsioonid ning suured investeerimisfondid on vaid marginaalne osa

kannatanud asutuste nimekirjast. Kuigi investeerimispankade ja investeerimisfondide töötajad spetsialiseeruvad finantsinvesteeringute adekvaatsuse hindamisel, on nende valikud realistlikuse ja professionaalsuse mõttes tihti ebaratsionaalsed. Petturid suudavad sageli mõjutada finantsasutuste investoreid endale soosival moel. (Bonita *et al.* 2012: 48) Üks sellistest näidetest on Thomas Joseph Petters'i skeem, millesse investeeris tuntud Ritchie Capital'i fond 275 miljonit dollarit. Tehingud lubasid 362%-list aastast tootlust. (Vardi 2008: 38) Sel ajaperioodil oli aga S&P (*Standard & Poors*) aktsiahinnaindeksi aastane keskmine kasv ainult 11% (S&P 500 Index 2013). Petters'i skeem kestis vaatamata erakordsele võlakooormusele 16 aastat (1992-2008) (Richey 2010a). Sellised näited on tüüpilised Ponzi skeemide puhul (Benson 2009: 20-21). Skeemi korraldajad püüavad näha usaldusväärsetena ka institutsionaalsetele investoritele ning pärast ekspluateerivad nende usaldust (Walsh 1998: 126).

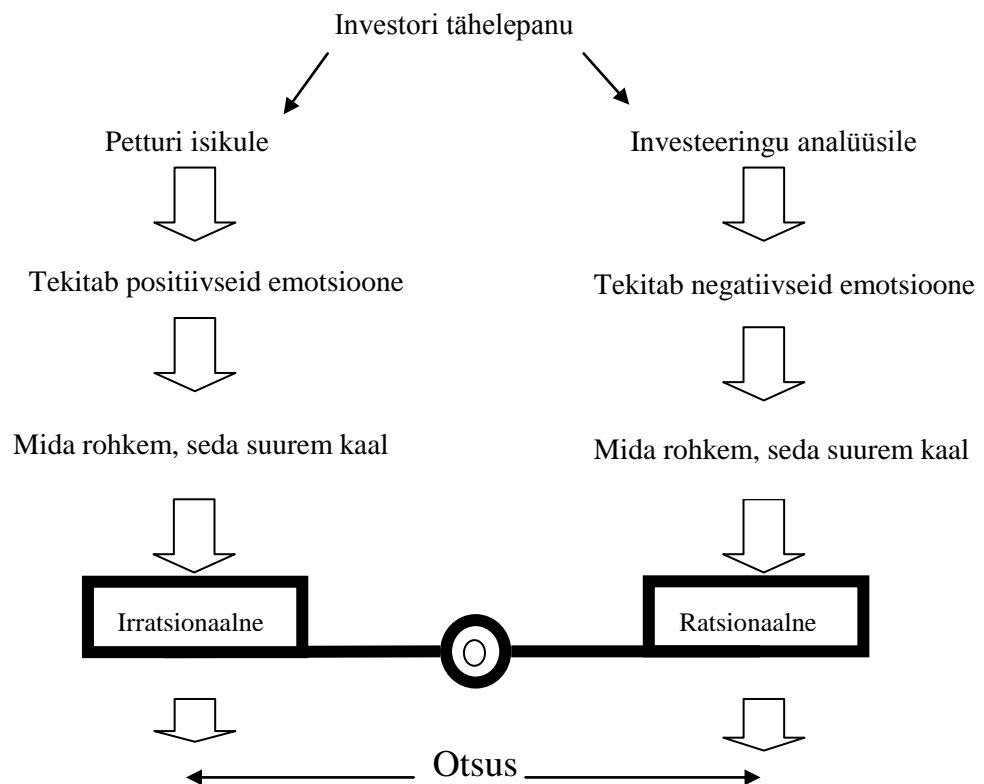
Pettur on osav müügimees. Tema peamiseks ülessandeks on tekitada positiivseid emotsioone investorites (Benson 2009: 21). Emotsioonide mõju on aga pärssiv kaalutud finantsotsuste tegemisel (Lins *et al.* 2012: 234-235). Petturid teavad seda väga hästi, seepärast on nad väga oskuslikud positiivsete emotsioonide tekitamisel investorites. Paljud investorid on aga kogenematud ning on lihtsasti mõjutatavad. Selliseid kliente kurjategijad otsivadki. (Walsh 1998: 169-170) Selleks, et aga positiivseid emotsioone tekitada vajavad petturid investorite tähelepanu. Investorite tähelepanu võidetakse tänu oma erakordsetele isikuomadustele. Kui petturitel õnnestub tekitada investorites kindlustunnet ja usaldust, on suur tõenäosus, et viimased otsustavad skeemisse raha paigutamise kasuks. (Thomas 2013)

Skeemide korraldajad teavad täpselt kuidas võita inimeste usaldust (Walsh 1998: 121). Usaldust defineeritakse kui ootust midagi saada või saavutada tänu partnerile. Partner pakub seega temast sõltuvale isikule tuge ja turvalisust (vähemalt psühholoogilises mõttes). (Holmes *et al.* 2013: 305) Usaldus on oma olemuse poolest positiivne emotsioon (Thomas 2013). Petturitele on seega ülimalt tähtis võita investorite usaldust. Edukad kurjategijad oskavad välja näha meeldivatena ning usaldusväärsetena. Nende karismaatilisus ning isiklik sarmikus on üks peamiseid instrumente eesmärgi saavutamisel. Investoritele püütakse jätta positiivset muljet veetlevate kõnedega ning kui see alguses ei toimi, siis on kurjategijad piisavalt meeleskindlad, et püüda skeptikuid

ajapikku ümber veenda. Hiljem täpsed ning tähtajalised väljamaksed suurendavad veelgi investorite kindlustunnet. Kurjategijad oskavad ehitada pikaajalist suhet investoritega, mis garanteerib ka viimaste usaldust (ka pärast esialgset usalduse võitmist). Antud oskus eristabki edukamaid kurjategijaid, vähemedukamatest. (Walsh 1998: 121-130)

Autor illustreerib alljärgnevalt esitatud info põhjal joonist/skeemi, mis seletab kuidas saab pettur kallutada investori valikuid ning tekitada olukorda, kus investor teeb ebaratsionaalse otsuse (investeerida ilma põhjaliku analüüsita). Alljärgneval joonisel on illustreeritud kaalud. Siinkohal mõeldakse kaalu mitte füüsilises mõttes, vaid psühholoogilises (ehk investor kaalub otsust skeemisse investeerida). On asjakohane rääkida otsustusprotsessist, mis toimub investori peas. Investoril on seega kaks otsust. Kas investeerida skeemisse (irratsionaalne otsus), või mitte investeerida skeemisse (ratsionaalne otsus). Petturi ülesanne on mõjutada investorit, selliselt, et ta otsustaks investeerida pakutud skeemisse (mis on Ponzi skeem, kuigi investor seda alguses ei tea).

Joonis 1. näitab, et oluline on see, kuhu läheb investori tähelepanu. Juhul kui pettur suudab tänu oma isikuomadustele võita investori tähelepanu on suur tõenäosus, et ta suudab tekitada temas positiivseid emotsioone ning hiljem võita ka viimase usaldust (samuti positiivne emotsioon). Edasise mõjutuse korral suureneb tõenäosus, et investor teeb irratsionaalset otsust (otsustab investeerida skeemisse ilma põhjaliku analüüsita, või tahtmata teeb analüüsides vigasid). Manipuleerimine toimub eelkõige alateadvuslikul tasemel ehk pettur püüab mängida investori tunnetele. Mida rohkem on pettur positiivseid emotsioone tekitanud, seda suurem on võimalus, et tema skeemisse investeeritakse. Juhul kui aga investor on piisavalt skeptiline ning kogenud on tema tähelepanu alati keskendunud investeeringu analüüsile ning pettur ei suuda teda mõjutada. Pigem analüüsib kogenud investor ka petturit ning tema tausta (tema eelmist juhtimiskogemust, tema kompetentsi jne). (Graham, Zweig 2003: 54) Kui skeptiline investor leiab enda jaoks midagi kahtlast, hakkab ta veelgi rohkem fakte uurima. Uurimine kestab senini, kui kõik kahtlused on mõistlikult elimineeritud. (Graham, Zweig 2003: 32) Samas põhjalikkumal uurimisel leidub veel mitu ohumärki („punast lippu”), mis suurendab investori pessimismi ning sunnib teda investeeringust loobuma, mis on ratsionaalne otsus.

Joonis 1. Investori kallutamine irratsionaalse otsuse suunas (autori koostatud).

Investoritele samuti räägitakse eksklusiivsest investeerimisvõimalusest, mis on antud ainult valitutele (Bonita *et al.* 2012: 50). Teatud mõttes on antud väide tõene. Petturid ei võta skeemidesse igaüht, kuna teavad oma kliendigruppi väga hästi. Petturid enamasti ei palu ka oma skeemi reklaamida. Investorid teevad seda nende eest. (Benson 2009: 21-22) Autori arvates on selline käitumine ratsionaalne, kuna kurjategijad ei palu teha inimestel midagi, mida nad teha ei taha. Juhul, kui inimene soovib, siis ta levitab head sõna skeemi kohta ise ning levitab seda õigetele inimestele (lähedased, perekonnaliikmed, sõbrad jne). Kui olla liiga pealetükkiv, võib investor midagi kahtlustama hakata ning võib isegi pöörduda politseiorganitesse.

Eksklusiivsusega kaasneb aga ka paratamatult investorite isoleeritus. Petturid püüavad jätta investoritele muljet nagu oleks nad pühendatud rikaste eliiti. Investorid tohivad kaasata ainult kõige lähedasemaid inimesi, kuna ainult tänu eksklusiivsetele kutsetele on neile selline võimalus antud. Kurjategijad teavad lihtsat psühholoogilist reeglit, - investorid arvavad, et edukate inimestega koos, saavad ka nemad edukaks. Paljud

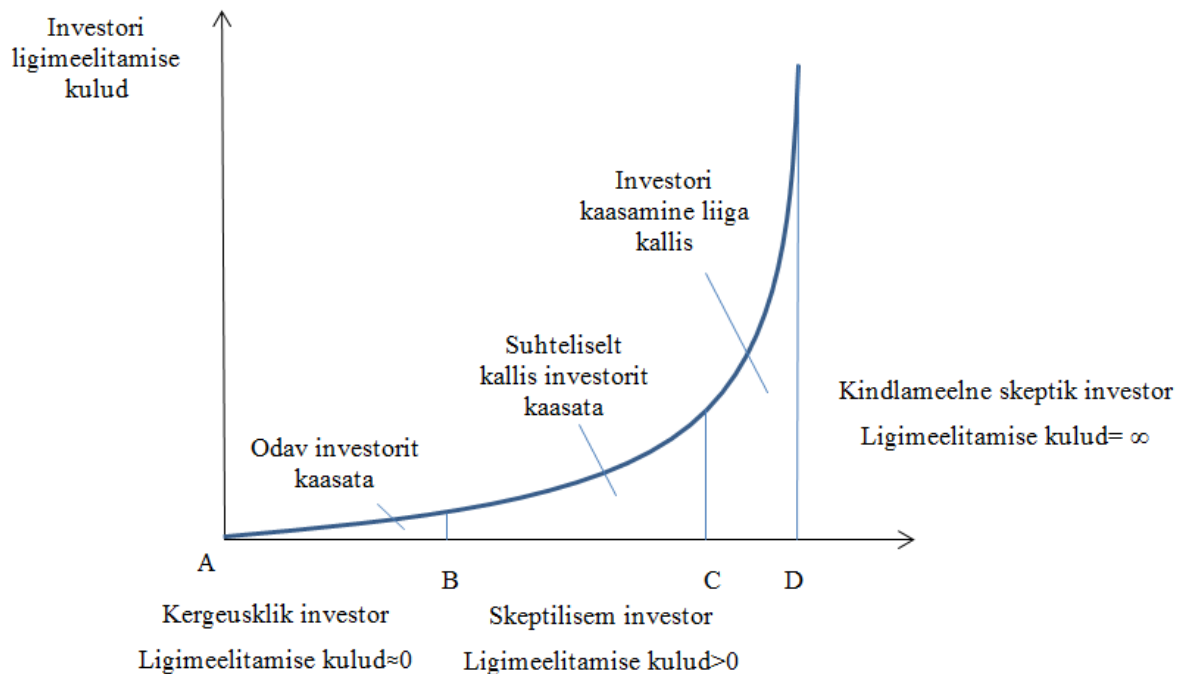
investorid arvavad, et nende eest on saladuses hoitud “edu võti”, kuna neil pole kunagi õnnestunud rikkaks saada. Petturid aga kinnitavad neile, et kõik nende elus nüüdsest muutub paremuse suunas. Investoritele sellised sõnad meeldivad, kuna arvatakse, et nad on teinud kõik, et rikkaks saada samas see pole neil miskipärast õnnestunud. Inimestele on mugavam süüdistada oma ebaõnnestumistes asjaolusid, kui iseennast. Pettur aga kinnitab klientidele väärarusaama, et rikkad on saanud oma varanduse tänu müstilistele ning saladuskatte all olevatele strateegiatele (vastupidiselt pidevale tööle ning meeleskindlusele). Tema on aga teadlik rikkaste meetoditest ning on valmis jagama neid investoritega (tegelikus aga mingit saladusliku meetodit ei ole). (Walsh 1998: 165-166)

Kurjategija profiili teadmine on väga tähtis element Ponzi skeemide tõkestamisel. Ponzi skeemide retrospektiivsel analüüsimisel pööratakse aga liiga tihti kvantitatiivsele analüüsile. Tegelikuses mängib petturite jaoks psühholoogia märksa suuremat rolli kui finantsnumbrid. Seepärast suudavadki kurjategijad kaasata ka kõige veendunud skeptikuid. (Walsh 1998: 111)

Selleks, et investoreid meelitada peab kurjategija olema piisavalt karismaatiline (Ponzi Scheme... 2013). Karismaatilisust defineeritakse kui liidri poolt sümboolset mõjutamist, mis seostub inimestes juurdunud emotsionaalsete ja ideoloogiliste arusaamadega (Liechti *et al.* 2011: 3). Pettur võib sarmikalt naeratada, hästi riietuda, tal võib olla suurepärase huumorimel ning laitmatu reputatsioon seaduse ja kogukonna silmis. Sarnased petturi meetmed pole muutunud Charles Ponzi aegadest, Madoff’i skandaalini välja. (Bonita *et al.* 2012: 49-51) Isiklik karismaatilisus on vahend, millega saavutab pettur edu. Tänu karismaatilisusele suudab pettur saavutada investorite usaldust ning isegi viimaste tuge ja kaitset (näiteks võimude eest, paraku esialgu). (Walsh 1998: 25-26)

Investorite kaasamisega kaasnevad petturi jaoks paratamatult transaktsioonikulud. Transaktsioonikulud on kulud, mis ilmnevad lepingule jõudmise protsessis ning lepingupoolte õiguste piiramisega. (Popov, Vlasov 2013: 79) Käesoleva töö raames oleks asjakohasem nimetada transaktsioonikulusid investorite meelitamise kuludena (transaktsioonikulude kitsam vaade). Autor arvab, et mida suuremad on petturi poolt investori kaasamiseks tehtavad meelitamise kulud, seda väiksem on antud investori rahaline rentaablus skeemi ülalpidamise jaoks. Juhul kui tehtavad meelitamise kulud on

suuremad kui petturi nõutav tulunorm, loobub pettur investoriga tulevastest läbirääkimistest. Autor tegi joonise, mis selgitab seost meelitamiskulude ja investori tüübi vahel.

Joonis 2. Investori ligimeelitamise kulud sõltuvalt investori tüübist (autori koostatud).

Petturi tulunorm võiks autori meelest koosneda igal üksikul juhtumil skeemi ülalpidamise kulust ning petturi kasumimarginaalist. Kui investor on absoluutselt kergeusklik (punkt A), on teda lihtne skeemisse kaasata ning meelitamise kulud (alternatiivse investori otsimise kulud, läbirääkimiskulud, lepingukulud, ajakulu jne) on nullilähedased. Üldiselt on sellist tüüpi investorit kõige lihtsam ja odavam kaasata (lõik AB). Skeptilisema investoriga (emotsionaaselt ning sotsiaalselt intelligentne) on transaktsioonikulud nullist oluliselt kõrgemad ning teda on suhteliselt kallis kaasata skeemisse võrreldes kergeusklikku investoriga (lõik BC). Samuti mida ebausklikum ning skeptilisem investor on, seda suuremad on tema kaasamise kulud petturi jaoks (lõik BD). Kindlameelne skeptik investor on kõige ebausklikum ning ei lase petturil endaga manipuleerida. Teatud lõigul muutub sellise investori kaasamise kulu liiga suureks ning pettur loobub investoriga läbirääkimistest (lõik CD). Need investorid, kes on kas piisavad kogenud või suhtuvad petturi sõnadesse piisavalt kriitiliselt ei võta osa Ponzi

skeemist, kuna pettur ise lõpetab nendega läbirääkimisi (punktile D lähedal, ehk lõik CD).

Joonise põhjal võib näha miks otsivad kurjategijad just kergeusklikke investoreid. Kergeusklikke värbamisel on meelitamise kulud kõige madalamad. Kuigi joonis on pigem illustratiivse iseloomuga, usub autor, et see on lähedane tegelikusele. Meelitamise kulud kiirenevad, kuna mida rohkem skeptiline investor uurib petturi tausta või saab teada skeemist rohkem detaile, seda pessimistlikumaks ta muutub. Samuti kuna skeemi laienemine on pidev, peab skeemi korraldaja kogu aeg otsima uusi investoreid ning leidma neid suurema kiirusega kui enne (Branscum 1998a). Seepärast ongi kergeusklike inimeste “segment” nii tähtis skeemi korraldaja jaoks.

Veel üks oluline element investorite seas kõla tekitamisel on näilik rikkus. Pettur ostab luksuskaupu mitte ainult sellepärast, et enda soove rahuldada, vaid selleks, et investorite nähes fakti üle uhkustada. Samas väldib pettur pahameelset uhkustamist ning proovib tekitada muljet, et tema rikkus pärineb tema unikaalsetest võimest võita turgu (saada keskmisest investorist palju suuremat tootlust oma investeerimisskeemi kaudu). Ekstravagantne elamine peab näitama investoritele nende tulevikku ehk niimodi saavad investorid oma sisemiste soovidega kolmanda isiku kaudu samastuda. Kallid maalid, jahid, isegi eralennukid on kõik ostetud turunudseesmärgil investorite endi raha eest. (Walsh 1998: 23-24, 66) Petturi tuttavad leiavad muutust tema elustiilis. Järsku hakkab pettur andma suuri summasid heategevustele ning sõitma kallide autodega. Kurjategija tundub erakordselt edukas kõiges mida ta teeb. (Benson 2009: 21)

Edukamad skeemid võivad kaasata kuulsusi, selleks et oma investeerimistoodet reklaamida. Kuulsused on inimeste silmis liidrid, kelle poole paljud inimesed püüdleavad ning keda inimesed kuulavad. Seega ei pea alati olema just pettur see inimene, kes oma skeemi turundab. Mõnikord piisab sellest, kui mõni kuulsus levitab head sõna skeemist kohalikus raadios või telekanalil. Promotsioonisõnumid toovad juurde investoreid ning levitavad muuseas positiivset infot investeerimisvõimaluse kohta. (Benson 2009: 21)

Mõned petturid võivad moodustada Ponzi skeeme kui perekonnaäri (skeemi tipus on terve petturi perekond). Mõnikord on abikaasad ning nende lapsed korraldanud illegaalseid skeeme ning palju aastaid koos tegutsenud. Samuti perekonnainimesi on

lihtsam usaldada, kuna perekond on alati inimeste silmis positiivne märk (inimene tundub ustavana, lojaalsena jne). Need abikaasad, kes aga ei tea pettusest midagi, pärast sellest teada saamist enamikel juhtudel lahutavad teisest poolest. (Walsh 1998: 147-154)

Autor koostab järgnevalt kokkuvõtvaid tabeleid, mis aitavad kaardistada ning selgitada välja petturi käitumuslike tunnusjooni Ponzi skeemides. Tabelite sisu on juba viidatud töö sees, seega ei too autor viiteid eraldi välja, kuna allikaid on palju. Alljärgnev tabel näitab pettusskeemi ülesehitust, mis on vahetult seotud skeemi müümisega ning skeemi üldise struktuuri määramisega.

Tabel 1. Petturluse ülesehitus

Tegur	Selgitus
Garanteeritud kasum	Iga investeering on suuremal või vähemal määral riskantne. Pettur räägib aga investorile riskivabast garanteeritud tootlusest, mida viimane hakkab kindlasti saama, kui investeerib skeemisse.
Tootlus, mis on turu keskmisest kõrgem	Pettur meelitab investorit keskmisest kõrgema tootlusega, mida esimene on väidetavalt võimeline saama.
Ebamäärane ning hägune investeerimisstrateegia	Pettur võib isegi solvuda juhul kui investor hakkab esitama liiga palju küsimusi investeerimisstrateegia kohta. Ponzi skeemides ei anta investorile kunagi teada investeeringuga seotuid detaile.
Ettevõtlusevorm ning sellega seotud aruanded	Petturid eelistavad tegutseda üksi. Enamasti pole nad registreeritud kohalikes võimuorganites ning pole auditeerimiskohustlased. Samas võivad nad illegaalselt tegutseda oma firma kaudu.

Allikas: (Benson 2009: 24).

Järgmisena esitab autor tabeli, kus on loetletud petturi tähtsamad isikuomadused ja isikukirjeldus.

Tabel 2. Petturi isikuomadused ja isikukirjeldus

Isikuomadus	Selgitus
Sarmikas/karismaatiline	Eestvedaja oskus sümboolset mõjutada inimesi, mis seostub investorites juurdunud emotsionaalsete ja ideoloogiliste arusaamadega. Suudab tekitada positiivseid emotsioone ning on ise emotsionaalselt intelligentne.
Taibukas	Petturil on loomuliku intelligentsi, mis võimaldab tal kiiresti leida lahendust ka kõige keerulisematele probleemidele.

Energiline	Pettur on müügimees, seega ta peab olema piisavalt energiline, et mõjutada teisi inimesi. Petturil peab seega olema hea tervis.
Liidriomadustega	Pettur on nn. „teerajaja“. Ta näitab mis saab tulevikus (kuigi teadlikult valesti), kui investor valib tema pakutud suunda. Liider suudab panna inimesi teda järgima.

Allikas: (autori koostatud).

Järgnevalt on toodud skeemi korraldajaga seotud käitumuslikud eripärad ja asjaolud, mis olid antud alapeatükis välja selgunud.

Tabel 3. Petturiga seotud käitumuslikud eripärad ja täiendavad asjaolud

Eripära	Selgitus
Oskas võita investorite usaldust	Skeemi korraldajad püüavad näha usaldusväärsena investoritele ning pärast, kui usaldus on võidetud, ekspuuteerivad viimaste usaldust
Eksklusiivne investeerimisvõimalus	Pettur pakub eksklusiivset ning ainulaadset võimalust investeerida. Tihti palutakse investoritel otsustada kohe “siin ja praegu“. Võimaldatakse kaasata ainult kõige lähedasemaid inimesi.
Rahapõletaja	Termin tähendab luksusliku elamist, mida pettur näitab hea meelega kõigile. Tegelikuses on see skeemi reklaamimise viis.
Petturi reputatsioon	Pettur võib olla väga austatud kohalikes ringkondades ning võib esialgu näha igati korralik ja eeskujuline inimene. Tema reputatsioon kolmandate isikute sõnade järgi võib olla “laitmatu“.
Kirikud ja heategevusorganisatsioonid	Kurjategija võib paista silma usulise ning Jumalakartliku inimesena. Ta võib tegeleda heategevusega ning olla mittetulundusühingute juhatuses.
Perekonnasidemed	Pettur võib olla eeskujulik perekonnapea. Skeemi organisaator räägib kuivõrd pühendunud ta on oma abikaasale ja perele. Tegelikuses võivad ka pereliikmed olla skeemiga seotud.
Sotsiaalne staatus	Autor toob sisse sotsiaalse dimensiooni, kuna tema meelest pole edukate skeemide juhid lihttöötajad või mikroettevõtjad. Enamik kurjategijaid on sotsiaalselt nähtaval positsioonil üldsuse silmis (olgu selleks kogukond, linn või riik).

Allikas: (autori koostatud).

Autor selekteeris ainult tähtsamaid asjaolusid, mida petturid kasutavad Ponzi skeemi üles ehitamiseks. Ainus autori poolt väljamõeldud faktor on kurjategija sotsiaalne staatus. Antud töös on sotsiaalsele staatusele kaudselt viidatud (nt. kuulsuste kaasamine skeemi reklaamimisel jne.), samas pole autor leidnud empiirilist tõestust, mis otseselt väidaks, et sotsiaalne staatus mõjutab investorite usaldust, või aitab skeemi müümisel. Kuigi antud temaatika vajab täiendavat uurimist, usub autor et seos skeemi edukuse

ning petturi sotsiaalse staatuse vahel eksisteerib ning korreleerub positiivselt. Autor usub, et psühholoogiliselt on inimesed rohkem valmis usaldama isikuid, kes omavad kõrget sotsiaalset positsiooni.

On ilmselge, et finantspetturid kuritarvitavad investorite usaldust ning ei teadvusta ausa ettevõtluse eetikat. Nende mõtlemisviis on eriline ning teatud mõttes ainulaadne. Kui petturid oleksid oma võimeid rakendanud ausalt ning vastutustundlikult, oleks ühiskond kindlasti parem koht elamiseks. Peab tõdema aga, et inimesed on erinevad ning samuti on ka nende elueesmärgid. Need inimesed, kelle eesmärgid on puhtalt isekad ning iga hinna eest rikkusele suunatud, võivad kalduda äärmustesse, muutudes ühiskonna silmis kurjategijateks. Selleks, et aga kuritegusid ning pettusskeeme ennetada peab teadus kaasa aitama kurjategijate profiili väljaselgitamisel ning uurimisel, millega antud töö tegelebki.

1.2. Finantspetturite käitumisega seotud eetilised aspektid

Käesolevas alapeatükis käsitletakse eetilisi ja moraalseid aspekte, mis seonduvad Ponzi skeemide korraldajatega ja nendega seotud isikutega. Siinkohal avaldab autor ka oma seisukohta Ponzi skeemide arenemise võimalusele Eesti kontekstis.

Tänapäeva maailmas, kus on aset leidnud finantsturgude globaliseerumine ning automatiseerimine (arvuti vahendusel ja kontrollil põhinev elektrooniline kauplemine) on väga tähtis pöörata piisavat tähelepanu professionaalsele eetikale ja moraalidele. Kiiresti arenevas maailmas on raske ette kujutada, kuidas hakkavad finantskurjategijad oma nägu muutma ning kuidas petturid suudavad adapteerida oma käitumist vastavalt muutunud mängureeglitele finantsruumis. Kuigi antud töö ei püüa ilmtingimata ennustada petturite tulevast käitumist, püüab autor leida sarnaseid mustreid erinevate petturite tegevustes ning töö edasiarendusena võiks kaaluda aktuaalseid petturluse tõkestamise meetodeid. Siinkohal ei mõtle autor ilmtingimata karistusseadustiku rangemaks muutmist, kuigi ka see võiks olla üks kaalutletavatest meetoditest. Samas usub autor, et kõige tõhusam petturluse vältimise viis on proaktiivne, ning mitte reaktiivne, ehk kõik organisatsioonid ja institutsioonid peaksid kaaluma eetiliste normide otsest rakendamist töötajate, juhtide ning omanike tasanditel. Kõrge

professionaalse eetika ja moraalide tase ettevõtetes ning institutsioonides tagab petturitele vähem mänguruumi, samuti aidates ka potentsiaalsetele petturitele tulevikus õigele teele asuda (ei tohi unustada, et potentsiaalne pettur võib heatahtlikust soosivas keskkonnas oma isiklike vaateid samuti muuta).

Teadusuuringud on välja selgitanud, et professionaalne eetika ei saa olla eesmärk iseenesest (nõ. eetikale ei jõuta, ja seda ei saa saavutada ühel päeval), vaid eetilise lähenemise korral on organisatsioonil tähtis seda arendada. Firma professionaalne lähenemine peab olema mitte lihtsalt sätestatud firma põhikirjas või firma kontrolliva audiitori audiitreeglistikus, vaid ta peab olema organisatsioonides igapäevaselt rakendatud. Need organisatsioonid, kes saavad aru oma vastutusest huvigruppide ees, väärtustavad oma töötajaid ning soodustavad ausat ärikeskkonda,- panustavad üthlasi petturluse initsiatiivi vähenemisele. (Soltani, Joneghani 2012)

Olulist rolli mängivad organisatsioonis eetilise kultuuri arendamisel, vastava organisatsiooni tippastme juhid. Antud kontekstis räägitakse ka eetilisest intelligentsist, mis võib isegi anda ettevõttele konkurentsieelist (või siis sõltuvalt konjunktuurist ja turuarengust vähendab seda, kuna turu mängureeglid ei soosi eetilist lähenemist äritegevuses, ehk kui kõik teised petavad, siis ka minu organisatsioon petab). Eetiliselt intelligentseid juhte kirjeldatakse kui (Soltani, Joneghani 2012):

- 1) Juhte, kes teenivad inimesi ja organisatsiooni, kus nad töötavad,
- 2) Õiglusele orienteeritud oma otsustes ning töös,
- 3) On ausad oma kõnetes ja käitumistes
- 4) Austavad ja väärtustavad kollektiivtööd, ehk püüdlmist ühise eesmärgi nimel.

Kui organisatsioonis domineerivad eetilised väljavaated ning harjumused, soodustavad nad positiivse organisatsioonisisese kliima kujundamist, konfliktide kiiremat ja efektiivsemat lahendamist ja iga organisatsiooni liige rahulolu, ning mis kõige tähtsam omavad proaktiivset lähenemist petmiste tõkestamiseks organisatsiooni sees, kui ka organisatsioonist väljast. (Soltani, Joneghani 2012)

USA ülikoolides, kus õpetatakse tulevaseid audiitoreid, raamatupidajaid ning juhte (enamik programme on MBA tasandil), on viimastel aegadel seoses ulatuslike finantsskandaalidega asetatud suurt rõhku eetiliste aspektide sissetoomisse

õppimisprotsessi. Ponzi skeemid, sisteabe alusel kauplemine (*Insider Trading*) ning volitamata tehingud (*Rogue Trading*) on konkreetsed illegaalsed tegevused, mida püütakse teadlikult õppimisprotsessi kaudu tulevikus ennetada. Tudengitele püütakse õpetada professionaalseid väärtusi, tänu millele loodetakse, et viimased teevad tööpraktikas õigeid otsuseid. Viimasega kindlasti alandatakse petmiste ja potentsiaalsete petturite arvu, kuna tudeng arendab enda sisemisi väärtusi ning oskab näha ja ei jäta tähelepanu alt välja inimesi, kes võivad professionaalsest eetikast mitte kinni pidada. (Rogers 2011)

Ülikoolides räägitakse kahest peamisest meetodist professionaalse eetika ja moraali õpetamisel. Esimene on eetika õpetamine eraldiseisvana aienena, mis hõlmab erinevate ametite eetiliste aspektide väljatoomist ja lahtiseletamist. Teine on aga integreeritud lähenemine (*Integrated Approach*), ehk eetikat õpetatakse kõikidel tasemetel ja kõikides ainetes läbivalt. Lahti seletatud tähendaks eelmine seda, et igas aines, mis puudutab mingisugust otsest ametit (finantsjuhtimine, raamatupidamine, majandusanalüüs jne) tuuakse õppimisprotsessis sisse ka moraalsed normid ja eetilised aspektid. Mõned ülikoolid rakendavad eraldiseisvat eetika õpetamist, mõned integreeritud lähenemist ja mõned mõlemat lähenemist eetiliste probleemide õpetamisel. Samas antud tendents on kindlasti väga oluline potentsiaalsete petturite tõkestamiseks. Mida eetilisem on inimese tegutsemiskeskond, seda paremini suudab ta tulevikus teha vahet õige ja vale vahel. Jällegi võib siinkohal rääkida professionaalsest eetikast kui igapäevasest protsessist, mitte niivõrd eesmärgist. (Rogers 2011)

Kriitiliseks diskussioonikohaks petturite tõkestamisel on audiitorlus ning viimase normide ja tavade vastavus USA audiitreeglestikule (*Generally Accepted Auditing Standards – GAAS*), mis reguleerib õiglaseid suhteid audiitorettevõtte ning auditeeritava ettevõtte vahel. Viimane praktika näitab, et ka mainekad ning väga tuntud audiitfirmad (sellised nagu KPMG, või PricewaterhouseCoopers), olid rikkunud paljusid audiitreeglestiku sätteid ning soovitusi seoses Bernard Madoff'i skandaaliga. 2008 aasta finantskriis oli põhjuseks, miks ka paljud teised finantspetturid pankrotistusid (raha ei voolanud enam skeemidesse sisse, ainult välja). Paljud investorid täheldasid ühtlasi ka audiitfirmade heade tavade rikkumisi seoses ilmnunud Ponzi skeemidega, ning esitasid kohtukaebusi lohaka audiiti kohta, samas praeguseks ükski teadatud juhtum polnud

kohtu kaudu rahuldatud. Üheks probleemiks selliste kaebuste puhul on see, et paljud audiitreeglistiku sätted on soovitusliku iseloomuga ning ei kohusta audiitorit tegutsema ka juhul, kui mingisugune ohumärk (*Red Flag*) on leitud. Tegelikuses võis paljusid finantsskandaale ennetada või vähemalt leevendada, kui vastavad audiitfirmad oleks järginud audiitorluse häid tavaid ja soovitusi. Senini on teadmata mingisugustest konstruktiivsetest audiitreeglistiku muutustest USA-s või teistes riikides. Peab samuti märkima, et investorite usaldus audiitfirmade vastu on vähenenud. (Spalding 2012)

Teiseks oluliseks diskussioonikohaks on investeerimisfondide ja riskifondide lohakus ning eetiliste hoiakute puudulikus professionaalses praktikas. Lõppkokkuvõttes on just investeerimisfondid ja riskifondid olnud olulisteks Ponzi skeemide rahastajateks, kes ei pööranud tähelepanu ilmsetele ohumärkidele. Nagu hiljem töös osutub, suutsid petturid manipuleerida ka väga suurte organisatsioonide tippjuhtide usaldusega ning uinutada nende valvsust. Ka fondide audiitorid näitasid selget lohakust ning ei küsinud lisaküsimusi, kui neile esitati aruandeid, mis näitasid, et esimeste rahalised vahendid kasvasid koguni geomeetrilises progressioonis. (Spalding 2012)

Tuntud majandusteadur Dan Ariely kirjutab oma raamatus “Aus tõde ebaaususest, (*The Honest Truth About Dishonesty*) üsna palju eetilistest aspektidest ning petturlusega seotud teooriatest. Samuti käsitleb Ariely pettusliku käitumist (ka Madoff’i näitel), püüdes seda analüüsida tänu erinevatele eksperimentidele, mida teostavad tema üliõpilased (või on üliõpilaste peal teostatud). (Ariely 2012)

Ariely uuringutest selgus, et need inimesed, kes on rohkem loovad, on ühtlasi rohkem valmis petma. Samuti selgus ekstreemsetel juhtumitel, et need inimesed, kes eksperimentidel petsid kõige rohkem olid ka kõige loovamad erinevate ülesannete lahendamisel ning oskasid leida keerulistele probleemidele ebatraditsioonilisi lahendusi. Huvitavamaks asjaoluks osutus, et juhul kui eksperimentaator oli eksperimendi osalejate vastu ülbe (osavõtjad ei teadnud, et eksperiment üldse toimus), olid viimased rohkem valmis petma, et omal moel esimesele kätte maksta. Lisaks avastas Ariely, et juhul kui inimesi panna oludesse, kus petmine on mitte ainult võimalik, vaid ka teretulnud, näitavad viimased vastupidist tendentsi, ehk nad kipuvad petma vähemas ulatuses, kui olukorras, kus petmine oleks piirideta võimalik, samas reeglite kohaselt seda ei lubata

(ehk olukorras, kus näiliselt on petmine rangelt keelatud, samas faktiliselt on petmine tõkestusteta). (Ariely 2012)

Autori arvates on Ariely tehtud uuringud väga tähtsa rolliga finantspetturlusest arusaamisel. Peamine järeldus Ariely uuringutest on see, et moraalinormid on paindlikud ning ühtlasi sõltuvad olukorrast ja kontekstist, kus parasjagu inimesed on. Samuti järeldatakse, et inimesed ei kaldu alati petma, isegi juhul kui kehtib anarhiline olek. Kindlasti on oluliseks punktiks petturite minevik, kuna nagu Ariely järeldas, võib juhtuda, et petturid “maksavad kätte,, üldsusele ja maailmale, selle eest, kuidas nende endine elu oli läinud. Kuigi antud bakalaureusetöö ei käsitle vaadeldavate petturite kauget mineviku, julgeb autor väita, et finantskurjategijate minevik mängis peamist rolli nende eluteel petturluse poole.

Eesti kohta võib öelda niipalju, et autori andmetel on Eestis toime pandud Ponzi skeeme vähe. Samuti on oluliseks tõkestuseks Eesti Ponzi skeemide maastiku analüüsimisel info puudus ning meedia ebapädevus puudutades keerukaid finantspettuste küsimusi. Nii näiteks mõnedes allikates nimetatakse Bernard Madoff'i Ponzi skeemi finantspüramiidiks, kuigi tegemist oli kahtlemata Ponzi skeemiga (sarnased vead esinevad ka paljudes venekeelsetes meedia allikates, mis puudutavad Ponzi skeeme). Samuti peab märkima, et arvestades Eesti riigi tagasihoidliku suurust ning SKP-d on raske arvestada kuivõrd oleks antud bakalaureusetöö analüüs aktuaalne üldise teadusruumi kontekstis. Probleemiks on ka teatud informatsiooni sensitiivsus, ehk info võib puudutada isikuid, kes seda jagada ei tahaks ning objektiivse informatsiooni kättesaamiseks peaks tuginema rohkem asjakohastele intervjuudele (asjaosalised, kaasosalised, huvigrupid jne), ning otsestele kontaktide loomisele. Samas kindlasti ei välista autor, et vastava analüüsi teostamine oleks ka samuti viljakas ning Eesti kontekstis sobilik. Siiski on USA Ponzi skeemide juhtumid kõige laialdlasemalt tuntud ning kõige kahjulikumad (ja peab tõdema, et ka kõige meisterlikumalt sooritatud petturite poolt).

Autori andmetel on Q-Vara 2007-2008 aasta juhtum, üks laialdlasemalt tuntud Eesti Ponzi skeem (nii seda meedias kajastati) (Salu 2009). Info puuduse tõttu ei saa siiski autor Q-Vara juhtumit analüüsida teoreetilises osas sätestatud analüüsiraamistiku põhjal. Kui näiteks Ponzi skeemi näol oleks tegemist investeerimiskelmusega, mida

teostati emissiooniprospets (võlakirjade, aktsiate või muu emissioon), siis on Eesti karistusseadustiku paragrahvi 211 järgi selline kuritegu karistatav rahalise karistusega või kuni viieaastase vanglakaristusega (juriidilist isikut karistatakse ainult rahatrahviga). Juhul kui tegu oleks Ponzi skeemiga, mis on teostatud emissiooniprospetsi väliselt, siis sellist käitumist võib käsitleda kelmusena karistusseadustiku paragrahvi 209 vastavuses, või kahju tekitamisega võlaõigusseaduse tähenduses. (Karistusseadustik 2013)

Nii Eesti kui ka maailma kontekstis on väga tähtis ja asjakohane õpetada tulevastele finantsspetsialistidele eetilisi ja moraalseid väljavaateid ja norme, eriti tänapäeva tarbijaühiskonna kontekstis. Globaliseeruvad turud, finantsturgude efektiivistumine ning ülikõrge fondide likviidsus on mitte ainult progressi märguks, vaid ka spekulatsioonimise ja finantspetturluse manguala. Ka valitsusorganite võime petturlust tõkestada on piiratud ning sellega seoses antud alapeatükis keskendus autor pigem petturluse ennetamise võimalustele, laiemas kontekstis.

1.3. Ponzi skeemid kui finantspetturluse liik

Ponzi skeem on selline finantspetturluse liik, mis hõlmab väidetavate regulaarsete maksete tegemist investoritele tänu uute investorite kaasamisele. Ponzi skeemide korraldajad meelitavad tihti uusi liikmeid ettekäändel, et nende raha saab investeeritud vähese, või üldse ilma riskita turutootlust ületavatesse instrumentidesse. Olles skeeme ehitanud, keskenduvad petturid uute investorite leidmisele selleks, et tasuda eelmistele investoritele lubatud intressid ja enda isiklikud kulud, selle asemel et panna investorite raha reaalselt tulu teenima. (Ponzi scheme ... 2013)

Ponzi skeemid koos finantspüramiididega on kõige ohtlikumad finantspetturluse liigid, kuna nende skeemide ülalpidamiseks peavad petturid kogu aeg kaasama üha uusi investoreid. Tulevased ohvrid peavad skeemide säilitamiseks neid hiljem üha rohkem rahastama. Samuti on Ponzi skeem ka kõige üldisemalt kasutatud petuskeem, kuna seda on lihtne investoritele “müüja”, (advokaadibürood tegelevad suhteliselt tihti just Ponzi skeemides kannatutega). Skeemi ülesehitamine pole praktikas kuigi raske kui kurjategija on ühtlasi ka piisavalt karismaatiline. (Ponzi Scheme ... 2013)

Skeemide nimetus “Ponzi” pärineb 20 sajandi alguses Bostonis tegutsenud Itaalia immigranti Carlo (“Charles”) Ponzi väljamõeldud skeemist. Skeem kestis vähem kui kaks aastat ning sellest tekkinud kahjumid investoritele moodustasid 20 miljonit USA dollarit, mis on ekvivalentne 220 miljoniga tänapäeva dollarites. (The Greatest ... 2013) Carlo Ponzi asutas väärtpaberite kauplemisega tegeleva ettevõtte ja hakkas pakkuma erinevaid investeerimisvõimalusi. Nende hulgas olid investeringud, mis lubasid 45 päeva jooksul 50%-list tulusust ja 100%-list tulusust 90 päeva jooksul. Ponzi rääkis, et selline tootlus on tingitud unikaalsest postmarkideturu arbitraaži võimalusest. Ponzi kirjeldas oma investeerimisstrateegiat selliselt, et ta ostis postmarke nendes riikides, kus nad olid odavamad, ja müüs neid USA-s kallimalt. Iseenesest on antud fakt, et mõnedes riikides olid postimargid odavamad- tõene (näiteks Saksamaal võrreldes USA-ga), samas teadis Ponzi, et praktikas polnud võimalik sellist strateegiat teostada, kuna tol ajal ei olnud riikidevaheline kaubandus nii hästi arenenud kui näiteks tänapäevatingimustes. Samas teadis Carlo Ponzi, et antud strateegia on lihtinimestele usutav ja meelitas investoreid oma veetlevate kõnedega ja veenmisoskusega. (Branscum 1998a)

Ponzi skeemid on oma olemuselt määratud lõppkokkuvõttes lagunema oma püramidaalse matemaatilise struktuuri tõttu (Wells 2009: 54). Ponzi skeemid on ajas ebastabiilsed, kusjuures, mida kauem nad tegutsevad, seda suurem on nende lagunemise tõenäosus. See on tingitud võlgnevuse kasvust, mis kasvab geomeetrilises progressioonis, kuna esialgne võlg makstakse sisuliselt kinni uue võlaga, mille intressimäär ei alane, vaid jääb esialgse intressimäära tasemele, või isegi suureneb (nt kui investoreid kaasatakse isegi suuremate tulude lubadustel). “Tulu” saadakse niikaua kuni rahaline kapital kordistub suurema kiirusega ja suuremas mahus kui tekkinud võlg (ehk tootlus mida lubati varasematele investoritele). (Branscum 1998a)

Ponzi skeemid eksisteerivad seda lühemalt, mida suurem on petturite poolt investoritele lubatud tootlus. Teiste sõnadega mida suurem on investoritele lubatud tootlus, seda kiiremini on oodata Ponzi skeemi lagunemist välja arvatud juhul, kui petturid ei kasuta meetmeid likviidsuse vähendamiseks, ehk ei paluta investoritel skeemisse reinvesteerida või viivitatakse väljamaksetega (paljud petturid rakendavad sarnast taktikat). (Yang 2010: 118)

Kuna Ponzi skeemid ei teeni legaalseid kasumeid, vaid annavad varasematele investoritele lubatud rahavahendeid uute investorite arvelt, vajavad skeemid järjekindlaid ja püsivaid rahalisi sissemaksid, et oma tegutsemist jätkata. Ponzi skeemid kipuvad lagunema, kui nende ülalpidajatel ei õnnestu kaasata uusi investoreid või veenda olemasolevaid investoreid loobuda praegustest tagasimaksetest ja maksta juurde suurema tootluse nimel, mis tagab skeemi tulevaseks tegutsemiseks vajava rahavoo. Lisaks võivad olemasolevad investorid mingisugusel põhjusel nõuda oma raha tagasi, mis võib skeemi lagunemist kiirendada. (Ponzi Schemes ... 2011)

Võib juhtuda, et olemasolevaid investoreid palutakse veel mitu korda oma raha juurde investeerida lubadusega suurendada kordades esialgset kasumit. Selline strateegia on mõistetav, kuna on objektiivselt raske leida kogu aeg uusi investoreid skeemi töövõime säilitamiseks. Skeemid võivad säilida kauem just tänu endiste investorite usule skeemi korraldaja võimetesse genereerida erakordset tulu, ja soovile oma investeeritud raha mitmekordistada. (Wells 2010: 10) Samas ei saa kurjategijad autori arvates ainult sellisele strateegiale loota. Kuigi investorid võivad olla kergeusklikud (või vähemalt selliseid investoreid kurjategijad otsivadki), ei leidu teoreetilist tõestust, et selline käitumine (reinvesteeringute palumine olemasolevatelt investoritelt) kurjategijate poolt oleks iga kord rakendatav (vähemalt mitte iga Ponzi skeemi puhul). Kindlasti eksisteerib siin ka oht, et investorid võivad skeemide omanike kahtlustama hakata ja võivad isegi investeeritud finantsvahendid tagasi küsida, seades sellega kogu petjate skeemi tõsise ohu alla.

On võimalik ka selline käik, kus skeemi korraldaja hoiustab investeeritud raha erinevatel arveldus- ja hoiukontodel selleks, et genereerida tulusid intresside näol (kindlasti ei ole antud intressid suurusjärgus võrreldavad intressidega, mida lubati investoritele). Sellist lühiajalist taktikat rakendatakse pigem suuremate summade olemasolul (kuna intressimäärad on suhteliselt madalad) ning lisaks paigutatakse raha ülikviidsetesse instrumentidesse (nõudmiseni hoiused, lühiajalise tähtajaga hoiused, lühiajalised valitsuse võlakirjad jne). Antud käik on kirjandusallikate arvates üsna ratsionaalne, samas on raske öelda millisel juhul oleks selline taktika ennast tasuv. Ponzi skeemi lagunemine on vältimatu, kuna skeem ei saa füüsiliselt rohkem laieneda kui seda võimaldab maailma elanikkonna arv (ja nende finantsid), samas võivad

sarnased sammud skeemi eluiga mõneks ajaks pikendada, ning kindlasti annab antud taktika võimalust võita petjale aega, et näiteks meelitada uusi investoreid, või põgeneda teisse riiki jne. (Valentine 1998)

Ponzi skeemid suuruselt ei kahane, nad kas kasvavad oma mastaapide poolest või lagunevad (Branscum 1998a). Kui skeemid kasvavad, võib kasv toimuda erineva kiirusega, kuid kiirus peab olema piisav selleks, et tagada skeemi eksisteerimise (Yang 2010: 118).

Tavaliselt on Ponzi skeemid erakordselt edukad, kuni nad lagunevad. Investorid arvavad et nad saavad head tootlust oma investeringust ning et nad saavad iga kell oma raha välja võtta. Esimesi investoreid tõepoolest premeeritaksegi petturite poolt püsivate ning tähtajaliste väljamaksetega (samas väljamaksete võimalus kehtib ainult teatud määran ja varieerub erinevate Ponzi skeemide vahel), mis suurendab osaliste optimismi. Optimism säilib seni, kuni skeem laguneb,- või sekkuvad võimuorganid. (Branscum 1998a)

Ponzi skeemide tekkimist püütakse ennetada ja tõkestada kogu maailmas. Näitkes USA-s, kus on kõige likviidsemad väärtpaberiturud on antud küsimus kõige teravam. USA Väärtpaberite ja Börside Komisjon (*Securities and Exchange Commission – SEC*) tegeleb vastavate juhtumite uurimisega, et leida ja karistada Ponzi skeemide korraldajaid. Kaebuste tekkimisel toimub vastav juurdlus, kus hinnatakse esitatud tõendeid ja olemasoleva informatsiooni tegutseva ettevõtte või isiku kohta. Praktika on näidanud, et juurdlused toimuvad iga aasta. Tõsiste kahtluste korral rakendatakse juhtumis kahtlustava süü väljaselgitamiseni finantskapitali “sidumist“, ehk osalise või täieliku kahtlustava vara arreteerimist. (Ponzi Schemes ... 2011)

Juhul kui skeemile järgneb audiit ja seda tuvastatakse, siis USA audiitpraktikas ja majandusarvestuse reeglistiku järgi (*Generally Accepted Accounting Principles – GAAP*) peetakse sellist skeemi kohe algusest peale maksejõuetuks (Branscum 1998a). Ponzi skeemi tuvastamisele järgneb ka politseiorganite ning prokuratuuri ametlik juurdlus ja vajadusel süüdistus, millele järgneb ka süüdimõistmine, kuna Ponzi skeemid nagu ka finantspüramiidid on illegaalsed. (Valentine 1998)

Ponzi skeemide pankrotimenetluses aga toimuvad pidevad vaidlused selle üle, kuidas vähendada kannatanud investorite rahalisi kaotusi. Pankrotistunud Ponzi skeemi allesjääva vara konfiskeeritakse ning allesjäävat rahalist väärtust jagatakse võrdselt investorite vahel. Probleem aga seisneb selles, et reeglina on kõige esimesed investorid saanud kasumi oma tehingutelt vastupidiselt viimastele, kes tõenäoliselt kaotasid kogu oma raha. (Winters 2012: 119-121)

USA kohtusüsteem käsitleb Ponzi skeeme ning nendele sarnaseid skeeme teisiti, erinevalt tavapärasest pankrotimenetluse protseduurist (legaalse äritegevuse pankrotimenetlus). Pankrotihaldur võib konfiskeerida ning jagada kannatanud investorite vahel rahalisi vahendeid, mis olid kasumina saadud esialgsetel investoritel, kuid mitte hiljemalt kui kaks aastat enne Ponzi skeemi pankrotiks välja kuulutamist. Kui Ponzi skeem oli tegutsenud näiteks kümme aastat siis nende investorite kasum, mis oli saadud esimese kaheksa aastaga, jääb puutumatuks. Sellist lähenemist ei poolda aga paljud teadlased, kelle arvates peaks õiglane jaotus puudutama kõiki investoreid. Nende sõnul peaks kõik investorid, kes osutasid kasumi saajateks („neto-võitjateks”) illegaalses skeemis loovutama oma kasumit, et kompenseerida kannatanud investorite rahakaotusi. (Rothschild 2012: 1404-1408)

Vastupidiselt Rothschild-i arvamusele vaidleb Winters (2012), et ükski Ponzi skeemis netto-võitjaks osutunud investor ei pea oma kasumit loovutama. Erandiks on juhud, kui investor teadis ette, et tegemist on illegaalse skeemiga (kas enda analüüsist või sai informatsiooni kolmanda isiku käest), või juhul kui netto-võitja kasum on ebamõistlikult suur, samas kui teiste investorite kaotused on ulatuslikud. Winters vaidleb, et pole õiglane võtta netto-võitjate kasumeid, kuna sellega suurendab kohtusüsteem turgude süstemaatilist riski. Samuti argumenteerib Winters, et kõik investorid, kes ei teadnud ette, et tegemist oli illegaalse skeemiga pidid investeerima heas usus, ehk lootma mõistlikule preemiale oma sisse maksetelt leppides riski olemasoluga. (Winters 2012: 139-144)

Autor on nõus Wintersi analüüsiga ning arvab, et netto-võitjad ei pea kompenseerima teiste investorite kaotusi. Õigluse taastamine tekitab moraalseid ohtusid turgudel, kuna investorid peavad nüüdsest arvestama asjaoluga, et nad peavad maksma kinni kellegi teise rahakaotusi, kui investeerimisskeem osutub illegaalseks. Sellega seoses arvab

autor, et kõik investorid pidid ise sooritama vastava investeeringu analüüsi (leida vastavaid ohumärke ja riske) ning mõistlikult oma portfoliot diversifitseerima (nõ. mitte panustama kõik rahavahendid ühele kaardile). Samuti on autori arvates muidki võimalusi kannatanud investorite rahakaotuste vähendamiseks. Nii näiteks pakub USA maksuamet IRS (*Internal Revenue Service*), maksusoodustusi Ponzi skeemides kannatanutele (Commito 2009: 7-8).

Paljud Ponzi skeemide korraldajad pole auditeerimiskohustlased. Kurjategijad ei registreeri ennast kohalike võimuorganitega, ei oma kehtivaid litsentse või pole hoopiski juuriidilise isikuna arvele võetud. Seega on väga raske teostada sisemist tegevuste audiiti, mida juriidilistelt isikutelt nõutakse. Samas võidakse Ponzi skeeme paljastada välise audiiti kaudu, ehk juhul kui Ponzi skeemisse investeerib mõni juriidiline isik, kelle audiitorid leiavad tehingus midagi kahtlast. Seda eriti juhul kui investeering on rahaliselt oluline ning auditeerimisega tegeleb vastava haru spetsialist. Samas juhtumeid, kus audiitor paljastab mõnda illegaalset skeemi on vähe. Probleemiks on audiitorite ebakompetentsus ning majandusharu spetsiifiliste teadmiste puudumine. Sageli ei taha (või kardab) audiitor tunnistada, et tal on puudulikud teadmised mõnest investeerimisinstrumentist. Seega probleemsed ning kahtlased kohad pigem vaikitakse maha lootes, et firma tegi õige otsuse. Sageli ka laiskus ning teised inimfaktorid mängivad olulist rolli halva audiiti korraldamisel. (Wells 2009: 55-58)

Mitte iga ärimudeli puhul, mis kaasab uusi investoreid selleks, et maksta tagasi varasematele investoritele võib pidada, et tegemist on Ponzi skeemiga. Mõnikord satuvad tavalised ettevõtjad makseraskustesse ning kasutavad raskustest väljumiseks uusi investeeringuid või laene, mistõttu võib jääda mulje, et tegemist on Ponzi skeemiga. Tihti esitatakse taolises situatsioonis ettevõtjatele süüdistus Ponzi skeemi korraldamises. Põhjusi, miks ettevõtjad sattuvad sellistesse oludesse on mitu (Branscum 1998a):

- kehvad äriotsused,
- ebamõistlikud kulutused,
- ebareaalsed fiskaaleesmärgid, mida iga hinnaga püütakse täita.

Kõik loetletud põhjused viivad selleni, et ettevõtjad, kaldudes äärmustesse, hakkavad otsima uusi investoreid kes annaks neile finantsvahendeid selleks, et tasuda lühiajalisi võlgnevusi. Siinkohal pole tegemist Ponzi skeemidega, vaid pigem ruttava ja ebaratsionaalse käitumisega ettevõtjate poolt. (Branscum 1998a)

Kuigi Ponzi skeemid ei ole finantspüramiidid, mis otseselt eeldavad uute liikmete värbamist vanade liikmete poolt, siis paljudel juhtudel on just varasemad investorid ise olnud uute investorite kaasajateks (Wells 2010: 8). Seda eriti juhul, kui esimesed investorid saavad petturitelt kokkulepitud tähtjaks tagasimakseid, mis tekitab illusiooni, et investering kogu aeg kasvab (Ponzi schemes 2013).

Kõige ohtlikum on Ponzi skeemide juures see, et kuigi Ponzi skeemid ennast enamikel juhtudel ei reklaami, levitavad olemasolevad investorid ise kui hea ja tulusa tehingu osalisteks nad on saanud (Wells 2010: 6). Seda võiks nimetada positiivseks WOM-iks (*word-of-mouth*), kus üks klient tuginedes oma positiivsele kogemusele jagab neid oma tutvusringkonnaga (Kotler *et al.* 2010: 65). Arvestades mõjuvat WOM-i kontseptsiooni võib selline käitumine põhjustada dramaatilist ohvrite kasvu ja skeemi laienemist (Wells 2010: 6). Praktikas viis samalaadne käitumine investoreid (paljudel juhtudel ka näiteks lihttöötajaid, kes tahtsid oma finantsseisundi parandada) suurtele rahakaotustele Charles Ponzi skeemis (1920), Mavrodi MMM skeemis (1994) ja kurikuulsa Bernard Madoff'i Ponzi skeemis (2008) (The Greatest ... 2013; Shuster 2011; Katersky 2011).

Autor koostas viis peamist Ponzi skeemi lagunemise põhjust (Ponzi Schemes ... 2011; Wells 2010:10; Voreacos, Glovin 2008; Common Fraud ... 2013):

- skeemi korraldajatel ei õnnestu värvata uusi investoreid, ehk ei ole piisavat rahavoolu tagamaks Ponzi skeemi edasist eksisteerimist,
- skeemi korraldajatel ei õnnestu rahavoo tagamiseks veenda olemasolevaid investoreid paigutada täiendavalt rahalisi vahendeid,
- investorid hakkavad oma raha tagasi nõudma (eriti kui rahahulk mida nõutakse on piisavalt suur, et takistada plaanitud intresside tagasimaksmist),
- ebasoodsad majandustingimused (nt. võib majanduskriis mõjutada investoreid oma raha välja võtmiseks¹),

¹ On faktiks, et 2008. aasta majanduskriis oli üks peamisi põhjusi, miks Madoff'i Ponzi skeem lagunes.

- skeemi korraldajate põgenemine ülejäänud rahaliste vahenditega.

Rääkides spetsiifilisemalt finantskriiside mõjust Ponzi skeemide lagunemisele võib välja tuua positiivset korrelatsiooni Ponzi skeemide tuvastamisel ning majanduslanguste vahel. Osutus, et 2008-2009 aasta finantskriis aitas USA-s tuvastada neli korda rohkem Ponzi skeeme, kui neid keskmiselt tuvastatakse (järgnevate aastate kohta info puudub). Ponzi skeemid aitavad ka kindlasti kaasa finantsmullide tekkimisele majanduses ning mõjutavad teatud investeerimisinstrumentide ja aktive hinnakujundust, moodustades valesid turusignaale. Samas rahaline ressurss, mida Ponzi skeemis kaotati võiks aidata kaasa riigi majanduskasvule. (Rothschild 2012: 1384)

Selleks, et skeemi ära tunda ning vältida skeemisse sisse astumist pakub SEC välja Ponzi skeemide tüüpilisi tunnuseid, nn. „punased lipud“, ehk ohumärgid. Punased lipud võimaldavad varakult ära tunda potentsiaalse Ponzi skeemi (Ponzi Schemes ... 2011):

- **Suur investeringu tootlus vähese, või üldse ilma riskita.** Iga investering toob kaasa riski ning investeringud, mis tõttavad suuremat keskmist tootlust eeldavad tüüpiliselt ka suuremat riski. „Garanteeritud“ tootlused võivad olla pettuse märgiks. Petturid ütlevad tihti, et tootlus on garanteeritud.
- **Täpsed ja pidevad väljamaksed.** Investeeringute tulusus varieerub sõltuvalt ajast. Eriti kehtib antud väide nende investeeringute puhul, mis tõttavad suuremat tulusust. SEC soovitab olla maksimaalselt tähelepanelik selliste investeeringute puhul, mis annavad pidevaid ja täpseid väljamakseid sõltumata turutingimustest. Petturid uinutavad sellise taktikaga investorite valvsust.
- **Registreerimata investeerimisinstrumentid.** Nendeks on näiteks väljaspool peamist turgu kaubeldavad väärtpaberid, mis ei ole registreeritud võimuorganite juures. Ponzi skeemid kasutavad väga tihti registreerimata investeerimisinstrumente. Nad pole võimuorganite poolt heaks kiidetud ja neid ei saa efektiivselt kontrollida. Registreerimata investeerimisinstrumentid takistavad läbipaistvust ja kindlat arusaama kuhu täpselt läheb investeeritud raha.
- **Litsentseerimata müüjad.** Investeeringuinstrumentide müüjad peavad olema läbinud vastava akrediteerimise. Kõik firmad ja finantsinstrumentide müüjad peavad omama litsentsi või registratsiooni kohalikes võimuorganites. Enamik Ponzi skeeme opereerivad litsentseerimata müüjate või registreerimata firmade

kaudu. Registratsioon on tähtis, kuna see annab investoritele ülevaadet firma teenustest, juhatusest, tuleviku väljavaadetest, finantsresultaatidest, efektiivsusest jne.

- **Salastatud või liiga keerulised investeerimisstrateegiad.** Investoritel soovitatakse vältida keerulisi ja arusaamatuid investeeringuid. Saladuskatte all olevad investeerimisstrateegiad peavad samuti äratama tähelepanu.
- **Vajalike paberitega seotud raskused.** Investorite tähelepanu peaks kindlasti äratama see asjaolu, kui nendele ei anta läbi vaadata investeerimislepinguga seotuid dokumente, või dokumentide läbipaistvus on kaheldav. Iga tehingu detaile soovitatakse võimalikult hoolikalt läbi vaadata.
- **Esineb probleeme maksete saamisega.** Antud juhul soovitatakse investoritel olla eriti kahtlasena, kui mingil põhjusel ei saada tähtajalisi makseid õigeks ajaks, või kui neil tekib raskusi investeeringu rahastamisega. Peab meeles pidama, et Ponzi skeemide korraldajad on ka paljudel juhtudel palunud kliente investeerida raha juurde suurema tootluse nimel.

SEC pakub välja ka järgnevaid samme, et vältida Ponzi skeemidesse sattumist. Need sammud kujutavad endast küsimuste loetelu, mida iga investor peaks küsima, enne kui tehakse otsus finantsvahendid investeerida (Ponzi Schemes ... 2011):

- **Kas müüjal on litsents?** Küsitakse eelkõige selleks, et teada saada kas investeerimisteenuse pakkuja (olgu see investeerimisfirma, fond või füüsiline isik) tegutseb legaalselt.
- **Kas investeering on registreeritud?** Antud juhul soovitatakse investoritel vaadata üle, milliseid investeerimisinstrumente neile pakutakse ja kas nad on registreeritud kohalike võimorganite andmebaasides ja teistes regulatoorsetes institutsioonides.
- **Kuidas riskid seonduvad potentsiaalse tootlusega?** Reeglina mida suurem on potentsiaalne tootlus, seda suuremad on ka investeeringu riskid. Petturid aga püüavad tihti väita nagu oleks nende investeeringud riskivabad ja suudavad näidata palju suuremat tootlust kui on turu keskmine.
- **Kas investeering on arusaadav?** Ehk kas investeerimisstrateegia on arusaadaval viisil investorile seletatud. Soovitatakse vältida üleliigset salatsemist

ja strateegiate keerulisust, mille taga tavaliselt petturid oma kuritegelike ja ebaausaid kavatsusi varjavad.

Ponzi skeemid on üks lihtsamatest, samas ka kõige tõhusamatest finantspetturluse liikidest. Skeemi korraldajad lubavad suuri ja garanteeritud tulusid meelitades kergeusklike oma raha paigutama investeringutesse, mis reaalselt isegi ei eksisteeri. (Ponzi schemes 2013) Autori arvates peavad investorid olema alati valvel enne kui oma teenitud raha hakatakse kellegi vahendusel turuinstrumentidesse paigutama. Kõik Ponzi skeemid kasutavad sarnast mustrit, samas nad võivad varieeruda nii riiklike mastaapide, kui ka ülesehituse poolest.

Autori arvates on tähtis osata eristada Ponzi skeeme finantspüramiididest, kuna nende segiajamine on kõige levinum viga, mida teostavad ka vastavate huvigruppide professionaalid. Nii meedia kui ka teised huvigrupid kipuvad nimetama illegaalseid skeeme valesti, kuna nad ei oma teadmisi skeemide spetsiifikast. Tõepoolest mõnede inimestele võib tunduda, et vahet peaaegu pole. Ponzi skeemid on finantspüramiididega mõnevõrra sarnased. Peamine sarnasus peitubki mõlema skeemi püramidaalses matemaatilises struktuuris. Samas skeemid on erinevad ning autor seab antud teooria osas ülesandeks seda välja tuua. Autor on isiklikult täheldanud, et mõnedes ajakirjandusallikates ajatakse illegaalseid skeeme omavahel segamini. Näiteks peetakse mõnedes allikates Venemaal tegutsenud Sergei Mavrodi MMM-i fondi finantspüramiidiks, kuigi tehniliselt oli see Ponzi skeem (1994) (Poll 2009; Shuster 2011). Tol ajal oli tegu otseste investeringutega Mavrodi fondi, mis lubas kuni 2000% tootlust ja mis lõppkokkuvõttes pettis miljoneid vene kodanikke (Rudolph, Donnelly 1994).

Finantspüramiidid on Ponzi skeemidega sarnased, kuna mõlema pettuse puhul teostatakse väljamakseid varasematele investoritele uute investorite sissemaksete arvelt. Samas finantspüramiidide puhul otsivad ohvrid ise uusi investoreid, ehk see on nende tagasimaksete saamise eelduseks. (Common Fraud ... 2013) Erinevalt Ponzi skeemidest, kus investorid võivad ise teisi investoreid kaasata aga ei pea, on investorid finantspüramiidi puhul otseselt motiveeritud uusi investoreid otsima (et saada tasu kaasamise eest). (Wells 2010: 10)

Püramiidiskeemide variante on mõnevõrra rohkem, kui Ponzi skeeme, kuna iga püramiidiskeem võib omandada erinevaid vorme sõltuvalt sellest kuidas omanikud on teda üles ehitanud. Samas kõigil finantspüramiididel on üks ühine tunnus. Nad lubavad investoritele suuri tulusid, mis tulenevad peamiselt uute inimeste värbamisest ja mitte tuludest, mis tulenevad reaalsete investeeringute tootlusest või toodete müügist tarbijatele. Lisaks teostatakse finantspüramiidides alati esimene tagastamatu rahaline sissemaks investorite poolt (saadakse püramiidis koha). (Valentine 1998)

Nii finantspüramiidid kui ka Ponzi skeemid on määratud lagunema, kuna nad ei saa värvata lõpmatult investoreid, mis tähendab, et nendes skeemides on alati palju ohvreid, ja mida rohkem nad eksisteerivad, seda rohkem on potentsiaalseid kaotajaid. (Ponzi Scheme 2013)

Finantspüramiidi võib kirjeldada 3x4 maatriksstruktuur. Näitlikult võib teha järgmist skeemi:

Tabel 4. Püramiidiskeemi 3x4 maatriks (ohvrite kasvu skeem, kus n = üks investor).

Organisaator			
Esimene investor			
Tasand 1	n	n	n
Tasand 2	nnn	nnn	nnn
Tasand 3	nnn nnn nnn	nnn nnn nnn	nnn nnn nnn
Tasand 4	27n	27n	27n

Allikas: (Valentine 1998).

Oletame, et iga investor, kes astub finantspüramiidis sisse peab maksma 500 dollarit liikmemaksu. Lisaks oletame veel, et püramiid laguneb mingil põhjusel pärast neljandat taset. Esimene investor arvab, et tema on püramiidi tipus (või vähemalt nii teda veendakse). Investorile, kes on nulltasemel, lubatakse et kui ta meelitab esimesele tasandile veel kolm investorit, saab ta iga esimesele tasandile liitunud investorit eest intresside (nimetatakse ka komisjonimaksudeks) näol 150 dollarit. Samuti lubatakse investorile 30 dollarit iga järgmise investorit eest keda ta otseselt ei meelitanud, kuni neljanda tasemeni. Matemaatiliselt on investorite arv arvutatav iga tasandi jaoks funktsioonina taseme järgi, ehk antud juhul, $n=3^x$, kus x =tasand ja n =investorite arv, kes on kaasatud antud taseme x juures. Investorite koguarv, võrdub seega

$N=1+3^1+3^2+3^3+3^4=121$. Kogu toodud rahasumma on $S=121 \times 500=60500$ dollarit. Kulud investori kohta esimese tasandi jaoks on 150 dollarit, teise tasandi jaoks $150+30=180$ dollarit, kolmanda jaoks $150+30+30=210$ dollarit, ja neljanda jaoks $150+30+30+30=240$ dollarit. Kogu esimese tasandi kulud organisatorile võrduvad seega $K1=3 \times 150=450$, teise tasandi jaoks $K2=9 \times 180=1620$, kolmanda tasandi jaoks $K3=27 \times 210=5670$ ja neljanda tasandi kulud $K4=81 \times 240=19440$ dollarit. Summeerides tasandite kulusid saame kogukulusid $KK=27180$ dollarit. Organisaatori puhaskasum on seega $PK=S-KK=60500-27180=33320$ dollarit, ehk 55% kogu toodud rahasummast. Esimese investori kasumiks oleks antud juhul $3 \times 150+117 \times 30=3960$ dollarit, ehk 792% tootlust ja 6.5% kogu toodud rahasummast. Antud maatriks näitab, et kolmas tasand saab kahjumi 50 dollari ulatuses investori kohta, neljas aga kaotab kogu investeeritud raha. Kokku kaotab kolmas tasand 1350 dollarit 27 inimese kohta, samas kui neljas tasand kaotab 40500 dollarit 81 inimese kohta. Antud arvutused näitavad, et umbes 67% kaotavad oma investeeritud raha täielikult, samas kui 89% püramiidist peavad vähemalt mõni osa oma rahast kaotama. (Valentine 1998)

Püramiidiskeeme on võimalik tinglikult jagada kaheks liigiks: kaubaga ja kaubata finantspüramiidideks. Kaubaga püramiidide all mõeldakse neid firmasid, mis müüvad teatud kaupa, et oma kuritegelikku struktuuri varjata. Investoritele (neid nimetatakse ka äripartneriteks) öeldakse, et tegu on väärtusliku tootega, mida on väga lihtne edasi müüa,- vaja on lihtsalt investeerida teatud summa X, et osta endale toote stardipaketti ja hakata seda oma sõpradele või tuttavatele müüma. Kaubata finantspüramiidid esinevad palju harvemini, kuna neil on raskem veenda investori oma raha nendesse paigutada ning ratsionaalsed investorid võivad pettusest läbi näha. Kaubata püramiidid meelitavad investoreid tihti sellega, et pakutakse investeerida teatud rahahulga selleks et osaleda programmis, kus iga investori poolt meelitatud inimene võimaldab talle saada tulu. (Branscum 1998b)

Enamik finantspüramiide kasutavad oma müüdavaid tooteid selleks, et varjata oma püramiiditaolist struktuuri, ehk toode mida antud finantspüramiid müüb on ainult katteks illegaalse tegevuse õigustamiseks ja varjamiseks. On kaks võimalust öelda kui toodet kasutatakse finantspüramiidi maskeerimiseks (Valentine 1998):

- inventuuri koormamine,
- müügitulude puudus.

Inventuuri koormamine toimub, kui püramiidskeemi firma sunnib investoreid (neile märkamata) ostma müüdavaid tooteid edasimüügiks sellistes kogustes, mida nad ei saa kunagi ära müüa. Isegi kui turg antud toodetele eksisteerib, siis investoritele müüakse liialt suuri kvantitatiivseid kogusi omatoodangut, mida turg sellises koguses ei vaja. Samuti püütakse edasimüüdavate toodete hinna ajada maksimaalselt kõrgeks investorite jaoks, kuna teatakse, et investorid ei suuda sellise hinna ja koguse juures toodangut ära müüa. Püramiidi allotsas olevad investorid maksavad suuri summasid lihtsalt selleks, et firma toodang oleks neil inventuuris. (Valentine 1998)

Müügitulude puudusel on tegu situatsiooniga, kus firma toodetele turgu hoopiski pole, samas firma väidab, et nende tehtud toodang müüb ennast suurtes kogustes. Firma omanikud teavad, et nõudlus vastava toodangu järele puudub. Firma saab kasumit ainult "mõttetut" toote müümisest investoritele, kes kunagi ei saa leida tootele kliente, et seda ära müüa. Lähemal vaatlusel selgub aga, et müümisprotsess esineb ainult püramiidis olemasolevate osalejate vahel ja püramiidi uute liitujate vahel, ehk ei lähe püramiidist välja. Antud juhul püramiidi omanikud saavad suurt kasumit ilma, et nende toodang liiguks reaalsele turule, ehk müügitulud selle sõna traditsionaalses mõttes puuduvad. (Valentine 1998)

Finantspüramiide ja Ponzi skeeme ajatakse tihti segamini mitmetasandilise turunduse (*Multi-Level Marketing*, - *MLM*) ärimudeliga. Samas pole antud fakt ka üllatav, kuna paljud petturid tahavadki, et nende ettevõtmised näeks legaalsestena välja. Mitmetasandilise turunduse mudelis saavad edasimüüjad lisatasu nii enda, kui ka teiste edasimüüjate toodete müügist juhul, kui nad olid kaasatud tänu esimestele. Edasimüüjatele laekub teatud protsent nende poolt kaasatud edasimüüjate tuludelt ainult juhul kui viimastel on õnnestunud mingi hulk tooteid ära müüa. Püramiidskeemide korral on tegu maksetega, mis sõltuvad peamiselt just investorite voolust, vaid mitte reaalsest ja vajalikke toodete või teenuste müügist. Teine kriteerium, mis võimaldab skeemi ärimudelist eraldada on vastus küsimusele, - kas antud süsteem saab toimida ilma

uute investorite rahavooluta? Kui ei siis on küllaltki kindel, et antud juhul on tegemist skeemiga, mis püüab ennast maskeerida mitmetasandilise turunduse näol. Siinkohal on tähtis fakt, et skeemide ja ärimudelite vahe esineb tuluallikates. Kui tuluallikateks on uued osalejad, siis esineb oht, et tegu on pettusega. (Branscum 1998b)

On olemas ka finantsskeemide hübriidivorme, mis omavad sarnaseid elemente nii Ponzi skeemidest, kui ka finantspüramiididest. Näiteks kui püütakse kaasata investoreid varasemate investorite abil makstes neile uute osalejate kaasamise eest lisaks ka komisjoni tasusid. (Wells 2010: 10) Hübriidivorm aga kiirendab skeemi lagunemist. Hübriidiskeem kiirendab täiendavate investorite leidmist, samas selline skeem võib laguneda suhteliselt varakult, kuna võib tekkida juba algperioodil rahapuudus. Kuna Ponzi skeem eeldab enamasti finantsturuinstrumente kasutamist (vähemalt seda peavad oranisaatorid väitma), siis tekib oht, et hübriidivormi korral võivad investorid suhtuda sellesse skeemisse ebausklikult. Ponzi skeemide korraldajad võivad jätta ebatõelise mulje, kui nad hakkavad kasutama teisi investoreid kui reklaamiallikaid. Lisaks levitavad investorid enamasti ka ise head sõna skeemi kohta. Seepärast esineb hübriidivorm suhteliselt harva. (Eckstrom 2013)

Lisas 4. on autor koostanud tabelit, mis võrdleb Ponzi skeeme ning finantspüramiide. Tabel on korrigeeritud vähemal määral autori poolt selliselt, et ta kajastaks võimalikult objektiivselt antud skeemide spetsiifikat. Autor loodab, et tabel võimaldab lugejal saada paremini aru skeemide struktuurist ning tähtsatest omadustest ja eripäradest.

Vaadeldud peatükist selgus, et Ponzi skeemid on püsimatud nagu ka finantspüramiidid ning eeldavad aina suuremat investorite rahalist panust, et tagada eksisteerimiseks vajalikku ajutist likviidsust. Investorite arv ei saa kasvada üle maakera elanikkonna arvu, samas võivad esialgsed investorid Ponzi skeemis saada isegi kasumit, kuigi see toimub tänu juba uutele kaasatud investoritele.

Riikide valitsusorganisatsioonid ja võimustruktuurid aktiivselt võitlevad skeemide vastu ja seavad vastavaid regulatsioone, mis aitaks Ponzi skeeme koos teiste finantskuritegudega ennetada ja tõkestada. Samas on objektiivselt raske ka võimuorganitel tuvastada Ponzi skeeme enne kui nende maht kasvab teatud suuruseni,

mis võimaldab neid märgata, või investoritel tekkivad pöördumatud likviidsusprobleemid. Kindlasti ka petturite nutikus ja loovus on peamised faktorid, mis segavad võimuorganitel Ponzi skeeme tõkestada ja ennetada. Teoreetilises osas selgus, et finantskurjategijad on väga oskuslikud inimestega manipuleerijad. Institutsionaalsed investorid ning valitsusorganite agendid pole samuti siinkohal erandiks, vaid pigem rakendavad petturid viimaste puhul kõiki oma oskusi, et tähtsate kontaktidega võimalikult hästi sõbruneda. Empiirlises osas vaadeldakse juhtumite uurimisel eriti hoolsalt kõiki teadaolevaid fakte ning rekonstrueeritakse Ponzi skeemide korraldajate käitumuslike eripärasid, tänu millele suutsid näitena toodud skeemid piisavalt pikalt tegutseda ja pälvida USA ajaloo kõige kurikuulsamate Ponzi skeemide nimetust.

2. USA PONZI SKEEMIDE KORRALDAJATE KÄITUMUSLIKE TUNNUSJOONTE ANALÜÜS

2.1. Petturite ning petturluse üldine profiil käsitletavates Ponzi skeemide juhtumites

Empiiriline osa käsitleb korraldajate käitumislike tunnusjooni USA Ponzi skeemis. Empiirilises osas asetab autor peamist rõhku kvalitatiivsele analüüsile. Selleks, et eesmärgini jõuda teostab autor mitmekülgset analüüsi juhtumiuuringu meetodi põhjal (*Case Study Approach*). Peab märkima aga, et Ponzi skeemide kui finantskuritegude uurimise ühtset metoodikat ei eksisteeri. Probleemi uurimisel lähtus autor pigem saadaolevatest andmetest, informatsiooni objektiivsusest (ehk nõ. informatsiooni asümmeetria minimeerimine) ning juhtumite tuntusel (subjektiivne vaade). Empiiriline analüüs on tehtud peamiselt teoreetilises osas kokkuvõtivate tabelite põhjal (vt. tabel 1-3). Analüüsi oluliseks piiranguks on informatsiooni asümmeetria ning see, et analüüs on tehtud avalikustatud ning juba toimunud sündmuste põhjal. Kõik kuriteod on juba toime pandud, mis tähendab, et antud töö tegeleb retrospektiivse andmete analüüsiga, ehk tuginetakse ainult minevikule. Samas on autor optimistlik, kuna on teadaolev fakt, et enamik Ponzi skeeme jälgendavad sarnast mustrit, mis tähendab, et tööst võib saada ka palju praktilist ja vajaliku informatsiooni, finantspetturluse kohta.

Antud alapeatükis toob autor välja käsitletavate juhtumite üldkirjeldused ning skeemide korraldajate isikutunnuseid (selekteeruvalt valitud autori poolt). Samuti püüab autor leida sarnaseid isikutunnuseid ning võimalike mustreid, mis aitavad kaasa kurjategijate profiili väljaselgitamisel.

James Paul Lewis Jr.: Opereeris kõige pikaajalisemat Ponzi skeemi USA ajaloos, mis kestis 20 aastat (Thompson 2003). Oma mormooni kiriku tutvuste abil meelitas tuhandeid investoreid lubades neile 40%-list aastast tootlust (The Inductees ... 2009).

Kokku kaotasid Lewis'e investorid 311 miljonit dollarit. (James Paul Lewis 2013). Lewis veendis investoreid, et ta teenis garanteeritult suuri kasumeid tänu oma erakordselt kasumlikele projektidele (The inductees ... 2009). Uusi investoreid leidis Lewis peamiselt tänu oma kontaktidele kirikutes (Reckard 2005). Lewis tugines oma skeemi reklaamimisel investorite usaldusest tulenevalt positiivsele WOM-i strateegiale. (The inductees ... 2009). Enamik tema ohvritest olid vanemad inimesed, kes investeerisid temasse oma pensioni rahasid (Financial Advisory ... 2011). Hiljem tekkisid Lewis'el likviidsuseprobleemid, kui investorid palusid oma investeeringuid rahastada. Kuus kuud enne tema aresti (skeem oli lagunemise äärel) valetas Lewis investoritele nagu oleks nende investeeringud mõneks ajaks „külmutatud“, kuna üks valitsuse organisatsioon olevat andnud sellist käsku, kartes, et temasse olid kogemata investeerinud terroristid. Kuskil samal ajal võttis Lewis välja 3 miljonit dollarit ja põgenes. Teda leiti ja arreteeriti 2003 aasta lõppus. (The inductees ... 2009) Lewis kasutas odavas hotellis oma krediitkaardi, kuna tahtis saada kuuedollarilist allahindlust (Reckard 2004). Lewis suutis nii kaua oma Ponzi skeemi ülal pidada, kuna enamik investoreid olid eakad inimesed, kes sidusid oma kapitali pikemaks ajaks selleks, et saada hiljem kogu summa koos intressidega. Lewist karistati 30 aastase vanglakaristusega. (Financial Advisory ... 2011)

Scott W. Rothstein: Advokaat, kelle firma Rothstein Rosenfeldt Adler pankrotistus 2009 aastal, kuna firma peamine operatiivne rahavoog tuli Ponzi skeemist (sai alguse ca 2002 aastal). Firma müüs investoritele kohtulahenditest tulevaid rahavooge, mis olid võltsitud. Kokku tekitas Rothstein'i firma kahjumeid 1.2 miljardi dollari ulatuses investoritele. Rothstein'i karistati 50-ks aastaks vangi. (Nesmith, Weise 2012: 1) Wikipedia sõnul võis olla Rothstein'i poolt investoritele lubatud aastane tootlus 20% ringis (Scott W. Rothstein 2013b). Skeemisse investeerisid paljud tuntud Florida osariigi kuulsused, individuaal- ning institutsionaalsed investorid. Rothstein püüab praeguseks oma vanglakaristust vähendada nimetades oma kaasosalisi ning teisi isikuid, kes teda Ponzi skeemis kaasa aitasid. Nende hulgas pidi olema hulganisti kohtunike, politseinike, poliitikuid ning maffia tegelasi. Samuti püüab Rothstein tagastada maksimaalselt palju rahalisi vahendeid kannatanutele, öeldes tema pangakontosid ning peidetute rahavahendite asukohti. Richard A. Sharpstein, veteraanist prokuröör, kes tegeles Rothstein'i juhtumiga nimetas Rothstein'i Ponzi skeemi „Kõige ahvatlevamaks

etteasteks maailmas. Skeemis oli kõike — narkootikume, mõrve, seksi, rock 'n' roll'i, korruptsiooni ning ahnust kõige kõrgematel võimupositsioonidel.”. Esialgu püüdis Rothstein põgeneda Marokosse kus tahtis teostada enesetappu, samas lühida aja möödudes otsustas ta naaseda USA-sse, kus ta andis ennast võimudele üles ning tunnistas, et opereeris Ponzi skeemi. (Nesmith, Weise 2012: 1-2)

Thomas Joseph Petters: Oli eestvedanud 3.7 miljardi dollari väärtuses kahjumit toonut Ponzi skeemi, mis kestis kokku 16 aastat (Richey 2010a). Petters'ile kuulus tuntud ettevõtte nimega Petters Group (The Largest ... 2006). Kokku nende aastate vältel oli Petters'i firma käsutuses umbes 36 miljardi dollari väärtuses rahalisi vahendeid (Blake 2011). Ettevõtte tegeles näilikult pankrotistunud firmade elektroonikaseadmete ostu ja müügiga teistele firmadele. Petters rääkis investoritele, et ta oli suuteline müüma suurte juurdehindlustega elektroonikakaupu tuntud jaemüüjatele. Skeem oli ehitatud selliselt, et Petters maksis varasematele investoritele uute investorite rahaga ning reaalseid majandustehinguid tema firma ei teostanud. (Vardi 2008: 38) Tegelikult võltsis Petters ja tema kaasosalised arveid ja pangakontode väljavõtteid, mis näitasid et jaemüüjad olid nende firmale võlgu miljardites dollarites. Enamik Petters'i investoreid olid suured insitutsionaalsed investorid. (United States ... 2009: 2-8) Suurte nimede seas oli 2 miljardit temasse investeerinud Lancelot Investments North brook Illionois riskifond (Hughlett 2009), mis kaotas peale skeemi lagunemist 3/4 kogu investeeritud rahast 1.5 miljardi ulatuses (SEC Gets ... 2011). Teine suurim tehing oli teostatud Petters'i ning Palm Beach Finance Partners'i vahel, millele Petters jäi lõpuks võlgu 1.1 miljardit dollarit. Tehing lubas 12.5% tootlust. Mõned Petters'i lepingud lubasid koguni 362%-list aastast tootlust (moodustades ca. 275 miljonit dollarit skeemi koguvõlast). (Vardi 2008: 31-38) Petters'i firma ostis ka kunagi tuntud Polaroidi ning väikese lennufirma, samas olid antud ostud pigem näiliku, - Petters'i firma ei teostanud oluliseid äritegevusi ostetud firmade kaudu. (Hughlett 2009) Selle asemel maksti eelmistele investoritele uute investorite arvelt (Vardi 2008: 31). Petters'il oli ka palju kaasosalisi, sealhulgas ka firma raamatupidaja (Phelps, Bjorhus 2008). Üks Petters'i kaasosaline (kes oli ühtlasi ka tema armuke), - Diana Coleman nõustus tegema koostööd riiklike organitega, et Petters'i vahi alla võtta. Talle anti heli salvestusseade, tänu millele suutis Coleman salvestada piisavalt kompromiteerivat infot Petters'i kohta, mis lõpuks viis Petters'i ning Petters Groupi aktive arreteerimisele 2008 aasta oktoobri

alguses. (Blake 2011: 5-6) Petters'it karistati samuti 50-ne aastase vanglakaristusega. (Burton 2010)

Allen Stanford: Texase finantsist, kes algatas oma Ponzi skeemi kuskil 90-ndate aastate alguses. Asutas oma pankade võrgustikku, mille kaudu lubas investoritele ohutuid deposiitisertifikaate, mille intressimäärad olid rohkem kui kaks korda suuremad keskmiste USA pankadega võrreldes. Kuna firma peakontor asus Antiguas, pidid seal olema Stanford'i sõnul madalad maksud ja väiksemad üldhalduskulud. Tema panga aktivad võrdusid 2001 aastal 1 miljardit dollarit, - 2008 aastal olid nad juba 8,5 miljardit dollarit. Stanford'i gruppi aastaaruanded ei andnud ammendavat informatsiooni selle kohta, kuhu raha investeeritakse. SEC-i ning Stanford'i enda töötajate kahtlused ärgitasid SEC-i määrama Stanford'i juhtumi uurimiseks juristi, kes leidis, et Stanford'i pangad organiseerisid Ponzi skeemi (Goldstein 2009b: 23-24). Stanford'i aktivad arreteeriti 1 veebruaril 2009 ning Stanford ise võeti kinni 18 juunil 2009 aastal (Jijo 2011). Teda süüdistati Ponzi skeemi pidamises, mis maksis investoritele 7 miljardit dollarit. (Victims of Allen ... 2011) Teda kahtlustatakse lisaks ka ühe miljardi dollari investorite raha kulutamises, mida veel tuleb tõendada. (Texas tycoon ... 2011) Samas autori andmete järgi tehti investoritele väljamakseid õigeaegselt ja seda isegi ka pärast 2008 aasta finantskriisi puhkemist. Pole teada, mis ajahetkel võis Stanford'i skeem laguneda ja kui palju ta püsiks, kui võimud poleks talle jälile saanud. (Goldstein 2009b: 23-24) Kokku kestis skeem erinevate kaalutluste järgi 18 kuni 19 aastat ning Stanford sai 110 aastase vanglakaristuse (Profile: Allen Stanford 2012).

Bernard Madoff: Opereeris kõige kurikuulsamat Ponzi skeemi tänapäeva ajaloos. Madoff'i enda sõnul algatas ta oma skeemi 1992 aastal lubades investoritele aastas 16%+ tootlust. (The Cover Story 2011) Tema Ponzi skeem tõi ametlike andmete järgi investoritele kahjumeid 17 miljardi ulatuses, samas tunnistas ka kohus, et on praktiliselt võimatu öelda täpselt kui suuri kahjumeid investoritele tekitati (Katersky 2011). Erinevate allikate järgi aga, võivad kahjumid investoritele küündida 50 miljardini dollarini (kui lugeda sisse lubatud tootlust) (How much ... 2011). Madoff ise väitis, et tema skeemis kaotasid investorid 64 miljardit dollarit. Mõned allikad väidavad ka, et Madoff'i skeem oli vastutav 170 miljardi ulatuses tekkinud väärtusekaost 2008 aasta finantskriisi vältel. Kokku oli väärtusekadu 2008 aasta finantskriisi ajal umbes 10

triljonit USA dollarit (ehk nõ finantsmulli lõhe). (The Trial 2011) Madoff'i kurikuulus Ponzi skeem sai tuntuks 2008 aastal, mil Bernard Madoff tunnistas, et tema investeringute konsultatsioonifirma maksis eelmistele investoritele uute investorite rahaga (Voreacos, Glovin 2008). Madoff ise oli tuntud eelkõige tehniliste aktsiate NASDAQ-i (*National Association of Securities Dealers Automated Quotations*) elektroonilise börsi väljaarendajana ning esimehena (How it Worked 2011). Mitte kõik finansistid ja analüütikud uskusid aga omal ajal tema võimesse genereerida erakordselt püsivat tootlust kahtlase strateegiaga (Berenson, Henriques 2008: 1). Samas isegi pärast mitmeid asjakohaseid ning anonüümseid laekunud kaebusi (tegelikuses oli kaebusi esitanud isik tuntud finantskuritegude juurdleja Harry Markopolos) polnud SEC vaadanud Madoff Securities LLC tehingute ajalugu. (Madoff ... 2011) Madoff'i investorite hulgas olid nii institutsionaalseid kui ka individuaalinvestorid, kes kuuldes tema tootlusest ning ülimast turu vaistust tahtsid saada skeemis osa (nende hulgas ka tuntud kuulsused nagu Steven Spielberg). (Gregoriou, Lhabitant 2009: 89-90) Madoff tunnistas oma pojadele 10 detsembril 2008 üles, et oli kavandanud Ponzi skeemi, ja et tal esines raskusi selle ülalpidamisega finantskriisi tõttu. Madoff'i kliendid hakkasid nõudma raha tagasi ning Madoff'il tekkisid raskused likviidsusega. Madoff'i pojad andsid teda ülesse võimudele sel samal õhtul ning teda arreteeriti järgmisel hommikul. Madoff sai 150-ne aastase vanglakaristuse. (Voreacos, Glovin 2008)

Järgnevalt esitab autor tabelina vaadeldavate Ponzi skeemide korraldajate isikutunnusi, mis aitavad kaardistada petturite profiili.

Tabel 6. Petturite isikutunnused

	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Petters	Joseph W. Rothstein	James Paul Lewis Jr.
Sugu	Mees	Mees	Mees	Mees	Mees
Vanus kui skeemiga alustas	ca. 53 aastane	42-43 aastane	Ca. 36 aastane	Ca. 40 aastane	N/A

Haridus	Lõpetamata kõrgharidus õiguse vallas.	Omandas bakalaureuse-kraadi Texases, Waco Ülikoolis majanduse erialal.	Lõpetamata kõrgharidus.	Bakalauresuse-kraad Florida Ülikoolist. Lõpetas Õigusteaduste kraadiga Nova Ülikooli õigusteaduskonnas.	N/A
Perekonnaseis skeemi kestusel	Abielus, kaks last	Lahutatud, kuus last	Oli lühidat aega kihlatud naisega, kellega tal oli kaks väikelast. Kokku on Petters'il Wikipedia sõnul neli last. Üks poeg on surnud.	Oli lahutanud esimesest naisest 2003 aastal. 2008 aastal abielus oma teise naisega, kellega tal oli tütar.	Oli abielus skeemi vältel. Autori andmetel laps/lapsed peaks olema.

Allikas: autori koostatud.

Koostatud tabeli põhjal selgub, et kõik petturid olid mehed. Peale ühe juhtumi (mille kohta info puudub), võib öelda, et isikute kuritegelik tee sai alguse, kui nad olid keskmiselt 42-43 aastat vanad (antud juhul mõeldakse eelkõige Ponzi skeemi ehitamist, kui ränka kuritegu, mille pärast on petturid kandnud karistust). Kuritegelike käitumisviiside alguseid ja juuri, antud isikute puhul, töö ei käsitle. Nagu töö järgnevatel etappidel selgub, olid skeemide korraldajad piisavalt haritud, finantsiliselt kompetentsed, või vähemalt omasid suurt sotsiaalset kapitali, et ehitada kauakestvaid Ponzi skeeme. Sellega seoses võib rääkida kõrge harituse tasemest (vastupidiselt kõrgkoolide haridusele), tänu millele olid need inimesed edukad. Nii näiteks Bernard Madoff ning Thomas Joseph Petters omasid ainult keskkooli haridust, kuigi mõlemad proovisid kõrgharidust omandada. Kokkuvõttes ei takistanud see fakt neil kuritegeliku karjääri ehitada. Petturitest Madoff ja Lewis olid abielus kogu skeemi vältel, samas kui Rothstein oli abielus lühidat aega oma teise naisega. Petters oli ainult lühidalt aega kihlatud oma tüdruksõbraga ning Stanford oli vallaline. (The Cover Story 2011; Gregoriou, Lhabitant 2009: 90-91; Kamps 2010; Profile: Allen Stanford 2012; Jijo 2011; Thomas Joseph ... 2010; Blake 2011: 1; Phelps 2012; Tom Petters 2013; Maglich 2013; Scott W. Rothstein 2013a; Timeline: Key dates ... 2009; Financial Advisory ... 2011; Thompson 2003)

2.2. Pettusskeemiga seotud eripärad

Autor koostas võrdlevat tabelit petturite investeerimisskeemiga seotud eripäradest ning paigutas selle lisadesse (vt. lisa 1). Samamoodi on tehtud võrdlevate tabelitega alapeatükides 2.3 ning 2.4 (vt. lisa 2-3, vastavalt). Esimesena esitab autor alapeatüki alguses laiendatud kirjeldust nendest tabelitest, pärast mida esitab autor oma järeldusi. Alapeatüki lõpus on koostatud ka ülevaatlikud tabelid, et lugeja saaks mugavamalt ja kiiret ülevaadet kogu alapeatüki sisust (samuti on ülevaatlikud tabelid koostatud alapeatükides 2.3 ja 2.4 vastavalt). Tabelite eesmärk on vähendada lugeja ajakulu juhul, kui viimane soovib kiiret ja asjakohast infot alapeatüki sisust.

Bernard Madoff tegi pika aega täpseid ja tähtajalisi väljamakseid, mis pani paljusid Wall Streeti analüütikuid imestama, kuidas ta selliseid resultaate suutis saavutada (Berenson, Henriques 2008: 1). Madoff'i investorid said pidevaid väljamakseid, sõltumata turutingimustest (The fall ... 2013). Madoff'i sõnade järgi kauples ta registreerimata (Over the counter) optsioonidega. Antud optsioonid eeldasid palju suuremat riski, kuna nad on reguleerimata SEC-i poolt. (Markopolos 2005: 7) Tema kirjeldatud optsioonide arbitraaži investeerimisstrateegia (ing. *Split-Strike Conversion Strategy*, kus valitakse kõrge turukapitalisatsiooniga aktsiaid ning kindlustatakse neid hinnakõikumiste vastu) erakordseid resultaate saavutada aga ei võimaldaks, kuna selle strateegia puhul on volatiilsus paratamatu (eriti pikaajalises perspektiivis, - *Long Run*). Strateegia arusaamiseks on eelkõige vaja teada keerulisi derivatiivkontraktide hindamiskriteeriume. Mõned analüütikud väidavad, et optsioonide arbitraaži strateegiaga on võimatu saavutada 16%-list aastat tootlust. Madoff võis ka lihtsasti solvuda, kui temalt küsiti tema kahtlase investeerimisstrateegia kohta. Ta tahtis, et investorid küsitlemata usaldaks teda. Samuti ähvardas ta paljusid investoreid, et ta lõpetab nendega suhteid, kui nad hakkavad esitama palju küsimusi. (Gregoriou, Lhabitant 2009: 90-96) Peab märkima aga, et paljud Madoff'i investorid olid kergeusklikud, ehk kipusid Madoff'i lihtsasti usaldama, kuna ühtlasi ei saanud aru tuletisinstrumentidega seotud strateegiatest. Enamikel investoritel puudus finantsiline kompetents, mida Madoff kasutas enda huvides ära. (Ionescu 2010: 242) Madoff ise oli firmas registreeritud ainult väärt-paberikauplejana, kes teostas klientide palvel tehinguid. Väikefirma, mis auditeeris Madoff'i aruandeid koosnes kolmest inimesest ning oli vähetuntud. (Gregoriou,

Lhabitant 2009: 93) Firma juhataja oli 70 aastane Madoff'i naisevend, kes hiljem osutus tema kaasosaliseks (Madoff ... 2011). Madoff'il oli samuti kaasosaliseks firma tegevjuht (FBI arreteeris ... 2010). Ka Madoff'i firma kontroller oli seotud skeemiga (Riley 2012). Samas fondid, mis Madoff'i finantseerisid, olid kõik auditeeritud suurte audiitfirmade poolt. (Gregoriou, Lhabitant 2009: 93) Madoff'i firma iseenesest, pidanuks olema registreeritud kui riskifond, kuna ta tegutses sarnaselt riskifondile, samas oli ta registreeritud kui väike investeerimis-konsultatsiooni firma, et vältida regulatsiooni SEC-i poolt ning meelitas rahalisi vahendeid kolmandatelt fondidelt. Madoff oli ühtlasi vastu igale välisaudiitile, samas kliendid vaatamata ohumärkidele investeerisid ikkagi. (Markopolos 2005: 10-14)

Robert Allen Stanford'i pangad olid hea mainega. Üldiselt on pankade hoiused tuntud oma tagatuse poolest (kuna paljudes riikides kehtib neile riiklik kindlustus), samas on hoiuste tootlus suhteliselt väike võrreldes teiste, rohkem riskantsemate investeerimisinstrumentidega. Stanford'i pangad ületasid aga keskmist segmendi tootlust kuni kaks korda. Stanford lubas viieaastase deposiiti korral aastast tootlust 7%, samas kui keskmiselt oli haru pakkunud 3,9%. Ka Stanford'i finantsgruppi lihtdeposiidid andsid kaks korda suuremat tulusust kui pangandusharu keskmine, ehk 4.5% vastupidiselt 2.0%-le. Kuigi Stanford'i aruanded rääkisid, et panga portfolio koosnes aktsiatest, valitsuse võlakirjadest ja kinnisvarast, oli seal väga vähe infot investeerimisstrateegia kohta. Samuti, kuna Stanford'i firma polnud USA-s registreeritud, ei kehtinud tema deposiitidele riiklik kindlustus ning sellega kaasnevad auditeerimise ning regulatsiooni normid. Stanford väitis, et tema deposiidi sertifikaadid on kindlustatud Antigua kindlustusfirma kaudu. Pank oli samuti registreeritud Antiguan, mis peale maksude optimeerimise andis ka teisi eelisi petturile. Stanford'i aruandeid auditeeris Antigua väikefirma, A.S. Hewlett, mis oli ühtlasi väga kahtlane. (Goldstein 2009a: 22-24) Tegelikuses olid paljud Stanford'i finantsaruanded võltsitud (Jijo 2011). Näiteks, kuigi aruanded kirjutasid, et Stanford'i pangad tegelesid ainult legaalsete instrumentidega, samas reaalsuses olid investeringud kas liiga riskantsed (näiteks paigutati investorite raha kahtlastesse, suurte riskidega kinnisvaraobjektidesse) (Poll 2009), või neid polnud üldse (Krauss 2012).

Ka Thomas Joseph Petters lubas suuri tootlusi ning vandus oma reputatsiooniga, garanteerides, et väljamaksed hakkavad olema õigeaegselt tasutud (Merriner 2011). Mõned Petters'i vekslid ületasid kordades oodatavat turu tootlust (mõned neist lubasid kuni 362%-list aastast tootlust) (Vardi 2008: 38). Petters väitis, et ta oli seotud selliste jaemüügi suurkettidega nagu Costco, Sam's Club ning Wal-Mart (Bhushan 2008). Kui Petters'ilt küsiti võimalust tutvuda tema äripartneritega, ütles ta investoritele, kohati ka üsna rangelt, et ta ei tohi neid tutvustada, kuna see võib mingisugusel põhjusel müüjaid eemale peletada. Petters väitis, et tema äripartnerid tahavad jääda tundmatuks. (Gallagher 2011) Kuigi reaalseid majandustehinguid praktiliselt ei toimunud, oli Petters'il suur hulk kaasosalejaid, kes olid ka kaastöötajad (viis), tänu kellele sai ettevõtlusetegevuse illusioon jätkuda palju aastaid. (Phelps, Bjorhus 2008: 1) Peab mainima aga, et Petters'i firma oli korrektselt registreeritud. Petters lihtsalt võltsis enamiku aruandeid ning tsekke, näitamaks investoritele, et reaalne äritegevus käib. Samuti ka audiitiaruanded olid võltsitud ning Petters'it ei auditeerinud ükski tuntud audiitfirma, (nagu KPMG või PriceWaterhouseCoopers), vastupidiselt tema institutsionaalsetele klientidele. (Gallagher 2011) Petters'i ettevõtet auditeeris üks kord Enroni ettevõtte aruandeid kontrollinud tolleaegne audiitsuurfirma (*Arthur Andersen*). Petters oli fakti üle ülimalt uhke ning näitas kõigile audiiti raportit. Arthur Andersen aga lõpetas oma tegevust pärast Enroni skandaali ning osutus illegaalseid teenuseid osutavaks firmaks. (Blake 2011: 1-2)

Rothstein'i müüdavad kohtulahendid eeldasid teatud summa väljamaksmist määratud isiku poolt, kes sooritas kuritegu. Rahavoogude saaja, aga müüs antud rahavoogude õigust määratud ühekordse summa eest Rothstein'i investoritele (ehk Rothstein oli vahendaja rollis). Rothsteini sõnul tahtsid kõik kohtuotsuse osapooled jääda tundmatuks ning nimede avalikustamisel keelduks tehingu sooritamisest. (Richey 2010b) Rothstein'il oli Lõuna Floridas advokaadibüroo. (Fletcher 2009) Firmal oli ühel korral ca. 150 töötajat ning algaastatel oli tegevus legaalne. Pärast võltsis Rothstein ning tema kaasosalised erinevaid aruandeid, pangakontosid ning majandustehinguid. Skeemi edasistes etappides aga majandustehinguid ei toimunud üldse ning kõik paberid olid võltsitud. (Burstein et al. 2009) Siiski polnud ka ükski Rothstein'i institutsionaalsetest klientidest teostanud (või palunud teostada) objektiivset ning põhjaliku audiiti, mis oleks Rothstein'i skeemi varasematel etappidel paljastanud. (Burstein 2011)

Üks kõige kauemkestvatest skeemidest kuulus James Paul Lewis'ele. Fakt, et Lewis suutis nii pikalt tegutseda veendis paljusid investoreid, et Lewis tõepoolest tagastab nende investeeritud raha täies ulatuses. (The Inductees ... 2013) James Paul Lewis rääkis investoritele, et ta suudab teenida viimastele suurt tootlust, kui nad asetavad oma finantsvahendeid temanimelisse kasvufondi. Lewis kirjeldas, et ta suutis saavutada sellist erakordset tootlust tänu sellele, et ta ostis ja müüs pankrotistunud ärisid, rentis meditsiiniseadmeid ning sai suuri boonuseid (premiums) kindlustusfirmadelt. Spetsiifilist infot ning finantsaruandeid polnud investoritele esitatud. (James Paul ... 2004: 1) Lewis saatis investoritele igakuiseid kirju, kus ta avaldas ainult positiivset infot investeringute kohta ning polnud esitanud ühtki finantsilist infot. Isegi Lewis'e äriprojektid olid kirjas mitte nime,- vaid numbri järgi. (The Inductees ... 2013) James Paul Lewis'el oli registreeritud väike ettevõtte kahe töötajaga (The Inductees ... 2013). Need olid kaks sekretäri, kes ainult rahastasid või võtsid vastu klientide tsekke. Seega ei teadnud Lewis'e töötajad midagi tema investeerimistegevusest. James Paul Lewis'e kasvufondi polnud samuti kuskil eraldi registreeritud ning seega ka auditeeritud. (James Paul ... 2004: 1-2)

Üldpildina on näha, et kõik petturid garanteerisid investorite rahaliste vahendite kasvatamist. Investeeringute pakutav tootlus mõnikord ületas kordades oodatavat turu tootlust. Samas peab märkima, et Madoff'i ning Stanford'i skeem pakusid ka analüütikute sõnul märksa realistlikumat tootlust, kui näiteks Lewis'e ja Petters'i skeem. Madoff'i ja Stanford'i skeem tekitasid kordades suuremaid kahjumeid, vastupidiselt nendele skeemidele, mis pakusid erakordset tootlust. Kõik skeemid kasutasid samuti kas liiga keerulist (näiteks optsoonide arbitraaži strateegiast aru saamine eeldab head matemaatilist ning finantsilist kompetentsi), hägusat, ebamäärasust või koguni salastatud investeerimisstrateegiat (investorid ei saanud ammendavat üldpilti, mida nende rahaga tehakse). Petturid võisid põhjendada strateegia ebamäärasust sellega, et nad ei taha avaldada oma "edu võti", viitades ärisaladustele ning ärieetikale. Mis puudutab ettevõtluse vormi ning selle puudutavaid aruandeid, siis olid kõigil petturitel algusest peale ettevõtte väärad registreeringud võimude juures ning kõik petturid teostasid ebaseaduslikuid toiminguid oma aruandlusega. Väärrib märkimist ka see asjaolu, et petturid kas ei kasutanud tuntuid audiitoreid (Lewis, Madoff, Stanford, Rothstein), võltsisid aruandeid (Stanford, Petters, Rothstein), või olid seotud kahtlaste

audiitfirmadega (Madoff, Stanford, Petters). (Gregoriou, Lhabitant 2009: 95; Goldstein 2009a: 22-24; Richey 2010a; Richey 2010b; Reckard 2005; Coolidge 2010; Berenson, Henriques 2008: 1; United States ... 2009: 2-8; Investment Firm ... 2004; The Inductees ... 2013; Hughlett 2009; Holt 2009; Jijo 2011; Gallagher 2011; The Inductees ... 2013; James Paul ... 2004: 1-2; Burstein et al 2009; Fletcher 2009; Burstein 2011)

Autori arvates kurjategijate poolt pakutav realistlikum tootlus kaasab skeemisse rohkem kliente, kuna võimaldab värvata ka skeptilisemaid investoreid. Autor usub, et teatud turutingumustes ning ettevõtte tegutsemisharus (nt. pangandus, jaemüük jne.) eksisteerib petturite jaoks tootluse optimaalne tase, mis meelitab kõige rohkem investoreid. Nii Madoff kui ka Stanford said väga hästi aru oma ettevõtete haruspetsiifikast ning pakusid optimaalsele tasemele lähedaset tootlust (mis oli küll kõrge, samas mitte nii kõrge, et ilmutada investorites oluliseid kahtlusi investearingu tegemise kohta).

Vastupidiselt ka paljudele Ponzi skeemide kästitletavatele teooriatele, tegutsesid edukate skeemide korraldajad mitte üksi, vaid kaasasid hulganisti kaasosalejaid (audiitorid, ettevõtte töötajad, ettevõttevälised inimesed ja huvigrupid), mis oluliselt lihtsustas investoritelt raha väljameelitamise protsessi. Autor räägib kaasosalistest põhjalikumalt osas, kus ta käsitleb petturite perekonnasidemeid.

Edukamad petturid pakkusid ka vähemalt mingisugust strateegiat, mis oleks ka institutsionaalsetele investoritele usutav (Rothstein, Petters, Stanford, Madoff). Ka kergeusklike investorite värbamiseks oli investearimisstrateegia üldjoontes kirjeldatud (nt. Lewis, kes ei tegelenud autori andmetel suurte institutsionaalsete investoritega). On raske öelda kuivõrd said tegelikuses investorid aru ühe või teise investearimisstrateegia adekvaatsusest. Autor kaldub arvama, et pigem on vastus inimpsühholoogia irratsionaalsetes otsustamismotiivides (investorite otsusi ei saa ilmtingimata ratsionaalseteks pidada). Samuti arvab autor, et kui investor vaatleb lubatud tootlust ainult lühiajalises üheperioodilises perspektiivis (nt. üks aasta), siis võib ta tõepoolest jõuda arusaamale, et erakordne tootlus on võimalik ning skeemisse investearida. Samas sellise investori kavatsustes peab olema spekulatiivne element ehk ta keskendub pigem lühiajalisele tootlusele (samas kui ise teostab pikaajalise investearingu) (Graham, Zweig 2003: 32).

Järgmisel leheküljel järgneb ülevaatlik tabel alapeatüki sisust. Tabelis on väited, mis on koostatud iga petturi kohta ning juhul kui väide on igal üksikul juhtumil kehtiv, siis selle kõrval pannakse linnuke. Juhul kui väide petturi kohta ei kehti (näiteks pole pettur vastavaid tegevusi teostanud), siis on väide ridas ja petturi veergus tühi (sama kehtib ka järgnevate alapeatüki lõpus olevate kokkuvõtivate tabelite kohta).

Tabel 7. Kokkuvõttev tabel alapeatüki 2.2 kohta

Pettus-skeemiga seotud eripärad	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Joseph Petters	James Paul Lewis Jr.	Scott W. Rothstein
Garanteeritud kasum	✓	✓	✓	✓	✓
Tootlus, mis oli turu keskmisest kõrgem	✓	✓	✓	✓	✓
Tootlus, mis oli suhteliselt realistlikum	✓	✓			
Ebamäärane ning hägune investeerimisstrateegia	✓	✓	✓	✓	✓
Ettevõtte väär registreering	✓	✓	✓	✓	✓
Aruannete võltsimised		✓	✓		✓
Oli seotud kahtlaste audiitoritega, kes manipuleerisid aruannetega	✓	✓	✓		

Allikas: autori koostatud.

Petturid ehitavad skeeme nutikalt ning oskavad leida juriidilisi käike, et oma tegevust varjata. Petturite paindlikusele ning edukusele aitavad suuresti kaasa nende eripärsed isikuomadused, mida käistletakse järgnevas alapeatükis.

2.3. Petturite isikuomadused

Rääkides petturite isikuomadustest võib öelda, et kõik petturid olid kolmandate isikute sõnul väga karismaatilised ning sarmikad. Nad oskasid inimestega lihtsasti sõbruneda, naistega flirtida ning investorite poolehoidu võita. Kahtlemata olid kõik petturid ka nutikad ja taibukad. Ainuüksi fakt, et kõik skeemid jäid märkamata kümnete aastate jooksul viitab nende nutikale ülesehitusele. Selle faktiga aga autori käsitus ei piirdu. Seotud isikute sõnul olid kurjategijad väga targad ning intelligentsed. Järnevalt on toodud ka paar konkreetset näidet kurjategijate taibukuse kohta. (Rhee 2009: 365-366; Blake 2011: 1-4; The Inductees ... 2013; Maglich 2013; Goldstein 2009b: 23-24; Sandler, Voreacos 2009; Savage 2009: 1-2; Richey 2010a; Richey 2010b) (Thompson 2003) (Reckard 2004)

Ühel korral, kui SEC tuli etteteatamatult Madoff'i firmat kontrollima ning Madoff polnud selleks valmis (aruanded, dokumendid ja muu paberitöö), leidis SEC mitu olulist tehnilist viga tema aruannetes. Madoff'i kutsuti tunnistama SEC-i ette (ehk ta pidi ilmingimata selgitama, miks need olulised vead tekisid. SEC võis teda isegi kuriteos süüdistada). Tal oli võimalus tulla koos oma advokaadiga ning püüda vaidlustada SEC-i otsust või konsulteerida juriidilistes küsimustes. Madoff aga taipas, et juhul kui ta tuleks üksi ilma kaitseta, näeks see välja nii nagu tal poleks midagi varjata, mida ta ka kokkuvõttes tegigi. SEC piirdus kokkuvõttes suulise noomitusega. (Madoff ... 2011) Allen Stanford sõbrunes kohalike Antigua valitsusorganitega ning oli isegi panganduseülevalve komitees esimees, mis oli aga otsene huvide konflikt, kuna organ oli mõeldud eelkõige panganduse ausate tavade jälgimiseks kohalikes pankades (Savage 2009: 2). Üks kord palus Thomas Petters nuttes oma raamatupidajat tähtsaid dokumente võltsida, vandudes et see on üks ja ainus kord. Raamatupidaja tundis Petters'ile kaasa ning võltsis dokumente. Pärast seda võltsimine kunagi ei peatunud, kuna võltsingute peatus tähendaks kohest ahelreaktsiooni (nõ. üks pettus viib teisele, ja kõik ülejäänud pettused on nüüd esimese tõttu seotud). Nii sai Petters endale raamatupidajast kaasosaleja. Petters võltsis isegi vastava aktsenti kui rääkis inimesega, kes pärines teisest osariigist. (Blake 2011: 2) Ka fakt, et Scott Rothstein'i võimalike kaasosalisi

(keda ta ise välja andis) hakati ainult hiljuti süüdistama võib viidata tema skeemi nutikale organiseerimisele. (Two More Charged ... 2013)

Peale James Paul Lewis'e on teada, et kõik skeemide korraldajad olid väga energilised ning kolmandatele isikutele näis, et neile meeldisid nende ärivaldkonnad. Samuti olid petturid ka väga emotsionaalsed. Paljude petturite käitumistes ilmnemise ka teatud patoloogiad. (Sandler, Voreacos 2009; Savage 2009: 2; Blake 2011: 1-5; Maglich 2013; Kreider 2011) Seda fakti tõestab ka Madoff'i juhtumit uurinud psühholoog, kes ütles, et Madoff'il ning kõigil teistel petturitel on midagi ühist, nimelt- neil on isiku või teised psüühikahäired nagu näiteks täielik empaatia võime puudumine (Kluger 2008).

Autor täheldas, et Petters'il, Rothstein'il ja Madoff'il ilmnemise erinevates vormides sõltuvused, tujumuutused ning psüühikahäired. Nii näiteks tahtis Madoff, et tal oleks kindlas järjekorras järjestatud 25 valget ja 25 sama musta ülikonda, mida ta viis tihti keemilisse puhastusse, kartes et nende peal on pisikuid (Madoff'il oli suur pisikute kartus) (Sandler, Voreacos 2009). Autori arvates võivad ka ilmnemise käitumishäired olla tingitud suurest stressist, mis kaasnes Ponzi skeemide pidamisega.

Kõik kurjategijad olid liidriomadustega ning oskasid inimesi motiveerida ja neid eestvedada. Petturid olid väga enesekindlad,- isegi nartsissistlikult enesekindlad. Näiteks Rothstein nimetas ennast "finantsmaailma kupeldajaks". Sel ajal kui Rothstein'i skeem hakkas lagunema püüdis ta veenda oma ihukaitsjat võtta kogu süü enda peale. Ka Madoff'i nartsissistlik olek selgitab, miks ta valis alateadvuslikult just Ponzi skeemi, kui pettuse vormi. Skeemide korraldajad tahavad olla maailma tipus (antud juhul siis püramidaalse struktuuriga pettusskeemi tipus). Petturid tahavad olla kõiges esimesed ning kui seda neil ausalt teha ei õnnestu, siis leiavad nad illegaalseid meetodeid, kuidas oma isiklikuid soove rahuldada. Käitumuslikele äärmustele vaatamata, suutsid Ponzi skeemide korraldajad ikkagi suurt hulka ohvreid kaasata. Ohvrid olid justkui võlutud tänu petturite positiivsetele isikuomadustele (nõ. käitumise positiivne osa) ning ei märganud selgeid ohumärke ja käitumuslike patoloogiaid. (Kluger 2008; Savage 2009: 1; Blake 2011: 1-5; The Inductees ... 2013; Maglich 2013; Kreider 2011)

Järgnevalt on toodud kokkuvõttev tabel kogu alapeatüki kohta. Kuna James Paul Lewis'e kohta esines mõnedes aspektides infopuudus, tähistas autor infopuudusena tabelis märget N/A.

Tabel 8. Kokkuvõttev tabel alapeatüki 2.3 kohta

Isikuomadused	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Joseph Petters	James Paul Lewis Jr.	Scott W. Rothstein
Sarmikas/karis maatiline	✓	✓	✓	✓	✓
Taibukas	✓	✓	✓	✓	✓
Emotsionaalne	✓	✓	✓	N/A	✓
Energiline	✓	✓	✓	N/A	✓
Liidriomaduste ga	✓	✓	✓	✓	✓

Allikas: autori koostatud.

Alapeatükist selgus, et kurjategijate jaoks on kriitiline osata investoritega manipuleerida ning viimaseid oma eesmärkide poole eestvedada. Kurjategijate suhtlemisoskus ning energilisus aitavad kaasata suurel hulgal olulisi investoreid skeemi ülalpidamiseks. Järgmine alapeatük analüüsib täiendavalt petturite käitumismustreid ning teisi fakte ja aspekte, mis aitasid viimastel ehitada suuri ja laastavaid skeeme.

2.4. Petturite käitumuslike eripärade roll USA Ponzi skeemides

Madoff'isse investeerisid suured ning tuntud USA riskimaandamisfondid (*hedge-funds*). Nii üks suur USA fond Fairfield Greenwich Group investeeris Madoff'isse 7.5 miljardit dollarit. Madoff'isse investeerisid fondid üle maailma. Need investorid, kes palusid mingil põhjusel oma raha tagasi, said seda alati tagasi õigetest aegadel ning õigetest summades, mis suurendas viimaste kindlust. Madoff oli väga tähelepanelik kõikides skeemiga seotud detailides. (Berenson, Henriques 2008: 1) Investoritele tundus, et Madoff tõepoolest oskas võita turgu. Ka suured pensioni ning investeerimisfondid investeerisid Madoff'isse, olles uskunud tema valesid. (Gregoriou, Lhabitant 2009: 89) Isegi SEC, kes peaks finantskaebustega tegelema, tegi ainult ühe pinnapealse juurdluse, kui talle saadeti tuntud finantsanalüütiku ning juurdleja raport 30 punase lippuga, mis selgelt näitas, et Madoff'i tegevus peab olema illegaalne (analüütiku nimi oli tol hetkel salastatud). SEC-i ametnikud aga usaldasid Madoff'i. Madoff'il olid ka sõprussuhted paljude finantsregulatsiooni institutsioonide ametnikega. (Madoff ... 2011)

Petters rääkis veenvalt oma kaasosalistele, et kunagi ta tagastab investoritele kogu raha ning muudab firma kasumlikuks. Petters korraldas potentsiaalsetele klientidele kalleid pidusid, kuhu ta kutsus suuri institutsionaalseid investoreid, poliitikuid, erainvestoreid jne, kus ta nendega sõbrunes. Teatud ulatuseni võib öelda, et Petters ostis investorite usaldust viimaste endi raha eest. (Blake 2011: 4) Samas oli aga juhtumeid, kus Petters'il oli väljamaksetega probleeme ning mõnedel juhtudel pole Petters üldse teostanud väljamakseid. Selline käitumine viis isegi paljude kohtuasjadeni. Samas suutis Petters tänu oma isikuomadustele veenda enamiku investoreid, et nad ootaks kuni tema väljamaksed laekuvad ning pärast võltsis arveid, viidates et äritegevus käib kasumlikult. (Gallagher 2011; Merriner 2011) Ka James Paul Lewis'e investorid uskusid teda, kui viimane ütles, et tema finantsaktivad olid valesi jäätunud valitsuse poolt, kuna valitsus arvas, et Lewis'e fond oli finantseerinud terroriste. See vale aitas Lewis'el isegi mõneks ajaks linnast põgeneda. (James Paul ... 2004: 1)

Kõikidel juhtumitel oskasid petturid võita potentsiaalsete investorite usaldust ja poolehoidu (selleks kasutavatest meetoditest räägib autor alljärgnevalt). Kurjategijad olid piisavalt julged ning oskuslikud suhtlejad, et nad said ehitada suuri inimvõrgustike, kust tagasid endale pideva rahavoo. Petturid olid meelekindlad ning tegid kõike, et investoreid värvata. Skeemide organisaatorid suhtlesid investoritega suhteliselt pikade perioodide vältel ning sellega kindlustasid endale investorite pikaajalist usaldust. Investorid muutuvad skeemis veelgi kindlamaks, kui skeem on tegutsenud piisavalt kaua ning kui väljamaksed toimuvad õigeaegselt. Pärast esialgset usalduse võitmist võivad petturid välja mõelda igasuguseid võimalike valesi, et investoreid milleski veenda, kui tekivad probleemid (näiteks juurde investeerida või perekonnalähedasi kaasata jne). (Ionescu 2010: 243-244; Goldstein 2009b: 24; Jijo 2011; Savage 2009: 1; Blake 2011: 4; The Inductees ... 2013; Financial Advisory ... 2011; Crandell 2013)

Järgmisena toob autor näiteid sellest, kuidas suutsid petturid teha nende investeerimisvõimaluse investoritele ahvatlevaks. Investeeringu atraktiivsust suurendas oluliselt selle näilik eksklusiivsus, ehk investorid arvasid, et mitte igäüks tohib skeemi organisaatoriga investeerida.

Nii ei saanud igäüks Madoff'iga investeerida (vähemalt näiliselt). Ta pidi kindlasti olema otseselt määratud Madoff'i poolt. Isegi klientide rikkus polnud määravaks tingumuseks. Sellegi poolest oli ohvrite hulk väga ulatuslik. Nii individuaal kui ka isegi institutsionaalsed investorid ei tohtinud kontrakti järgi mainida Madoff'i nime oma aruannetes. Investorid ei märganud objektiivseid ning pinnapealseid ohumärke, kuna olid vaimustuses, et nad üldse said Madoff'iga investeerida (Gregoriou, Lhabitant 2009: 89-94) Madoff ütles mõnedel kordadel ka investoritele ära, kuna nõudlus investeeringu järele oli kohati liiga suur. Samuti Madoff ei lasknud investeerida nendel, keda ta lõpuni ei usaldanud (ehk teineteise usaldus polnud lõplikult formuleeritud). Investoritel samas tekkis ettekujutus nagu oleks nad hoolikult välja valitud ning olid piisavalt õnnelikud, et said võimaluse Madoff'iga investeerida. Investorite endi sõnul olid nad nagu hüpnooti all investeeringu eksklusiivsusest. (Ionescu 2010: 241-243) Oli juhtum, kus üks Londoni fond investeeris Madoff'i 200 miljonit dollarit vaatamata sellele, et Madoff keeldus teostamast välist audiiti sellelt firmalt ning ütles, et ta kardab, et nad saavad tema investeerimisstrateegiast teada. Sellegi poolest olid kõik

investeeringufondide juhatajad väga rõõmsad kui nad said Madoff'iga investeerida. Samuti rääkisid nad oma klientidele, et neil oli eriline sõprusuhe Madoff'iga. (Markopolos 2005: 10-13)

Robert Allen Stanford kohtles erilisi ning suurimaid kliente suure austusega ning enamike nendest sõidutas oma firma lennukil (suurte mugavustega eralennuk), ehk pidas seal nendega kohtumisi ning läbirääkimisi. (Goldstein 2009b: 24) Ka suured institutsionaalsed investorid ning riskimaandamisfondid nagu General Electric Capital tundsid ennast privilegeerituna, et teadsid Thomas Joseph Petters'it ning said temasse investeerida. (Blake 2011: 3) Paljud investorid kaasasid ka oma lähedasi, pärast seda kui olid kuulnud James Paul Lewis'e suurtest ning pidevatest kasuminumbristest. (Financial Advisory ... 2011) Lewis võis isegi keelata investeerida temaga nendel klientidel, kes küsisid liiga palju küsimusi investeeringu kohta. (Thompson 2003) Scott W. Rothstein kohtles kliente väga väärikalt ning luksuslikult. Nii näiteks läks klient sisse Rothstein'i eralifti (asus Rothstein'i kontoris), mis oli maskeeritud seina kui lihtuks. Sellega sõitsid nad firma viimasele korrusele. Sealt aga avasid nad koodiga suletud ust ning möödusid relvastatud valvurist. Edasi tulid nad hubasesse ruumi, kus Rothstein näitas võltsitud dokumente ning sõlmis seejärel kliendiga tehinguid. Samuti oli Rothstein seotud mitme eskortteenusega pakutava ettevõtetega ning korraldas tähtsate investorite meeleheaks seksituttvusi, tänu millele leidis hulganisti lisakliente. (Maglich 2013)

Kõik petturid suutsid muuta oma investeeringu klientide silmis atraktiivseks. Selleks, et investoreid meelitada tekitasid skeemide korraldajad muljet nagu iga investor oleks hoolikalt valitud ning, et mitte iga investor oli vääriks saada skeemis koha. Petturid kasutasid erinevaid meetodeid, et oma olematu investeerimistoodet ilusalt "pakendada". Petturid kontrollisid ise värbamise protsessi ning enamasti tahtsid, et iga uus investor oleks soovitatud varasema investorilt. Samuti võisid kurjategijad ära öelda nendele investoritele, kes mingil põhjusel tekitasid esimestes kahtlusi. (Ionescu 2010: 241-243; Savage 2009: 3; Gallagher 2011; James Paul ... 2004: 2; Maglich 2013)

Edasise analüüsi tulemusena selgus, et kõikidele petturitele meeldis luksuslik rahapõletamise elustiil, mida ohtralt investoritele näidati (see osutus aga järjekordseks skeemi atraktiivsuse tõstmise meetodiks). Nii näiteks Scott W. Rothstein'il oli mitu kallist jahti, kallide autode kollektsioon (näitas seda ka tihti investoritele), osa tuntud

Versace mõisast ning palju teisi kinnisvaralisi objekte. Tal oli osalus paljudes ettevõtetes, mis väljendasid tema elustiili (viina-, jahi- ning kellade valmistamise ettevõtted). Tal oli 304 erinevat kallist ehet ning haruldaste gitarride ja kellade kollektsioon. Rothstein armastas aga kõige enam kanda kalleid kelle. (Elliot 2009: 1-2) Tal oli 203 disainikella. (Leamy 2011) Rothstein avas ka mitu restorani Florida osariigis. (Timeline: Key dates ... 2009) Ta ostis isegi oma WC ruumi kullaga kaetuid potte (Maglich 2013). Ka James Paul Lewis sõitis ringi kallide autodega, ostis endale, oma naisele ning kahele armukesele kalleid ehteid ning juveele (Financial Advisory ... 2011). Lewis'el oli mitu kallit maja (Financial Advisory ... 2011). Samuti kaotas Lewis 22 miljonit dollarit mängides valuuta futuuridega (Reckard 2005). Ostis oma lemmikarmukesele ka suurt ja kallist maja (Did Money Manager ... 2004).

Thomas Joseph Petters'i puhul on huvitav see, et ta ostis paljudel juhtudel töötavaid suuri ettevõtteid. Näiteks ostis ta vanasti väga tuntud Polaroidi ning Sun Country ettevõtteid. Samas raiskas Petters ka enda ekstravagantse elamise jaoks miljoneid dollareid investorite raha. (Gallagher 2011) Petters raiskas palju raha korvpallisponsorlustele ning poliitikute kampaaniatele. Samuti meeldis Petters'ile osta enda jaoks rohkelt luksuslike villasid, jahisid ning luksusautosid. Samuti oli Petters hasartmängude sõltlane ning kaotas miljoneid dollareid kasiinodes. Skeemi hilisemates etappides raiskas Petters suuri summasid eskort teenustele. (Blake 2011: 4) Stanford'i finantsgruppi töötajad said suuri rahalisi boonuseid, luksuslike autosid ning kalleid puhkusi. Stanford'i eralennukil oli samuti kullaga kaetud WC pott. Samuti Stanford'i firma oli suur spordisponsor USA-s. Stanford'i firma sponseeris tuntud USA korvpalliklubi Miami Heat'i ning võtis üle palju erinevaid ettevõtteid suhteliselt suurte rahaliste vahendite eest. (Goldstein 2009a: 22-24) Ka tuntud inglise jalgpallur Michael Owen oli sponseeritud sporditähtede seas. (Jijo 2011) Stanford'i grupp paigutas raha ka erinevatesse poliitilistesse kompaniatesse USA-s ning Antiguas. (Savage 2009: 1)

Oleks ebaratsionaalne arvata, et kõrgetel sotsiaalsetel positsioonidel inimesed ei naudi, või ei reklaami oma luksusliku elamisstiili. Samas kurjategijad kasutavad luksusliku elustiili eelkõige selleks, et teha reklaami oma skeemile. Kuigi ka kurjategijad naudivad luksust (seda eriti teades, et nende skeemid on määratud lagunema), kasutavad nad seda praktilisematel eesmärkidel kui lihtsalt uhkustamine. Nii nende kontorid kui ka kodud

on väga kallid ning iga lihtinimese unistus oleks olla ümbritsetud sarnaste esemetega. Seega iga vaadeldud skeemi korraldaja mitte ainult elas rahapõletaja elustiili, vaid kasutas seda skeemi reklaamimiseks. (Clark 2009; Goldstein 2009a: 22-24; Gallagher 2011; Financial Advisory ... 2011; Elliot 2009: 1-2).

Autor täheldas, et nii mõnegi Ponzi skeemi puhul on petturi hea reputatsioon üks tähtsamatest komponentidest eduka skeemi konstrueerimisel. Järgmisena toob autor näiteid skeemi korraldajate mainest kolmandate isikute sõnul.

Madoff'i reputatsioonile aitas suuresti kaasa tema pidevad ning täpsed väljamaksed investoritele. Kogu Ponzi skeemi vältel polnud tema kliendid esitanud ühtki kaebust Madoff'i kohta. Kolmandate isikute sõnul oli tootlus suurepärane, ning Madoff'i usaldati kümnete aastate vältel — kui investor tahtis saada raha tagasi, sai ta selle koheselt. (Berenson, Henriques 2008: 1-2) Madoff'i reputatsioon oli laitmatu Wall Streeti ringkondades. Finantseliit kutsus teda igale tähtsale sündmusele, olgu see pulm või sünnipäev. Inimesed kirjeldasid teda kui Wall Streeti legendi, kangelast ja geeniusi. Need vähesed, kes Madoff'i laimasid riskisid oma karjääridega ning oma reputatsiooniga. (Gregoriou, Lhabitant 2009: 89). Madoff ise oli tuntud eelkõige NASDAQ-i väljaarendajana ning esimehena (How it Worked 2011). Vaatamata sellele oli mitu kõrgetel positsioonidel inimesi, fondide juhatajaid ning spetsialiste, kes väitsid, et Madoff'i strateegia ning tootlus on võimatu (mõned fondid panid Madoff'i isegi mustasse nimekirja, ehk temaga ei tohtinud investeerida). Investorid ei pööranud aga piisavat tähelepanu hoiatustele. Analüütikud väidavad, et Madoff'i reputatsioon ning tema kõrge sotsiaalne staatus olidki peamised põhjused, tänu millele oli tema skeem üks edukamaid ajaloos. (Ionescu 2010: 241-242) Samuti oli Madoff'il väga hea maine SEC-i juures, tänu millele ei kahtlustatud teda milleski seadusvastases (Madoff ... 2011). Pärast NASDAQ-ist lahkumist ehitas Madoff oma Ponzi skeemi ning kasutas oma mullust mainet, et pälvida investorite usaldust. (Berenson, Henriques 2008: 1).

Ka Stanford näis eduka finantsistina. Teda austati samuti Wall Streeti ringkondades. Stanford oli tuntud finantstegija, mis andis talle autoriteetsust ning usaldust investorite silmis. Samuti oli Stanford Kariibi ranniku suurim tööandja ning luksuslikumate kinnisvarade omanik. Stanford'iga seotuid skaandaalseid olukordi oli aga pigem vähe. Stanford'i firma jaoks töötas ka endine USA föderaalreservi juhatuse liige Lyle

Gramley (mis sai meedias palju positiivset kajastust). Pärast ütles Gramley, et ta ei teadnud Ponzi skeemist midagi. (Goldstein 2009a: 22-24) Stanford'i nime seostati rikkuse ja auväärusega. Stanford kaasas mitmeid tuntuid sporditähti, selleks, et oma firma tooteid turundada. (Goldstein 2009b: 23) Ta oli pälvinud ka aadlitiitli kohalikest Antigua võimudest, mida pärast tema arreteerimist temalt ära võeti. (Jijo 2011) Tervet Kariibimererannikut nimetati „Stanford'i maaks“ (Savage 2009: 1).

Thomas Joseph Petters oli pälvinud paljude poliitikute ning senaatorite poolehoidu olles nende kampaaniadesse raha paigutanud. Petters'i enda sõnul oli ta paljusid inimesi võimule aidanud (nende seas ka tuntud vabariikliku naispoliitiku Michelle Bachmann-i). Petters oskas leida õigeid ettevõtjaid ning tuntuid tegelasi, kellega saada sõpradeks. Skeemi algajal oli tema reputatsioon tõusuretkel. Nii näiteks kaasas ta ca 1998 aastal investoritena oma firmasse endise Jaapanis oleva USA suursaadiku ning GE Capital-i (*General Electric*) fondi juhataja, kes investeerisid suuri summasid. Petters aitas näilikult paljusid ärisid püsti ajada või ostis neid ning restruktureeris. Publik nimetas teda seetõttu „äride parandusmeheks“. Samas oli Petters (eriti skeemi hilisemates etappides) tuntud oma elupõletaja stiili kohaselt ning see tekitas paljudes investrites ka muresid. Petters'il oli selja taga ka kriminaalne minevik (erinevad finantskelmused), samas palju meediakajastust see ei saanud. (Blake 2011: 1-5)

James Paul Lewis'el oli suurepärane reputatsioon kohalikes ringkondades. Lewis ütles kogu aeg kui palju ta austab moraali ning voorusi. (Financial Advisory ... 2011) Lewis kasutas ära oma reputatsiooni klientide silmis, kui fondihaldaja, kes suudab kiiresti klientide raha kahekordistada. Lewis tegutses ka väga pikalt, mis samuti oli investorite silmis oluline märk. Teda peeti nutikaks ja väga heaks fondihalduriks. (The Inductees ... 2013) Lewis'e skeemisse investeerisid ka mitu tuntud sportlast ning näitleja (Thompson 2003). Rääkides Rothstein'ist, need, kes ei teadnud midagi Scott Rothstein'i eraelust ja minevikust pidasid teda ausaks ettevõtjaks. Lähemal uurimisel selgus aga, et Rothstein'il oli sidemeid korumpeerunud poliitikutega ning isegi maffiaga. (Maglich 2013) Ta annetas suuri summasid kohalikele poliitikutele. (Elliot 2009: 1) Ühtlasi rahastas tuntud senaatori John McCaini 2004 aasta presidentsiaalkamapaaniat. (Timeline: Key dates ... 2009) Inimeste silmis jäi meelde raha ning eluarmastajana

(Kreider 2011). Rothstein samuti tunnistas üles, et ta andis altkäemaksu paljudele tuntud inimestele regulatoorsetes organites (Burstein 2011).

Avalikus kipus kõikidel juhtumitel arvama, et tegemist oli edukate ning heatahtlike ettevõtjatega. Nad olid austatud kohalikes ringkondades ning omasid väga head reputatsiooni kui ettevõtjad. Neid seostati kangelaskujude ning geenuistega. (Berenson, Henriques 2008: 1; Goldstein 2009a: 22; Blake 2011: 1; Financial Advisory ... 2011; Maglich 2013)

Autor tuli järeldusele, et investorid ei analüüsinud petturite tausta ning suure tõenäosusega kuulsid ainult positiivset infot, mis tuli meedialt, sõpradelt, lähedastelt jne. Petturid teavad kui mõjuvõimas võib olla positiivne WOM investorite leidmisel ning seega peavad viimased olema veendunud skeemi korraldajate heas maines.

Petturid kaasavad oma skeemisse ka investoreid, kes aktiivselt tegelevad heategevusega või on seotud kirikute ja usuliste organisatsioonidega. Kõik vaadeldavad juhtumid kaasasid investoreid kohalikelt kirikutelt või heategevusorganisatsioonidelt. Kaks pettusskeemi kaasasid investoreid kirikutelt, üks heategevusorganisatsioonidelt ning Madoff'i ja Petters'i skeemid kasutasid mõlemaid kaasamismeetodeid. Samuti püüdis iga kurjategija välja näha kas usulisena või filantroopina vastavalt. (Berenson, Henriques 2008: 1; Ionescu 2010: 243; Fitzgerald, Forsythe 2009; Blake 2011: 1-5; The Inductees ... 2013; Reckard 2005; Thompson 2003; Before, During ... 2012)

Paljud Pettrsi investorid olid usklikud. Petters'il oli samuti üks väga tähtis kontakt kohalikes kirikutes nimega Frank Vennes, kes meelitas esimesele palju kliente kohalikest Minnesota osariigi kirikutest. Vennes oli aga kunagine kurjategija, kes pärast viieaastast vanglakaristust, hakas Petters'iga äri ajama. Vennes oli sügavalt usklik inimene. Petters teadis seda fakti ning rääkis Vennese-le, et ka tema on usklik ning, et nende kokkusaamine on Jumala märk. Nende kohtumistel tsiteeris Petters ka tihti piiblit. Pärast moodustas Vennes eraldi ettevõtte, mis hakkas meelitama investoreid, paljud kellest olid ka kohalikud pastorid, et Petters'i firmasse investeerida. Samuti leidis Vennes kliente erinevatelt heategevusasutustelt. Petters rääkis tihti Jumalast oma kaasosalistega ning ütles, et Jumal õnnistas nende ettevõtet. (Blake 2011: 1-5) Ühel korral tunnistas Petters, et see fakt, et teda pole veel kätte saadud- oli Jumala sekkumine

(Voris, Hawkins 2010). Petters'i näide selgitab kui manipulatiivsed Ponzi skeemide korraldajad tegelikuses on. Kurjategijad teavad, kust otsida endale kliente ning kui nemad mingil põhjusel ei saa neid ise värvata, otsivad nad vahendajaid (müügimehi), kes leiavad kliente nende eest.

Scott W. Rothstein annetas suuri summasid heategevustele. (Elliot 2009: 1) Sai prestiiže „Silmapaistva Filantroopi“ preemia (*Outstanding Philanthropist*). Oli samuti ka mitme heategevusorganisatsiooni nõukogude eesotsas. Rahastas samuti ka südamekliinikut. (Timeline: Key dates ... 2009: 1-2) Sai heategevustelt endale palju kliente juurde (Pretty ... 2012). Kuigi Rothstein oli vaevalt filantroop, oskas ta läbi heategevuse oma skeemi reklaamida ning lisainvestoreid värvata.

Autor räägib edasi kurjategijate perekonnasidemetest, kuna edukate petturite lähedased aitavad tihti neile leida uusi investoreid finantskelmuse eesmärkideks (teadlikult või tahtmata). Siinkohal keskendub autor võimalikule kaasosalusele petturite lähedaste poolt ning ühtlasi ka petturite kalduvusele näidata ennast tublite perekonnainimestena (viimane osutus kõikidel juhtumitel järjekordseks valeks, selleks et investoreid meelitada). Petturite ohvrid austavad heatahtlike perekonnainimesi ning kipuvad neid usaldama, seda eriti kui viimased on ise abielus. Tegelikuses olid kõik abielus olnud petturid ebatruud oma abikaasade suhtes (Madoff, Rothstein, Lewis). (Sandler, Voreacos 2009; Madoff ... 2011; Goldstein 2009a: 24; Goldstein 2009b: 24; Blake 2011: 4; Thompson 2003; Financial Advisory ... 2011; Maglich 2013; Kreider 2011; Burstein 2011: 1-2)

Madoff rääkis, et ta töötas üksi, samas oli ta oma äritegevuses pidevalt seotud oma vendadega, pojadega ning teiste lähedastega, paljud kellest olid juristid (Berenson, Henriques 2008: 1). Madoff-i firmas olid juhtpositsioonid võetud kõik tema perekonnaliikmete poolt. (Gregoriou, Lhabitant 2009: 94) Samas leiti praeguseks, et Madoff'i noorem ja vanem poeg (kes ühtlasi teostas enesetappu kahtlastel asjaoludel) polnud seotud Madoff'i Ponzi skeemiga (Kamps 2010). Teisest küljest on leitud, et Madoff'i naisevend osutus tema kaasosaliseks. Täiendavad juurdلused Madoff'i võimalike kaasosaliste kohta veel käivad. (Madoff ... 2011) Kuigi Madoff rääkis kui pühendunud ta oli oma abikaasale, oli temal püsiv armusuhe ühe oma tulevase investoriga, kelle sõnul Madoff'i abikaasa teadis, et Madoff opereerib Ponzi skeemi.

Madoff'i armuke kaotas samuti suurt rahahulka Madoff'i Ponzi Skeemis. (Sandler, Voreacos 2009) Madoff'i perekond oli aga väga austatud Wall Streeti ringkondades ning oli poliitiliselt mõjuvõimas. (Markopolos 2005: 2) Ka Stanford'i gruppi juhatuses olid ainult Robert Stanford'i kõige lähedasemad inimesed (head sõbrad ning perekonnaliikmed). (Goldstein 2009b: 24) Viimaste andmete põhjal võib spekuloida, et keegi Stanford'i lähedastest võib olla tema kaasosaline. Täpsem info puudub ning alles praegu jõuavad kohtuprotsessid Stanford'i lähedasteni. (Aide in Stanford ... 2013)

Kuigi Thomas Petters polnud abielus, oli temal täiskasvanud poeg, keda mõrvati 2004 aastal kui ta oli 21 aastat vana. Pole teada, kas poeg oli teadlik isa skeemist. Poja surm oli suureks hoobiks Petters'ile, kelle käitumine muutus eriti neurootiliseks (Petters'il ilmnemid psüühikahäired). (Blake 2011: 4) Vastupidiselt Petters'ile oli James Paul Lewis abielus kogu skeemi vältel. Tundus korraliku ja moraalist lähtuvana perekonnainimesena. Uhkusega näitas investoritele oma lapselaste pilte (Thompson 2003). Tegelikuses raiskas investorite raha kahe armukese ülalpidamiseks. (Financial Advisory ... 2011). Ka Scott Rothstein rääkis investoritele, et väärtustas suhteid oma abikaasaga. Tegelikuses raiskas ta suuri summasid eskortteenustele. (Maglich 2013) Samas Rothstein'i abikaasa võis olla teadlik oma abikaasa skeemist. Näiteks püüdis ta varjata osa illegaalselt saaduid ehteid politsei eest ning talle on esitatud süüdistus illegaalse tegevuse varjamises (koos mitmete Rothstein'i kaasosalistega). Nende edasine saatust sõltub tulevasest kohtuotsusest. (Five Individuals Charged 2012; Nesmith, Voreacos 2012) Samuti osutus, et Rothstein'i onu oli tema kaasosaline. Rothstein'i enda sõnul oli tal hulganisti lähedasi kaasosalisi (täpsem info puudub) (Burstein 2011: 1). (Burstein 2011: 2)

Antud näided selgitavad lugejale kuidas järjekordselt kasutavad kurjategijad ära iga võimalust, et investoreid meelitada. Enamik inimesi tähtsustab moraali, samas see teeb kurjategijate tööd sedavõrd lihtsamaks, kuna kurjategijad ise on moraalist üle. Nad ei mõtle tagajärgedele ning võivad isegi oma lähedaseid inimesi skeemisse kaasata (samamoodi enamikel juhtudel pole paljude võimalike kaasosaliste süü seniks veel täielikult selgitatud, seega jääb siinkohal ruumi spekulatsioonideks).

Rääkides aga kurjategijate sotsiaalsest staatusest peab mainima, et kõik kurjategijad olid nähtaval positsioonidel ühiskonna silmis. Mõned petturid olid ka suured kuulsused

Wall Streetil (Bernard Madoff oli isegi maailmakuulus finantstegija). (Timeline: Key dates ... 2009; Burstein et al 200; Gregoriou, Lhabitant 2009:89-90; Arends 2008; Thompson 2003; Goldstein 2009a: 22; Savage 2009: 1; Blake 2011: 4-5)

Bernard Madoff oli üks NASDAQ-i asutajatest ning selle esimees üsna pika aega (Gregoriou, Lhabitant 2009: 89-90). Robert Allen Stanford oli Forbes-i ajakirja järgi üks tuntumaid Wall Streeti finantstegelasi, kelle isiklik varandus oli rohkem kui 2.2 miljardit dollarit. Stanford oli USA rikkamate inimeste edetabelis. (Goldstein 2009a: 22) Tema pank andis isegi Antigua valitsusele laene (Savage 2009: 1). Thomas Petters näis korporatiivmaailma suurkujuna. Tema käsutluses olid miljardid dollarid ning ta oli finantsiliselt sõltumatu ja ühiskonna silmis kõrgel positsioonil (Blake 2011: 4). Tema firma oli Forbesi ajakirja järgi üks suurimaid eraomanduses olevaid firmasid. (Blake 2011: 5) Scott Rothstein oli tuntud Rothstein Rosenfeldt Adler, Fort Lauderdale firma juht, enamuseomanik ning edukas ettevõtja. (Timeline: Key dates ... 2009) Ühtlasi sai väga tuntuks tänu oma sidemetele kohalike poliitikute, ärimeeste ning heategevusorganisatsioonidega. (Burstein et al 2009) Kuigi James Paul Lewis oli väikeettevõtja ning tegeles väiksema rahavooga kui kõik teised petturid, oli ta eeskujuks paljudele inimestele, kes teda teadsid. Ta oli kohalik kangelane. Kohalikud nimetasid teda isegi "keskklassi Warren Buffet'iks". (Thompson 2003)

Investorid olid rõõmsad, kui neile anti võimalust teostada tehinguid kõrge sotsiaalse staatusega inimestega. Seega antud juhul ei saa emotsionaalse aspekti mõju investorite otsustele alla hinnata. Oluliseks probleemiks on siinkohal investorite kergeusklikus (kiputakse usaldama kõrge sotsiaalse staatusega inimesi). Samas ei saa öelda, et investorid nägid situatsiooni täielikult valesti. Autor näeb ka ratsionaalset aspekti investorite otsustes usaldada kõrge sotsiaalse staatusega inimesi. Autori arvates on ratsionaalne eeldada, et mida kõrgemal asub inimene ühiskonna silmis, seda raskem on efektiivselt inimesi petta (kuna inimest on lihtsam leida võimude poolt ning on võimalik, et viimane kõrgelt väärtustab oma mainet). Seda eriti kui antud inimene tegutseb üksi, või tema kaasosaliste ring on väike ning ei koosne temaga sarnastel positsioonidel olevatest inimestest (ehk autor ei käsitle näiteks vandenõusid, mis eeldavad laiema ringi kõrge sotsiaalse staatusega inimeste kaasamist). Samas peavad investorid olema sotsiaalselt intelligentsed ning saama aru, et kõrge positsioon ei

dikteeri ainuüksi inimese sisemisi motiive. Ka kõige kõrgematel positsioonidel inimesed võivad osutada peturiteks ning antud töö on selle fakti tõestuseks.

Järgmisena on toodud kokkuvõttev tabel alapeatüki kohta, kus vaadeldakse petturite käitumuslike eripärasid.

Tabel. 9 Kokkuvõttev tabel alapeatüki 2.4 kohta

Petturi käitumuslikud eripärad	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Joseph Petters	James Paul Lewis Jr.	Scott W. Rothstein
Oskas võita investorite usaldust	✓	✓	✓	✓	✓
Pakus Eksklusiiivset investeerimis võimalust	✓	✓	✓	✓	✓
Elas rahapõletaja elustiili	✓	✓	✓	✓	✓
Omas väga head reputatsiooni	✓	✓	✓	✓	✓
Seotud kirikutega ning näis usulise inimesena	✓	✓	✓	✓	
Seotud heategevusorg anisatsioonide ga ning tekitas filantroopi muljet	✓		✓		✓
Skeemiga olid seotud lähedased kaasosalised	✓	✓			✓
Valetas, et oli eeskujulik perekonnapea	✓			✓	✓
Kõrge sotsiaalne staatus	✓	✓	✓	✓	✓

Allikas: autori koostatud.

Autori analüüsist ning esitatud faktide põhjal selgub, et Ponzi skeeme asutavad petturid on oma olemuselt paljuski erakordsed inimesed. Samas aga isegi olulisemaks järelduseks on, et need inimesed elavad valedes ja valetades. Petturid mitte üksnes ei valeta investoritele, vaid kogu nende elu on ehitatud niimoodi, et ka lähemal vaatlusel ei saaks lihtinvestor aru, kes tegelikuses pettur on. Ühest küljest räägitakse ausast perekonnapeast, kes on hea mainega ning suudab investorite raha kahekordistada. Teisest küljest ilmneb, et kõik eelmainitud osutus valeks, et investorite tunnete peale mängida ning viimaseid skeemisse meelitada. Petturi täpne profiil jääb tõenäoliselt ebaselgeks, ka antud ning järgnevate teadustööde raames. Kuigi käesoleva töö eesmärgiks on eelkõige vaadelda petturite käitumismustreid, on autor kindel, et käitumismustrid on samuti dünaamilised ning on paljuski dikteeritavad vastavalt sotsiaalsele arengule ning ajale, mil nad esinevad. Ka kogenud investorid ning institutsioonid võivad langeda petturite õnge, olles pimestatud viimaste karismaatilisusest. Vastavate petturluste ennetamine oleks ilmselt liiga raske ülesanne, kui petmisega tegelevad inimesed kellel puudub igasugune empaatia, eetika ja moraaliid. Pigem peaks turud olema piisavalt huvitatud moraalsest käitumisest, ehk ka siinkohal võiks rääkida nõudlusest eetika järele. Samuti ranged karistused (eriti USA puhul) ei takista petturlitel Ponzi skeemide ehitamast. Ponzi skeemide korraldajad teavad, et varem või hiljem “põlevad läbi”, samas nende jaoks on tähtis maksimaalselt pikendada seda päeva, mil skeem laguneb. Seega nauditakse luksusliku elustiili, lubades endale kõike, mida tahetakse.

KOKKUVÕTTE

Käesolevas bakalaureusetöös selgitati USA Ponzi skeemide korraldajate käitumislike tunnusjooni vastavalt erinevatele juhtimislikele ja finantspetturlust käsitletavatele teooriatele. Teooriate kohaselt on finantspetturid oma olemuselt erakordsed inimesed, kes oskavad lihtsasti võita ka kõige skeptilisemate investorite usaldust. Eeltooduga seoses leiti palju sarnaseid tunnuseid Lillian Gilbreth'i eduka juhi teooriate ning James Walsh'i ja Tamar Frankel'i petturite käsitluse vahel. Osutus, et petturid oskavad mitte ainult investoritega lihtsasti sõbruneda, vaid ka võita nende usaldust, poolehoidu ning austust (nagu ka edukad tippjuhid). Samuti osatakse investoreid motiveerida ning julgustada tegutsemiseks (samas on antud julgustus puhtalt raha väljameelitamise eesmärgil). Siinkohal ilmnes aga teatud konflikt eduka juhi teooriate ning õppiva organisatsiooni käsitluse vahel, mis käsitleb juhtimist kui õppimisprotsessi, mis on suunatud positiivsete paranduste tegemiseks organisatsioonis. Autor leiab aga, et petturite käitumismustreid ei saaks edukalt käsitleda vastavalt õppiva organisatsiooni mudelile, kuna finantspetturite tegevus on illegaalne ning kriminaalselt rangelt karistatav. Seega ei saa kurjategija teostada olulisi vigu ning nende peal samaaegselt õppida (et parandada oma skeemi efektiivsust), kuna tema vead on viimasele marginaalselt palju kallimad, kui piiratud vastutusega ettevõtja puhul.

Teoreetilises osas leidis autor, et Ponzi skeemide korraldajad pakkuvad investoritele turu keskmisest suuremat ning garanteeritud tootlust, valivad ettevõtlusevormi ja haru selliselt et vältida rangeid audiitreeglestike ning ei selgita oma investeerimisstrateegiat, või esitavad viimast investoritele väga hägusalt. Samuti ollakse investoritega suhtlemisel väga energilised ja karismaatilised. Sealjuures osatakse investoreid motiveerida ja eestvedada investorite jaoks ebasoosival moel.

Vaadeldes spetsiifilisemalt petturite käitumist ning neid ümbritsevaid asjaolusid, ilmneb palju vastuolusid (ehk püütakse välja näha palju paremate inimestena, kui tegelikus

on). Näiteks püüavad petturid võita investorite usaldust sellega, et investeerimisskeeme esitatakse eksklusiivse investeerimisvõimalusena. Petturid püüavad jätta muljet nagu oleks nad kõrgetasemelised fondide haldajad ning mitte iga lihtinvestor tohib nende skeemisse investeerida (mis on aga enamikel juhtudel vale). Tegelikuses ei investeeri petturid investorite rahalisi vahendeid üldse, samas kui skeemi reklaamile aitab kaasa petturi hea maine kohalikul või koguni üleriiklikul tasandil. Peab siinkohal mainima, et petturite hea reputatsioon on enamikel juhtudel ainult näilik ning põhineb positiivsele WOM-ile ning avalikule arvamusele, mis on tihti ebaobjektiivne. Samuti püüavad paljud petturid välja näha truude ning korralike perekonnapeadena, kuna investorid kipuvad usaldama abielus olevaid inimesi (irratsionaalselt arvatakse, et abielus inimene on lojaalne ning teda võib usaldada). Tegelikuses võivad ka petturite perekonnaliikmed olla skeemidega seotud.

Tähtsaks faktiks on ka petturite luksuslik elustiil, mida ohtralt investoritele erineval moel reklaamitakse, et skeemi edendada. Investorid hakkavad arvama, et fondide haldajad võivad ka neid teha rikkaks. Petturid püüavad välja näha samuti usklikke inimestena ning filantroopidena selleks, et tekitada positiivset muljet kohalikes ringkondades ning leida lisakliente (samas kui ise ollakse vaevalt moraalsed).

Ei saa tähelepanu alt välja jätta ka audiitoride ja investeerimisfondide vastutust professionaalse lohakuse eest. Osutus, et nii audiitorid kui ka investeerimisfondid on paljuski eiranud professionaalse eetika standardeid (olguigi, et paljud standardid olid soovitusliku iseloomuga) ning kokkuvõttes ei tegutsenud enda klientide huvides. USA maastikul püütakse viimaste finantskuritegudega seoses audiitreeglistiku rangemaks muuta. Siiski on leitud, et organisatsioonilisel eetikal ja moraalidel on palju olulisem roll, kui kuritegude ennetamise ja tõkestamise mehhanismidel. Tegemist on proaktiivsete finantskuritegude ennetamismeetoditega, vastupidiselt reaktiivsetele, ehk ilmtingimata kriminaalkaristustele (kuigi ka viimastel võib olla teatud proaktiivne roll). Ühtlasi leiti teadusuuringute kontekstis ning Dan Ariely teooriatest, et inimesed on valmis rohkem petma, kui nad on rohkem loovad ning et gruppi moraali ja eetika sõltuvad paljuski situatsiooni kontekstist. Sellest järeldub, et üldine eetiline ja moraalne keskkond on väga tähtis ausa ettevõtluse jaoks.

Ponzi skeemid on oma olemuselt valgekrae kuritegude üks liikidest. Petturid teostavad eelmistele investoritele väljamakseid uute investorite rahaga, mis on illegaalne tegevus ning on kriminaalselt karistatav. Ponzi skeeme ning nendega seotud pettureid peetakse finantsarvestuse reeglistiku järgi koheselt pankrotiks ning nende ettevõtted ja aktivad kuuluvad likvideerimisele. Ponzi skeemid on püramidaalse matemaatilise struktuuriga ning need investorid, kes on püramiidi tipus, saavad ka Ponzi skeemist finantsilist kasumit. Allolevatel tasanditel ning hiljem liitunud investoritel tuleb aga algsete investorite võitu kinni maksta. Seega käivad pidevad kohtuvaidlused selle üle, kuidas peaks Ponzi skeemides kannatanute inimesi aitama. Siiaaani pole kompromissilahendust antud küsimuses leitud. Autor pooldaks aga maksusoodustuste tegemist skeemis kannatanutele.

Püramidaalset matemaatilist struktuuri silmas pidades ajatakse Ponzi skeemid koos finantspüramiididega tihti segamini ning antud töös peeti ka üsna aktuaalseks neid finantskuritegevuse liike selgelt eristada. Seda eriti teades, et eestikeelset kirjandust Ponzi skeemide kohta on suhteliselt vähe ning antud töö ülessandeks on kaasa aidata esitatud temaatika arengule eestikeelses teadusruumis. Peamine vahe viidatud finantskuritegude vahel seisneb selles, et finantspüramiidid nõuavad tagasimaksete saamiseks investorite värbamist eelmiste investorite poolt, samas kui Ponzi skeemis on investorite värbamine eelmiste investorite poolt vabatahtlik. Siiski leiab autor, et ulatuslike Ponzi skeemide tekkimise risk Eesti kontekstis on suhteliselt madal ning pigem aitaks käesolev petturi käitumislise tunnusjoonte analüüs potentsiaalsetel Eesti investoritel olla rohkem valvel oma finantsotsuste tegemisel. Tähtis on eelkõige investeeringust arusaamine.

Empiiriline osa koosnes kvalitatiivsest analüüsist juhtumiuuringute põhjal. Autor analüüsis viis kurikuulsat Ponzi skeemi USA ajaloos:

- James Paul Lewis'e skeemi,
- Scott W. Rothstein'i skeemi,
- Thomas Joseph Petters'i skeemi,
- Robert Allen Stanford'i skeemi,
- Bernard Madoff'i skeemi.

Analüüsid mainitud petturite isikutunnusi leidis autor, et kõik petturid olid mehed. Peale ühe juhtumi (mille kohta info puudub), võib öelda, et petturid ehtasid Ponzi skeeme, kui nad olid keskmiselt 42-43 aastat vanad, mis võib viidata sellele, et selleks ajaks olid nad juba hästi tuntud kohalikes ringkondades kui kogenud ettevõtjad. Kuritegelike käitumisviiside alguseid ja juuri, antud isikute puhul, töö ei käsitle. Nagu töö järgnevates etappides selgus, olid skeemide korraldajad piisavalt haritud, finantsiliselt kompetentsed, või vähemalt omasid suurt sotsiaalset kapitali, et ehitada kauakestvaid Ponzi skeeme. Mitte kõik petturid omasid kõrgharidust ning mitte kõik petturid olid abielus.

Üldine petturluse profiil näitas, et finantskurjategijate motiivid polnud mõjutatud potentsiaalselt suurte karistustega, mida nad võisid oodata kui võimud saaks neid kätte (nt. Madoff sai põhimõtteliselt eluaegset vanglakaristust). Kõik vaadeldavad petturid valisid selliseid ettevõtluse vorme ja spetsiifikat, et vältida regulatsioone ning audiitnorme, mis võisid nende skeeme paljastada. Lähemal vaatlusel selgus ühtlasi, et ka petturite investeerimisstrateegia ei pidanud paika ning ei võimaldaks saada sellist tootlust, mida petturid investoritele lubasid. Investeerimisstrateegia oli samuti enamikel juhtudel liiga hägune või liiga keeruline, et investorid saaksid täieliku ja adekvaatse ettekujutuse, mida nende rahadega plaanitakse teha. Ka petturite poolt lubatud tootlus oli võimalikust turu keskmisest kõikidel juhtumitel palju suurem (sealjuures oli erakordne tootlus petturite poolt garanteeritud ja mitte kõikuv). Samas edukamatel petturitel (kahjude mõttes), õnnestus pakkuda tootlust, mis oli suhteliselt realistlikum kui vähemedukamatel.

Petturite heaks töötavad audiitorid olid kas nende kaasosalised, või olid kahtlased ja suure tõenäosusega kinnimakstud isikud, kes manipuleerisid aruandlusega petturite palvel. Mõned petturid võltsisid ka paljusid aruandeid omal käel ning vastavad audiitorid kinnitasid neid. Samuti oldi vastu igasugusele sisesele ja välisele kontrollile oma organisatsioonides. Vastupidiselt üldisele arusaamale, et enamasti töötavad petturid üksi, leidis autor kinnitust et see pole nii. Tegelikuses on petturitel palju kaasosalejaid. Samuti aimab autor, et petturite tihedad sidemed võimudega ning poliitiline doonorlus aitas petturitel oma skeeme varjata. Vaatamata võimalikule korruptsioonile kohalikes võimuorganites oli ka palju teisi põhjusi, miks skeeme ei suudetud paljastada. Ka

paljude petturite lähedased inimesed olid seotud nende skeemidega. Osutus, et mõned kurjategijad kaasasid oma perekonnaliikmeid ja kõige lähedasemaid inimesi, et ehitada oma skeemi efektiivsemalt (usaldati lähedaseid inimesi).

Kõik petturid olid samuti väga karismaatilised liidrid ning oskasid motiveerida kõiki ümbritsevaid inimesi tegutsemiseks. Ponzi skeemide korraldajad peavad alati otsima uusi kliente oma skeemile ning täheldama kõige parimaid kandidaate (nõ. kergeusklike kliendisegment). Finantskurjategijad on targad, nutikad ja loovad. Eelkõige teadvustatakse endale, kuidas peab ühes või teises situatsioonis kõige paremini tegutsema. Autor tõi välja mitu näidet, kuidas suutsid petturid kaasata USA kõige suurimaid institutsionaalseid investoreid ning veenda regulatsiooniorganeid oma heatahtlikuses. Tähtsaks instrumendiks on siinkohal petturite erakordsed isikuomadused ning hea vaist. Petturitega on lihtne suhelda ning väga vähe inimesi oli märganud mingisuguseid ohumärke petturite käitumises. Samuti suudeti näidata armastust oma tegevusala vastu ning oldi energilised igas situatsioonis, tänu millele suutsid finantskurjategijad inimesi irratsionaalselt mõjutada (alateadvuslikul tasemel, ehk mängiti enamasti investorite emotsioonide peale).

Empiiriline uuring kinnitas teooria seisukohta osas, kus räägiti eksklusiivsest investeerimisvõimalusest. Petturid suutsid tõepoolest esitada oma skeeme investoritele nagu oleks viimased saanud haruldast võimalust investeerida koos erakordsete inimestega, kes suutsid võita turgu. Petturite kõrge sotsiaalne staatus tingis neile automaatselt head reputatsiooni ning paljud inimesed vaatlesid esimesi kui kangelasi ja geeniusid, kes suutsid elus palju saavutada. Peale selle, et petturid oskasid hästi suhelda ning võita investorite pikaajalist usaldust, elasid petturid ka rahapõletajate elustiili, mis investorite silmis oli just see, mida viimased tahtsid saavutada. Investorid nägid, et tänu pakutavale skeemile võiks nad elada sama hästi kui ka skeemide korraldajad.

Olulisteks klientide meelitamise kohtadeks olid kirikud ja heategevusorganisatsioonid. Kõik vaadeldavad petturid otsisid endale kliente kas ühest või teisest kohast. Ennast tutvustati kui sügavalt usulist inimest või filnatroopi, kes tahaks maailmas midagi muuta paremuse poole. Kokkuvõttes aga otsiti sealsetest ringkondadest kergeusklike, kes usaldaks oma raha moraalse fondihaldaja kätte. Samuti oli tähelepanu väärt asjaoluks

abielus olevate kurjategijate jaoks jätta investoritele korralike perekonnainimeste muljet. Tegelikuses olid kõik petturid ebatruud oma abikaasade suhtes.

Petturite käitumuslikud tunnusjooned on antud töö raames põhjalikult uuritud. Samas autori arvates petturite käitumine pole üksnes staatiline (kuigi mõned ühtsed mustrid jäävad puutumatuna), vaid see on paljuski tingitud sotsiaalsest kontekstist ning turgude arengust. Töö edasiarendusena võiks pidada vähemtuntud USA skeemide uurimist ning viimaste põhjal petturite käitumuslike eripärade väljaselgitamist (näiteks juhtumid, kus pettur ei omanud eelnevat hiilgavat reputatsiooni investorite silmis ja polnud kohaliku kuulsusena tuntud). Kindlasti võiks uurida Ponzi skeeme ka professionaalse eetika poole pealt, ehk pakkuda võimalike meetodeid finantskuritegevuse tõkestamiseks ja ennetamiseks võimalikult efektiivsel moel. Samuti võiks analüüsida võimalike audiitorseaduse või karistusseadustiku muutusi teaduslikul juriidilisel tasandil. Võimalikuks oluliseks töö edasiarenguks oleks uurida Ponzi skeeme ja nendega seotuid pettureid Euroopa tasemel ja/või muude riikide tasanditel (nt. arenevad Aasia riigid). Pärast mainitud uurimist oleks asjakohane pakkuda investoritele üle maailma võimalike ja standardiseeritud konkreetseid ohumärke (punaseid lippe), mis võimaldaks petturlust ära näha, selle varasemates etapides, või etapis, kus investor kaalub sinna investeerimist. Ka Eesti kontekstis oleks mõttekas proovida uurida esinenud finantspettusi ning võimalusi, kuidas neid ennetada.

VIIDATUD ALLIKAD

1. A look at some of the biggest Ponzi schemes. – Fox News, 2012.
[<http://www.foxnews.com/us/2012/06/14/look-at-some-biggest-ponzi-schemes/>].
15.05.2013
2. Aide in Stanford Ponzi Case Gets 5 Years. – New York Times, 2013.
[http://www.nytimes.com/2013/01/23/business/james-m-davis-top-witness-in-stanford-ponzi-trial-sentenced-to-5-years.html?ref=robertallenstanford&_r=0].
15.03.2013.
3. **Arends, B.** These Red Flags Can Signal Ponzi Scheme. – The Wall Street Journal, 2008. [<http://online.wsj.com/article/SB122937799268308369.html>].
15.05.2013.
4. **Ariely, D.** The Honest Truth About Dishonesty: How We Lie to Everyone Especially Ourselves. London: Harper Collins Publishers, 2012, 264 p.
5. **Benson, S. S.** Recognizing the Red Flags of a Ponzi Scheme – You Will Be Blamed for Not Heeding the Warning Signs? – The CPA Journal, 2009, pp. 18-25.
6. **Berenson, A., Henriques, D. B.** Look at Wall St. Wizard Finds Magic Had Skeptic. 2008, 2p.
[http://www.nytimes.com/2008/12/13/business/13fraud.html?pagewanted=1&_r=1&sq=madoff&st=cse&scp=2]. 13.03.2013.
7. **Bhushan, A.** Tom Petters jailed but Lancelot Investment Lent About \$1 Billion to Petters Affiliates: Sun Country warns of possible shutdown. – Ceoworld Magazine, 2008. [<http://ceoworld.biz/ceo/2008/10/06/tom-petters-jailed-but-lancelot-investment-lent-about-1-billion-to-petters-affiliates-sun-country-warns-of-possible-shutdown>]. 16.02.2013.

8. **Blake, M.** The Turnaround Men. – The Investigative Fund Organization, 2011, 6p.
[http://www.theinvestigativefund.org/investigations/corporateaccountability/1571/the_turnaround_men?page=1]. 15.03.2013.
9. **Bonita, K., Kramer, P., Buckhoff, T.** Beware of false profits – The Ponzi scheme is alive and well and seeking your money. – Strategic Finance, 2012, pp. 47-52.
10. **Branscum, E. B.** Ponzi Schemes. 1999a.
[<http://www.fraudsandscams.com/ponzi.htm>]. 12.03.2013.
11. **Branscum, E. B.** Pyramid Schemes. 1999b.
[<http://www.fraudsandscams.com/pyramid.htm>]. 13.03.2013.
12. **Burstein, J.** Rothstein has spoken ... so what did we learn? – Sun Sentinel, 2011, pp. 1-2. [<http://www.sun-sentinel.com/news/broward/rothstein/sfl-scott-rothstein-timeline,0,729580.story?page=1%20Timeline>]. 15.02.2013.
13. **Burstein, J., Wallman, B., McMahon, P.** IRS says Rothstein ran Ponzi scheme since 2005. – Sun Sentinel, 2009. [http://articles.sun-sentinel.com/2009-11-09/news/fl-rothstein-daily-1109-20091109_1_entire-investment-scheme-unnamed-co-conspirators-falsified-documents-rothstein-rosenfeldt-adler-law]. 15.05.2013.
14. **Burton, T.** Petters Gets 50-Year Term for Running Ponzi Scheme. – The Wall Street Journal, 2010.
[<http://online.wsj.com/article/SB10001424052702304198004575171881879666308.html>]. 16.02.2013.
15. **Calkins, B. L.** Stanford U.S. Receiver Has Deal With Antigua Counterpart. – Bloomberg, 2013. [<http://www.bloomberg.com/news/2013-03-12/allen-stanford-s-receivers-reach-deal-to-repay-investors.html>]. 15.03.2013.
16. **Clark, A.** Madoff appeals for bail and reveals wife's huge fortune. – The Guardian, 2009. [<http://www.guardian.co.uk/business/2009/mar/14/bernard-madoff-lavish-lifestyle-bail>]. 05.02.2013.

17. **Commito, F. T.** IRS provides tax relief for victims of Ponzi-type schemes. – Journal of financial service professionals, 2009, pp. 7-10.
18. Common Fraud Schemes. FBI. [<http://www.fbi.gov/scams-safety/fraud>]. 12.03.2013.
19. **Coolidge, C.** Scott Rothstein Pleads Guilty to Running Ponzi Scheme. – Luxist, 2010. [<http://www.luxist.com/2010/01/29/scott-rothstein-pleads-guilty-to-running-ponzi-scheme/>]. 15.03.2013.
20. **Crandell, B.** The Ultimate Ponzi: Scott Rothstein Book Excerpts Reveal Juicy Details. – Huffington Post, 2013. [http://www.huffingtonpost.com/2013/03/12/scott-rothstein-book-the-ultimate-ponzi_n_2862093.html]. 15.05.2013.
21. Did Money Manager Hide Cash in Mexico? – LA Times, 2004. [<http://articles.latimes.com/2004/may/05/business/fi-lewis5>]. 15.05.2013.
22. **Eckstrom, R.** Ponzi Schemes [<http://www.cg.sc.gov/watchdogreports/ponzischemes.htm>]. 12.03.2013.
23. **Elliot, J.** An Unbelievable Spree: How Scott Rothstein Spent His Money. – TPM Muckraker, 2009. [http://tpmmuckraker.talkingpointsmemo.com/2009/12/how_scott_rothstein_spent_his_money.php?p=0]. 15.03.2013.
24. FBI arreteris Madoffi abilise. – E24.ee, 2010. [<http://www.e24.ee/230184/fbi-arreteris-madoffi-abilise>]. 13.04.2013.
25. Financial Advisory Consultants nothing but Ponzi Schemes Run by Scammer. – Crimes of persuasion. [<http://www.crimes-of-persuasion.com/Crimes/InPerson/MajorPerson/ponzi-schemes.htm>]. 16.11.2011
26. Five Individuals Charged in Plot to Conceal and Dispose of Assets in Connection with Rothstein Case. – The United States Attorney's Office- South District of Florida, 2012. [<http://www.justice.gov/usao/fls/PressReleases/120906-02.html>]. 15.05.2013.

27. **Fletcher, R.** FBI says Florida fraud scheme could top \$1 billion, – Federal agents investigating a prominent Florida lawyer suspected of running an elaborate Ponzi scheme said on Thursday the amount involved could exceed \$1 billion, and they asked bilked investors to come forward. – Reuters, 2009.
[<http://www.reuters.com/article/2009/11/12/us-usa-florida-attorney-idUSTRE5AB41C20091112>]. 15.05.2013.
28. **Forsythe, M., Fitzgerald, A.** Stanford Prayer With Dying Man Pumped Agents in Alleged Fraud. – Bloomberg, 2009.
[<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=washingtonstory&sid=aw1dZUb28Qc8>]. 05.02.2013.
29. **Frankel, T.** Ponzi scheme puzzle – A history and analysis of con artists and victims. Oxford: Oxford University Press, 2012, 193 p.
30. **Gallagher, C.** 50 Years for a Ponzi Scheme – Thomas “Tom” J. Petters has a lot of time to think ahead! My this sounds like the BizRadio scam.
[<http://chuckgallagher.wordpress.com/2010/04/13/50-years-for-a-ponzi-scheme-thomas-tom-j-petters-has-a-lot-of-time-to-think-ahead-my-this-sounds-like-the-bizradio-scam/>]. 16.11.2011.
31. **Gilbreth, L. M.** The Psychology of Management. New York: The Macmillian Company, 1921, 208 p.
32. **Goldstein, M.** Are these CD rates too good to be true? – Business Week, February 23, 2009, pp. 22-24.
33. **Goldstein, M.** Stanford: where was the SEC? – Business Week, March 2, 2009, pp. 23-24.
34. **Graham, B., Zweig, J.** The Intelligent Investor. 4. läbivaadatud koos kommentaaridega. s.l.: HarperCollins Publishers, 1973, läbivaadatud 2003, 623 p.
35. **Gregoriou, N. G., Lhabitant, F. S.** Madoff: A Flock of Red Flags. – The Journal of Wealth Management, 2009. pp. 89-97.
36. **Henriques, B. D.** Examining the Ponzi Scheme Through the Mind of the Con Artist. 2012. [<http://dealbook.nytimes.com/2012/08/20/examining-the-ponzi-scheme-through-the-mind-of-the-con-artist/>]. 12.03.2013.

37. **Holmes, J. G., Murray, S. L., Comillion, S., Harris, B., Lamarche, V.** The Dynamics of Relationship Promotion: Controlling the Automatic Inclination to Trust – *Journal of Personality and Social Psychology*, 2013, Vol. 104, No. 2, pp. 305-304.
38. **Holt, C.** Post-Madoff Hedge Fund Phenomenon: Some Players Start Their Own Funds. 2009. [<http://seekingalpha.com/article/112961-post-madoff-hedge-fund-phenomenon-some-players-start-their-own-funds>]. 15.05.2013.
39. How It Worked. Madoffscandal.com. [<http://www.madoffscandal.com/how-it-worked/>]. 05.02.2013.
40. How much did Madoff scheme cost? – Money CNN, 2011. [<http://money.cnn.com/2009/01/02/news/companies/madoff/index.htm>]. 05.03.2013.
41. **Hughlett, M.** Lancelot Investment Management's alleged fraud took billions, went bust. – *Chicago Tribune*, 2009. [http://articles.chicagotribune.com/2009-08-09/business/0908070476_1_fraud-bust-alleged]. 16.11.2011.
42. Investment Firm Head Won't Disclose Assets. – *LA Times*, 2004. [<http://articles.latimes.com/2004/jan/01/business/fi-lewis1>]. 15.05.2013.
43. **Ionescu, L.** Madoff's fraudulent financial scheme, his decades long swindle, and the failure of operational risk management. – *Economics, Management, and Financial Markets*, 2010, Volume 5, pp. 239–244.
44. James Paul Lewis, doing business as financial advisory consultants in orange county, California, arrested by agents in Houston, Texas, for operating 20 year "Ponzi" scheme with losses in excess of 800 million dollars. – *FBI L.A.*, 2004, 2 p. [<http://www.robbevans.com/pdf/finadvfbilapr01.pdf>]. 16.11.2011.
45. James Paul Lewis, Jr. – *The Media Briefing*. [<http://www.themediabriefing.com/people/james-paul-lewis-jr>]. 15.05.2013.
46. **Jijo, J.** Who is Allen Stanford? – *IB Times*, 2011. [<http://www.ibtimes.com/articles/106204/20110128/who-is-allen-stanford.htm>]. 15.05.2013.

47. **Kamps, M.** Madoffi poeg leiti New Yorgist surnuna. – Postimees, 2010.
[<http://www.postimees.ee/355925/madoffi-poeg-leiti-new-yorgist-surnuna>].
13.04.2013.
48. Karistusseadustik. Vastu võetud Riigikogus 06. juunil 2001. a. – Riigi Teataja I osa, 2001, nr 61, art 364. [<https://www.riigiteataja.ee/akt/184411>]. 12.02.2013.
49. **Katersky, A.** Bernie Madoff Victims Get Their Money Back. 2011.
[<http://abcnews.go.com/Blotter/bernie-madoff-victims-money-back/story?id=14672278#.TtNGQYTjuSq>] 12.03.2013.
50. **Kluger, J.** Putting Bernie Madoff On The Couch. – Time Magazine, 2008.
[<http://www.time.com/time/health/article/0,8599,1869123,00.html>]. 15.05.2013.
51. **Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I.** Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2010, 208 p.
52. **Krauss, C.** Stanford Sentenced to 110-Year Term in \$7 Billion Ponzi Case. – New York Times, 2012. [http://www.nytimes.com/2012/06/15/business/stanford-sentenced-to-110-years-in-jail-in-fraud-case.html?pagewanted=all&_r=0].
15.02.2013.
53. **Kreider, R.** Ponzi Schemer: 'I Feel Like I Just Took Six Viagra'. – Attorney Scott W. Rothstein, holds one of his personal guitars as he poses for a portrait, Ft. Lauderdale, Florida. – ABC News, 2009. [<http://abcnews.go.com/Blotter/scott-rothstein-brags-pimp/story?id=15156429#.UZS8NT7h52b>]. 15.03.2013.
54. **Leamy, E.** Cash In and Save Big Money When You Shop at Gov't Auctions, – ABC News, 2011. [<http://abcnews.go.com/Business/save-money-gma-great-deals-government-auctions/story?id=14093504#.UZS8zz7h52a>]. 15.02.2013.
55. **Liechti, S., Antonakis, J., Fenley, M.** Can Charisma Be Taught? – Tests of Two Interventions – Academy of Management Learning & Education, 2011, Vol. 10, No. 3, pp. 374–396.
56. **Lins, J. T., O'Creevy, M. F., Vohra, S., Richards, D. W., Davies, G., Schaaff, K.** Emotion Regulation and Trader Expertise: Heart Rate Variability on the

Trading Floor – Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics, 2012, Vol. 5, No. 4, pp. 227–237.

57. **Madoff:** I had ‘too much credibility’ with SEC. MSNBC.com. 2011.
[http://www.msnbc.msn.com/id/33560855/ns/business-us_business/t/madoff-i-had-too-much-credibility-sec/]. 13.04.2013.
58. **Maglich, J.** Rothstein Exposé Details Sex, Murder, and Corruption Behind Florida's Largest Ponzi Scheme. – Forbes, 2013.
[<http://www.forbes.com/sites/jordanmaglich/2013/01/21/rothstein-expose-details-sex-murder-and-corruption-behind-floridas-largest-ponzi-scheme/>]. 15.03.2013.
59. **Markopolos, H.** The World’s Largest Hedge Fund is a Fraud, 2005, 19 p.
[<http://math.nyu.edu/faculty/avellane/madoffmarkopoulos.pdf>]. 20.11.2011.
60. **McCrimmon, M.** The ideal leader – Ivey Business Journal, 2011.
[<http://www.iveybusinessjournal.com/topics/leadership/the-ideal-leader>]. 12.03.2013.
61. **Merriner, L.J.** Chapter One. Tom Petters—“They Don't Know They're Fake”. 2011. [<http://www.ponzidotgov.com/chapter.html>] 16.11.2011.
62. **Merriner, L.J.** Ponzi-Dot-Gov: How the Government Defrauds Innocent Citizens. [http://www.jamesmerriner.com/ponzi-dot-gov_intro.html]. 05.02.2013.
63. **Nesmith, S., Voreacos, D.** Rothstein’s Wife Charged With Hiding \$1 Million in Jewelry. – Bloomberg, 2012. [<http://www.bloomberg.com/news/2012-09-06/scott-rothstein-s-wife-charged-with-hiding-1-million-in-jewelry.html>]. 15.03.2013.
64. **O.C. Money Manager Arrested at Texas Motel.** – LA Times, 2004.
[<http://articles.latimes.com/2004/jan/23/business/fi-lewis23>]. 15.05.2013.
65. **Petters Victim Information Website.** – Pettersremission.com
[<http://www.pettersremission.com/>]. 16.02.2013.
66. **Phelps, D.** Petters' ex-fiancee faces cutoff of payments. – Court-appointed receiver Doug Kelley moved to halt payments to Tracy Mixon, the mother of two

- of Petters' children. – Star Tribune, 2012.
[<http://www.startribune.com/business/166203586.html?refer=y>]. 15.03.2013.
67. **Phelps, D., Bjorhus, J.** Accountant charged in Tom Petters case. – Star Tribune, 2008. [<http://www.startribune.com/business/36205284.html>]. 16.02.2013.
 68. **Poll, L.** Aadlitiitliga Texase miljardär osutus finantspetturiks, 2009.
[<http://www.postimees.ee/85415/aadlitiitliga-texase-miljardar-osutus-finantspetturiks/>]. 12.03.2013.
 69. Ponzi Scheme – usually offers abnormally high short-term returns in order to entice new investors. Investment Fraud.pro. [<http://investmentfraud.pro/ponzi-scheme-usually-offers-abnormally-high-short-term-returns-in-order-to-entice-new-investors/>]. 12.03.2013.
 70. Ponzi scheme “red flags”. Investor.gov. [<http://investor.gov/investing-basics/avoiding-fraud/types-fraud/ponzi-scheme>]. 12.03.2013
 71. Ponzi Scheme. Investopedia.
[<http://www.investopedia.com/terms/p/ponziscHEME.asp#axzz2KD3WOtMa>]. 12.03.2013
 72. Ponzi Schemes – Frequently Asked Questions. U.S. Securities and Exchange Commission. [<http://www.sec.gov/answers/ponzi.htm>]. 12.03.2013.
 73. Ponzi schemes. Money smart.
[<http://www.moneysmart.gov.au/scams/investment-scams/ponzi-schemes>]. 12.03.2013.
 74. **Popov, E., Vlasov, M.** Dependence of Research Productivity on Transaction Costs. – International Journal of Business and Management, 2013, Vol. 8, No 2, pp. 78-85.
 75. **Pretty, P.** Before, During And After The Aforesaid Seizure’: Feds Charge Ponzi Schemer Scott Rothstein’s Wife, Her Attorney And Friend With Conspiracy To Obstruct Justice, Launder Money And Tamper With Witness In Alleged Plot To Conceal Assets. – Patrick Pretty, 2012.
[<http://www.patrickpretty.com/2012/09/06/before-during-and-after-the-aforesaid-seizure-feds-charge-ponzi-schemer-scott-rothsteins-wife-her-attorney-and-friend>

- with-conspiracy-to-obstruct-justice-launders-money-and-tamper-with-witnesses/]. 15.02.2013.
76. Profile: Allen Stanford. – BBC, 2012. [<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-17279419>]. 15.02.2013.
 77. **Reckard, E. S.** Money Manager to Plead Guilty. – LA Times, 2005. [<http://articles.latimes.com/2005/oct/15/business/fi-lewis15>]. 16.11.2011.
 78. **Rhee, R. J.** The Madoff Scandal, Market Regulatory Failure and the Business Education of Lawyers. – The Journal of Corporation Law, 2009, Vol. 35, pp. 363-392.
 79. **Richey, W.** How Scott Rothstein rode \$1.2 billion Ponzi scheme to wealth and power. – The Christian Science Monitor, 2010. [<http://www.csmonitor.com/USA/2010/0127/How-Scott-Rothstein-rode-1.2-billion-Ponzi-scheme-to-wealth-and-power>]. 15.02.2013.
 80. **Richey, W.** Minn. man sentenced to 50 years for \$3.7 billion Ponzi scheme, 2010 [<http://www.csmonitor.com/USA/Justice/2010/0408/Minn.-man-sentenced-to-50-years-for-3.7-billion-Ponzi-scheme>]. 13.03.2013.
 81. **Riley, C.** Madoff controller pleads guilty. – Money CNN, 2012. [<http://money.cnn.com/2012/11/08/news/irwin-lipkin-madoff-ponzi/index.html>]. 13.04.2013.
 82. **Rogers, F.** Teachings Ethics. – Baylor Business Review, 2011, 1 p.
 83. **Rothschild, S. P.** Bad guys in bankruptcy: excluding Ponzi schemes from the stockbroker safe harbor. – Columbia Law Review, 2012, Vol. 112, pp. 1376-1408.
 84. **Rudolph, B., Donnelly, B. S.** Poof Go the Profits. 1994. [<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,981229,00.html>]. 12.03.2013.
 85. S&P 500 Index. Money Msn. [<http://investing.money.msn.com/investments/stock-charts/?CA=0&CB=0&CC=0&CD=0&D4=1&DD=1&D5=0&DCS=2&MA0=0>]

&MA1=0&C5=0&C5D=0&C6=0&C7=0&C7D=0&C8=0&C9=0&CF=0&D8=0
&DB=0&DC=0&D9=0&DA=0&D1=0&symbol=%24us%3aINX&SZ=0&PT=1
1]. 13.03.2013.

86. **Salu, M.** Analüüs: Eesti suurima Ponzi skeemi lõpp. – Eesti Päevaleht, 2009.
[<http://www.epl.ee/news/majandus/analuus-eesti-suurima-ponzi-skeemi-lopp.d?id=51177341>]. 12.02.2013.
87. **Sandler, L., Voreacos, D.** Madoff's Lover Stayed On Because of Tenderness, Lust, – Bloomberg, 2009.
[<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aV1m83vVjyGM>]. 15.05.2013.
88. **Savage, C.** Fraud Case Shakes a Billionaire's Caribbean Realm. – New York Times, 2009.
[<http://www.nytimes.com/2009/02/21/business/21stanford.html?ref=robertallenstanford>]. 15.03.2013.
89. Scott W. Rothstein. – Sun Sentinel, pp. 1-2. [<http://www.sun-sentinel.com/media/acrobat/2009-11/50237145.pdf>] . 15.02.2013.
90. Scott W. Rothstein. Wikipedia.
[http://en.wikipedia.org/wiki/Scott_W._Rothstein]. 15.03.2013.
91. SEC Gets Order Freezing Petters Settlement Money. – CBS Minnesota, 2011.
[<http://minnesota.cbslocal.com/2011/03/28/sec-gets-order-freezing-petters-settlement-money/>]. 15.03.2013.
92. **Shuster, S.** Why is Russia's Bernie Madoff Back in Business? 2011.
[<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,2042721,00.html>]. 12.03.2013.
93. **Soltani, I., Joneghani, R. B.** Operational Model of Cascading Values and Professional Ethics in Organization: A Context for Spiritual Development of Employees. – International Journal of Business and Management, 2012, Vol. 7, No 18, pp. 130-140.
94. **Spalding, A. D.** Auditing Due Diligence In Law And Ethics: The Ponzi "Feeder Fund" Cases. – Review of Business & Finance Case Studies, 2012, Vol. 3, No 1, pp. 1-12.

95. Texas tycoon, Allen Stanford, indicted in 7B Ponzi swindle. – New York Daily News, 2009. [http://articles.nydailynews.com/2009-06-20/news/17924743_1_allen-stanford-stanford-financial-group-stanford-and-six]. 15.03.2013.
96. The Cover Story. Madoffscandal.com. [<http://www.madoffscandal.com/the-cover-story/>]. 05.02.2013.
97. The fall of the Giant. Madoffscandal.com. [<http://www.madoffscandal.com/the-fall-of-the-giant/>]. 15.02.2013.
98. The Greatest Financial Scandals. Bloomberg Businessweek. [http://images.businessweek.com/ss/09/03/0311_madoff/3.htm]. 12.03.2013.
99. The inductees: James P. Lewis, Jr. – The hall of infamy, 2009. [http://www.thehallofinfamy.org/inductees.php?action=detail&artist=james_lewis]. 16.11.2011.
100. The Largest Private Companies. – Forbes, 2006. [http://www.forbes.com/lists/2006/21/biz_06privates_Petters-Group-Worldwide_GBNA.html] 15.03.2013.
101. The Trial. – Madoffscandal.com. [<http://www.madoffscandal.com/the-trial/>]. 05.02.2013.
102. Thomas Joseph Petters Sentenced to 50 Years for Orchestrating \$3.7B Ponzi Scheme. – Outlook Series, 2010. [[http://www.outlookseries.com/N6/Financial/2709_Thomas_Joseph_Petters_Sentence__\\$3.7B_Ponzi.htm](http://www.outlookseries.com/N6/Financial/2709_Thomas_Joseph_Petters_Sentence__$3.7B_Ponzi.htm)]. 15.03.2013.
103. **Thomas. E.** What is Trust? [<http://www.effective-mind-control.com/what-is-trust.html>]. 13.03.2013.
104. **Thompson, D.** Many Churchgoers Put Savings in O.C. Funds- Fellow Mormons were James P. Lewis Jr.'s initial investors. The FBI says he ran a Ponzi scheme. – LA Times, 2003. [<http://articles.latimes.com/2003/dec/29/business/fi-lewis29>]. 15.05.2013.

105. Timeline: Key dates in the life of attorney Scott Rothstein. – Sun Sentinel, 2009, pp. 1-3. [<http://www.sun-sentinel.com/news/broward/rothstein/sfl-scott-rothstein-timeline,0,729580.story?page=1%20Timeline>]. 15.05.2013.
106. Tom Petters. Wikipedia. [http://en.wikipedia.org/wiki/Tom_Petters]. 15.03.2013.
107. Two More Charged In Rothstein Billion Dollar Fraud Scheme. – Get Out Of Debt Guy. [<http://getoutofdebt.org/33321/two-more-charged-in-rothstein-billion-dollar-fraud-scheme>].05.02.2013.
108. United States District Court District of Minnesota Criminal No. 08-364. – Petters Fraud, 2009, pp. 2-8. [http://petters-fraud.com/June4_2009_SupersedingIndictmentPettersCases.pdf]. 16.02.2013.
109. **Valentine, A. D.** prepared statement of Dewbra A. Valntine, General counsel for the U.S. Federal Trade commission on “Pyramid Schemes”. 1998. [<http://www.ftc.gov/speeches/other/dvimf16.shtm>]. 12.03.2013.
110. **Walsh, J.** You Can’t Cheat An Honest Man – How Ponzi Schemes and Pyramid Frauds Work... and Why They’re More Common Than Ever. Los Angeles: Silver Lake Publishing, 1998, 354 p.
111. **Vardi, N.** A Plague on All Their Houses. – Greater Fools' Theory – Forbes, 2008, Vol. 4, No 21, 38 p.
112. **Weise, K., Nesmith, S.** Convicted Con Man Scott Rothstein Tells All! – Bloomberg Businessweek, 2012. [<http://www.businessweek.com/magazine/convicted-con-man-scott-rothstein-tells-all-01262012.html>]. 15.03.2013.
113. **Wells, T. J.** Ponzis And Pyramids. – Internal Auditor, 2009, pp. 54-58.
114. **Wells, T. J.** Ponzis and Pyramids. – Perspectives fraud, 2010, pp. 6-10.
115. Victims of Allen Stanford Ponzi scheme might soon get help. – Herald Tribune, 2011. [<http://www.heraldtribune.com/article/20110627/COLUMNIST/110629722?p=1&tc=pg&tc=ar>]. 15.03.2013.

116. **Winters, A. S.** The Law of Ponzi Payouts. – Michigan Law Review, 2012, Vol. 111, No. 119, pp. 119-144.
117. **Voreacos, D., Glovin, D.** Madoff Confessed \$50 Billion Fraud Before FBI Arrest. 2008.
[<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aYzclQY1HkVE>]
. 12.03.2013.
118. **Voris, B. V., Hawkings. B.** Thomas Petters Sentenced by U.S. Judge to 50 Years for \$3.5 Billion Fraud. – Bloomberg, 2010.
[<http://www.bloomberg.com/news/2010-04-08/thomas-petters-sentenced-by-u-s-judge-to-50-years-for-3-5-billion-fraud.html>]. 15.02.2013.
119. **Yang S. G. J.** Investment Planning Strategies for Madoff's Ponzi Scheme. – Accounting, Law & Taxation, Montclair State University, 2010, pp. 118-122.

LISAD

Lisa 1. Petturite investeerimisskeemiga seotud eripärad

	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Joseph Petters	James Paul Lewis Jr.	Scott W. Rothstein
Garanteeritud kasum	Madoff teostas täpseid ning garanteeritud väljamakseid.	Rääkis, et tema pankade hoiused on kindlustatud ning, et tema pangad on täielikult maksevõimelised.	Selleks, et kaasata uusi investoreid lubas Petters isiklikult allakirjastatud vekselitega, et raha saab tagastatud ning garanteeris, et väljamaksed hakkavad toimuma õigeaegselt.	Investeering ning selle kõrge tootlus oli garanteeritud Lewis'e poolt.	Rothstein garanteeris investeeringu täies ulatuses.
Tootlus, mis on turu keskmisest kõrgem	Analüütikute sõnul oli Madoff'i tootlus lühiajalises perspektiivis mõõdukalt realistlik (nt 1 aasta). Sellist tootlust oleks aga võimatu saada pidevalt pikaajalises perspektiivis.	Stanford lubas viieaastase deposiiti korral aastast tootlust 7%, samas kui keskmiselt oli haru pakkunud 3,9%. Ka Stanford'i finantsgruppi lihtdeposiidid andsid kaks korda suuremat tulusust kui pangandusharu keskmine (4.5% vastupidiselt 2.0%-le).	Petters meelitas suuri institutsionaalseid investoreid kõrgete tootluste lubadusel.	Lewis'e firma näitas erakordselt kõrget tootlust, mis oli 20 aasta vältel stabiilne sõltumata headest või halvadest majandus-tingimustest (tootlus oli 40%).	FBI agentide sõnade järgi oli Rothstein'i investeeringute lubatud tootlus turu keskmisest oluliselt suurem.

Ebamäärane ning hägune investeerimisstrateegia	Madoff'i investeerimisstrateegia oli väga hägune. Peale strateegia nime ei teadnud keegi selle detaile.	Keegi ei teadnud kuhu, või mis instrumentidesse Stanford'i grupp täpselt investeerib.	Ainus millest Petters rääkis oli see, et ta ostis suurtes partiides elektroonikaseadmeid elektroonika hulgimüüjatelt ning müüs neid edasi sellistele suurettevõtetele nagu Costco, Sam's Club ning Wal-Mart.	Lewis rääkis, et ta suutis saavutada erakordset tootlust tänu sellele, et ta ostis ja müüs pankrotistunud ärisid, rentis meditsiiniseadmeid ning sai suuri boonuseid (<i>premiums</i>) kindlustusfirmadelt. Üldjoontes oli Lewis'e strateegia väga ebamäärane.	Rothstein eeldatavasti müüs allahindlusega delikaatselt kohtulahenditelt saadavaid diskonteeritavaid rahavoogusid. Rohkem detailidesse oma skeemi tutvustamisel Rothstein ei süvenenud.
Ettevõtlusevorm ning sellega seotud aruanded	Madoff'il oli registreeritud väärtpaberi-kauplemisega tegelev firma (<i>Bernard L. Madoff Investment Securities</i>). Madoff'i auditeeris kahtlane väikefirma. Madoff polnud registreeritud investeerimisfondina, mis tähendas, et tema firma polnud nii palju reguleeritud nagu on tavaks ning temale ei kehtinud välise audiiti nõudeid nagu näiteks fondidele, kelle aruandeid kontrollivad seotud investeerimis-pangad.	Kuigi firma oli registreeritud, oli ta registreeritud Antiguas, mis peale maksude optimeerimise andis ka teisi põhjusi petturile asutada firmat just seal. Paljud Stanford'i finantsaruanded olid võltsitud.	Petters'i ettevõtte oli korrektselt registreeritud (kuigi olulist äritegevust polnud teostatud ning peamine rahavoog tuli firma investoritelt). Peaaegu kõik firma aruanded olid võltsitud. Samuti ka audiitiaruanded olid võltsitud ning Petters'it ei auditeerinud ükski tuntud audiitfirma, (nagu KPMG või PriceWaterhouseCoopers), vastupidiselt tema institutsionaalsetele klientidele.	James Paul Lewis'el oli registreeritud väike ettevõtte kahe töötajaga. James Paul Lewis'e kasvufondi polnud kuskil registreeritud ning seega ka auditeeritud. James Paul Lewis ei saatnud koos kuuliste kirjadega investoritele mingisuguseid finantsaruandeid. Lewis'e firmas töötas ka kaks sekretäri, kes ainult rahastasid või võtsid vastu klientide tsekke.	Rothstein'il oli Lõuna Floridas advokaadibüroo. Firmal oli ühel korral ca. 150 töötajat ning algaastatel oli tegevus legaalne. Pärast võltsis Rothstein ning tema kaasosalised erinevaid aruandeid, pangakontosid ning majandustehinguid. Tegelikuses aga vastvaid tehinguid ei toimunud ning kõik paberid olid võltsitud. Siiski polnud ka ükski Rothstein'i institutsionaalsetest klientidest teostanud objektiivset ning põhjaliku audiiti, mis oleks teda skeemi varasematel etappidel paljastanud.

Allikas: autori koostatud

Lisa 2. Petturite isikuomadused

	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Joseph Petters	James Paul Lewis Jr.	Scott Rothstein W.
Sarmikas/ karismaatiline	Madoff oli väga karismaatiline ning sarmikas. Tal oli ilus naeratus ning oskus inimestega hästi läbi saada.	Stanford oli kahtlemata sarmikas ning oskas kiiresti ja efektiivselt inimestega sõbruneda.	Petters'il oli kolmandate isikute sõnul suurepärane huumorimeel ning ilus naeratus. Ta oli väga sarmikas ning eriti hoolikas oma soenguga. Petters oskas hästi naistega flirtida. Tema suhtlemisoskus meelitas suuri investoreid.	Inimestele meeldis fakt, et Lewis oli kõrge moraaliga ning kuna enamik kliente oli kirikutest meeldis neile, et ta pühendas ennast Jumalateenimisele. Kirjeldati kui väga sümpaatse mehena.	Rothstein oli kolmandate isikute sõnul "ülimalt karismaatiline".
Taibukas	Madoff ehitas oma skeemi targalt. Tänu oma Wall Streeti kogemusele, finantsilisele taibule ning tutvustele, suutis Madoff ehitada kõige kurikuulsamat skeemi maailmas, mida pika aega, ei suutnud keegi märgata.	Allen Stanford tegi aastate vältel õigeid otsuseid oma skeemi ehitamisel. Ta paigutas oma panka Antiguasse - väikesesse saarele, kus on 75000 inimest, madalad maksud ja sisenemisbarjäärid	Tundus, et Petters teadis kuidas ta peab käituma igas situatsioonis. Oskas leida lahendusi ning käituda õieti. Petters mängis inimeste tunnetele ning oskas neid õieti enda huvides ära kasutada.	Tundus väga nutikana fondihaldajana. Oli väga intelligentne.	Rothstein suutis piisavalt kaua ning targalt oma skeemi varjata. Rothstein oskas teha intelligentseid otsuseid.
Energiline	Madoff tundus kohati liiga enrgilisena ning tal võis olla Obsessiiv-kompulsiivne häire või sarnane neurootiline häire mittepsüholoogide sõnul.	Allen Stanford oli alati väga algatuslik ning tegeles ettevõtlusega suure entusiasmiga. Ta tahtis ehitada kõige suuremat finantskorporatsiooni maailmas. Oli temperamentne.	Petters tundus isegi kohati liiga ruttavana ja neurootilisena tänu oma energilisusele. Raiskas tohutult palju energiat, et inimestele meeldida. Skeemi viimastel aastatel ilmneseid aga Petters'i sõltuvused, tujumuutused ning psüühikahäired.	N/A.	Rothstein oli väga emotsionaalne ja energiline inimene. Tänu oma energilisusele suutis teisi inimesi tegevustesse kaasata.

<p>Liidri-omadustega</p>	<p>Madoff'ile meeldis olla liider. Talle meeldis olla tipus ning ta oskas inimesi eestvedada. Tema nartsisistlik olek oligi üks peamiseid põhjusi miks ta valis just Ponzi skeemi. Ta tahtis valitseda teisi inimesi.</p>	<p>Allen Stanford oli kindel enda võimetes ning suutis motiveerida ja eestvedada kõigi inimesi, kellega ta koos töötas.</p>	<p>Petters tundus olevat väga rahulik probleemsetes situatsioonides ning oskas inimesi eestvedada sihitud eesmärkide poole ja veenda neid oma õigsusel. Kolleegid vaatlesid Petterist kui liidrit.</p>	<p>Oskas inimesi julgustada ning motiveerida tegutsemiseks.</p>	<p>Meeldis anda käske ja juhtida inimesi. Nimetas ennast finantsmaailma kupeldajaks. Just tema veendis esimese töökoha kollege alustama oma firmat, mida nad edukalt ka tegid. Oli väga enesekindel. Nii näiteks isegi kui skeem hakkas lagunema, palus ta oma ihukaitsjat võtta süüd enda peale, siiralt uskudes et viimane nii teeb.</p>
--------------------------	---	---	--	---	--

Allikas: autori koostatud

Lisa 3. Petturite käitumuslikud eripärad

	Bernard Madoff	Allen Stanford	Thomas Petters	Joseph James Paul Lewis Jr.	Scott W. Rothstein
Oskas võita investorite usaldust	Madoff suutis tegutseda nii kaua oma Ponzi skeemiga, kuna investorid täielikult usaldasid teda. Tema ohvrid olid rõõmsad, et nad said Madoff'iga investeerida, ja nii pimestatud, et nad ei kahtlenud milleski, mida Madoff teeb.	Stanford'i kliendid suhtusid temasse suure usaldusega. Stanford'i grupp oli hea nime pävinud klientide seas. Investorid olid Stanford'i pankades kindlad. Tema pangad teenindasid 140 riike kliente. Stanford tundus igati usaldusväärseks ja suutis isegi hästi sõbruneda kohalike Antigua võimudega.	Petters oskas mitte ainult võita investorite usaldust, vaid ka oma kaasosaliste täieliku usku enda võimetusse muuta Ponzi skeemi legaalseks äriks.	Investorid usaldasid jumalakartlikult Lewist. Paljud investorid uskusid pimesi, James Paul Lewis'e võimetusse genereerida suurt tulu. Samuti aitas kindlustundele kaasa skeemi suur kestusiga ning ka kindlad tagasimaksed.	Oskas meisterlikult inimestega sõbruneda ning nende usaldust ära kasutada. Leidis investoritega kiiresti kontakti ning teadis kuidas nende usaldust võita.
Eksklusiivne investeerimisvõimalus	Ainult need, kes teadsid Madoff'i isiklikult tohtisid kutsuda oma tuttavade skeemisse. Investeerimist Madoffisse peeti nii eksklusiivseks, et see kes Madoffisse investeeris tundus olevat liigunud üles sotsiaalsel retelelil.	Investorid olid uhked kui nad said Stanford'i pankasse investeerida. Nad nimetasid teda "esmaklassi tekslaseks", viidates Texase osariigi rikkuritele.	Kohtles investoreid nagu oma äripartnereid ning rääkis neile oma headest suhetest selliste elektroonikajaemüü giketidega nagu Costco, Sam's Club ning Wal-Mart.	Tema kirikututtavad suunasid talle investoreid ning ainult Lewis võis öelda, kes tohib temasse investeerida. Samuti pidid investorid olema kindlasti soovitatud kellegi poolt, et skeemis koha saada.	Rothstein kandis hoolt, et tema skeem oleks investorite silmis eksklusiivne rahateenimise võimalus. Samuti palus ta investoritel hoida arutatud asju saladuses. Rothstein ütles, et juhul, kui tehingu teine pool sellest teada saab, võib ta tehingut tühistada.
Rahapõletaja	Madoff elas väga ekstravagantset elustiili. Tema ning tema abikaasa isiklikud aktivad olid väärt vähemalt 820 miljonit dollarit. Madoff'il oli mitu kallist kinnisvara,	Stanford'i ettevõtted raiskasid tohutute summade väärtuses investorite raha. Stanford'i elustiil oli samuti üsna ekstravagantne.	Peeters raiskas suurtes kogustes investorite raha ekstravagantse elamise jaoks.	Lewis sõitis ringi kallide autodega, ostis endale, oma naisele ning kahele armukesele kalleid ehteid ning juveele. Ühele armukesele ostis suur maja.	Jumaldas uhkustada investorite ees oma rahaga.

	kaasarvatud üks Manhattanil asuv pilvelõhkuja viimasel korrusel olev korter. Madoff'il oli ka eralennuk ning ka kallis jaht.				
Petturi reputatsioon	Madoff meeldis investoritele ning oli väga austatud korporatiivmaailmas.	Stanford näis eduka finantsistina. Teda austati Wall Streeti ringkondades.	Petters'il oli suurepärase reputatsioon investorite silmis.	Lewis'el oli väga hea reputatsioon kohalikes ringkondades. Lewis ütles kogu aeg kui palju ta austab moraali ning väärtusi.	Rothstein'i peeti ausaks ettevõtjaks.
Kirikud ja heategevusorganisatsioonid	Madoff oli seotud paljude heategevusorganisatsioonidega. Paljud heategevusorganisatsioonid olid ka temasse oma klientide raha investeerinud. Enamik neist läks seetõttu ka pankrotti. Samuti suutis Madoff leida kirikutelt ning heategevusorganisatsioonidelt uusi kliente ning mõned neist andsid isegi oma annetajate raha, et tagada finantsvahendite kasvu.	Kuigi Stanford polnud seotud kirikutega otse, oli tema pankadel hulganisti müügiesindajaid, kes pidid värvama investoreid just kirikutelt. Ka organisatsiooni sisene kultuur oli usukeskne ning ka Stanford'i pankade hüüdlauseid olid tihti religiooniga seotud.	Tundus sügavalt usulise inimesena. Kaasas investoreid heategevustelt ning kirikutelt.	Alguses leidis investorid oma mormoonide kirikus Orange County-s. Lewis sai enamike kliente just kirikutest. Näis sügavalt usulise ning jumalakartliku inimesena. Käis väga tihti kirikus (nüüdseks teadaolevatel põhjustel).	Sai heategevustelt endale palju kliente juurde.

Sotsiaalne staatus	Madoff oli tuntud finansist Wall Streetis. Ta oli ka üks NASDAQ-i elektroonilise aktsiakauplemis-süsteemi asutajatest. Samuti oli ta pika aega NASDAQ-i börsi juhatuse liige ning teenis ka juhatuse esimehena. Kõik Madoff'i positsioonid olid väga prestiizikad. Madoff tundis kõige kõrgemates positsioonides olevaid isikuid isiklikult.	Pettur oli Forbes-i ajakirja järgi üks tuntumaid Wall Streeti finantstegelasi, kelle varandus oli rohkem kui 2.2 miljardit dollarit. Stanford oli USA rikkamate inimeste edetabelis. Tema pank andis isegi Antigua valitsusele laene.	Petters näis korporatiivmaailma suurkujuna. Tema käsutluses olid miljardid dollarid ning ta oli finantsiliselt sõltumatu ning ühiskonna silmis kõrgel positsioonil. Tema firma oli Forbesi ajakirja järgi üks suurimaid eraomanduses olevaid firmasid.	Lewis'el oli oma väikefirma, samas suutis ta sinna kaasata rohkem kui 5200 investorit, kes kokku andsid talle 813 miljonit dollarit.	Tuntud Rothstein Rosenfeldt Adler, Fort Lauderdale juht, enamuseomanik, edukas ettevõtja. Sai väga tuntuks tänu oma sidemetele kohalike poliitikute, ärimeeste ning heategevus-organisatsioonidega.
Perekonnasidemed	Madoff tekitas eeskujuliku perekonnapea muljet. See aga osutus valeks ning osutus ka, et Madoff'i naisevend oli skeemiga seotud. Käivad täiendavad juurdlused.	Oli lahutatud naisest. Kuigi kuue lapse isa, polnud kunagi kolmandate inimeste sõnul kuigi eeskujulik isa. Oli ühtlasi segatud skandaali, kus tema süles istusid mitu kriketi profimängija abikaasat. Stanford'i gruppi juhatuses olid ainult Stanford'i kõige lähedasemad inimesed (head sõbrad ning perekonnaliikmed).	Petters polnud kunagi abielus. Tema poeg mõrvati 2004 aastal. Pärast poja surma muutus Petters rohkem hasartmängude, narkootikumide, alkoholi ning seksisõltlaseks (ehk vastavad käitumised süvinesid pärast poja surma).	Oli abielus kogu skeemi vältel. Tundus korraliku ja moraalse perekonna-inimesena. Uhkusega näitas isegi investoritele oma lapselaste pilte. Tegelikuses raiskas investorige raha, oma naise ning kahe armukese ülalpidamiseks.	Rothstein rääkis, et väärtustas suhteid oma abikaasaga. Tegelikuses raiskas ta suuri summasid teistele naistele. Hiljem põhjendas truudusetust sellega, et oli seksisõltlane. Rothstein'i enda sõnul oli tal hulganisti lähedasi kaasosalisi (täpsem info puudub). Nende hulgas oli tema onu.

Allikas: autori koostatud

Lisa 4. Ponzi skeemide ja finantspüramiidide võrdlus

	Ponzi skeem	Finantspüramiid
Tüüpiline investorite meelitamise võtte	Investoritele räägitakse investeeringu suurest tootlusest ning pidevatest ja garanteeritud tagasimaksetest.	Investoritele räägitakse suurtest tagasimaksetest, juhul kui investorid leiavad uusi liitujaid.
Väljamaksed	Peavad toimuma teatud tähtaegadel. Peatuvad kui ei leita uusi investoreid.	Toimuvad siis kui leitakse uusi investoreid, ehk väljamakseid võib pidada motivatsioonitasuks. Peatuvad kui ei leita uusi investoreid
Korraldaja osalus	Osaleb isiklikult investorite leidmisel. Suhtleb osalejatega.	Reeglina ei osale isiklikult. Ei suhtle osalejatega, kes tulid allpoololevatele tasanditele.
Väljamaksete allikas	Investorite oma raha	Investorite oma raha
Lagunemine	Suhteliselt aeglane, kuna võidakse veenda olemasolevaid investoreid veelgi suuremate tootluste nimel investeerida juurde, lükates sellega plaanitavaid tagasimakseid	Suhteliselt kiire, kuna ei tehta uusi sissemaksid.
Liitumine	Investeering.	Sissemaks, mis võimaldab saada kohta skeemis, ehk osalustasu.
Osalejate meelitamine	Tänu karismaatilise omaniku suhtlemisoskusele ning investorite WOM-i abil.	Enamasti ainult investorite WOM-i abil.
Toode mida esindatakse	Investeeringuinstrumentid	Enamik skeeme on toodega, mis on mõeldud edasimüümiseks, samas võivad olla ka toodeta.
Toodete väärtus	Tegelikkuses investeeringuinstrumente ei ole, ehk investeeringuid ei tehta.	Reeglina ei oma skeemi tooted mingisugust väärtust tarbijatele ning on müüdavad ainult skeemi osalejate vahel.

Allikas: (Ponzi Schemes 2013).

SUMMARY

FRAUDSTERS' BEHAVIORAL PROPERTIES – CASES OF PONZI SCHEMES IN THE USA

Konstantin Käära

In today's fast evolving financial world one can inevitably expect a lot of fraudulent activity. One of such illegal financial activities is a Ponzi scheme, which got its name from a crook by the name of Charles Ponzi. A Ponzi scheme pays returns to its today's investors from their own money or the money paid by subsequent investors. More familiar name for today's age could be the infamous Benard Madoff's Ponzi scheme in which investors lost billions of dollars and their life savings.

This work concentrates on identifying the behavior properties of USA Ponzi schemer. This is important because a successful Ponzi scheme can't exist without a charismatic leader, who would attract investors and keep the scheme going. There is a need to study the felon's behavior and understand why certain patterns from this behavior emerge. To reach the goal of this paper,- the research objectives have been set as follows:

- based on factual sources and theories find the psychological and social description of fraudster as well as behavioral specifics and tricks, using which schemers could attract new investors (for example a specific set of personal qualities, the design of scheme, facts that are related to fraudster);
- address important ethical aspects that relate to financial crimes and are closely related to behavior of Ponzi crooks, as well as look at possible situation concerning Ponzi schemes in Estonia;

- give an overview of a Ponzi scheme as one of the types of white-collar crimes. Also distinguish a Ponzi scheme from a financial pyramid which is similar, but different type of fraudulent scheme;
- based on five infamous and long-running Ponzi schemes (all five were committed in the US) analyze fraudsters behavior based on specifics and analyze model prepared in the theoretical part of this paper, by first analyzing the schemers personal characteristics and profile of a fraud;
- analyze personal qualities and framework of the scheme;
- analyze all associated circumstances with the scheme and additional schemer characteristics and behavioral patterns;
- find similar patterns in crooks behavior and make subsequent conclusions based on the analyze model.

In the current paper author conducted an analyzis of behavioral specifics of fraudsters based on different leadership, management and Ponzi criminal behavioral theories. Ponzi schemer's personal and behavioral qualities are extraordinary and they don't resemble such of an ordinary man. Crooks can easily win the trust of even the most skeptical investor. That being said, Lillian Gilbreth (management and psychology classic) is known for bringing forth the qualities of an ideal leader in successful organization. Author found similarities between Gilbreth approach and several known investigators and scientists approaches (such as James Walsh and Tamar Frankel), to evaluating and identifying a successful Ponzi schemer. It became clear that criminals could not only become friends with investors easily, but to win their long term trust, respect and sympathy (like great leaders and managers). There is a conflict, however, between the ideal leader approach and learning organization approach, when we talk about Ponzi schemers. Learning organization states that all the leaders are learning on the job as well as everybody else, so the former are not protected from making mistakes. Although this can be true to some extent, there is, in author's opinion, the more logical explanation, that crooks can't afford too many mistakes, therefore they are closer to an ideal leaders than one could reasonably expect. That way the mistake of a Ponzi fraudster costs him marginally more than it would cost to a manager in legal enterprise, because of a severity of potential punishment (especially considering the US laws and penalties for running a Ponzi scheme).

In theoretical part it was found that USA Ponzi schemers guarantee investors bigger returns than market average expected return (market returns fluctuate). Fraudsters pick a form of entrepreneurship and company in a way that they could avoid being audited by internal or external audits or that audits would be minimal. The investment strategy is either vaguely explained or not explained at all to investors. That being said, crooks are extremely manipulative towards investors, while being very charismatic and energetic in talking to their clients. They know how to motivate investors in a manner that does not benefit the latter.

Looking more specifically at the behavior of fraudsters one can find ongoing inconsistencies in their behavior (Ponzi schemers try to look as better people than they actually are). One way that the schemes are presented to investors is that they are an exclusive opportunity to invest with a genius fund manager, who knows how to consistently beat the market. Those Warren Buffet type heroes claim that they have a superior knowledge of the market and disguise their investment strategy that really never existed, in a vague or too complicated strategies, for a simple investor to understand. People get a perception that not everybody has a chance to invest with the brilliant money manager (which is of course a lie). In reality financial felons don't invest the money at all, while their good reputation helps them to find new clients from all over the country. It's appropriate to mention that fraudsters good reputation is in most cases only seeming to be good and fueled by positive WOM, while not based on objective facts or on real accomplishments at the moment of illegal activity. Fraudsters try to look as loyal family heads with love for their families and wives (investors look at the fact as a positive sign that lets them trust the crooks). In reality the families of fraudsters can also be connected with their schemes.

An important fact is also luxurious lifestyle of fraudsters which the latter advertise to their clients in order to entice new investors. Investors start to believe that fund managers can make them rich. Fraudsters try to look also as philanthropists and religious people. That way they find new clients in local communities.

In relation to financial fraudsters one can't ignore the responsibility of auditors and investment funds for being professionally negligent. It turned out that auditors and investment funds have consistently negated professional ethical standards (even if those

were recommendatory) and didn't act in the best interest of their clients. With the latest financial scandals in the US there may be some changes in GAAS, but as of right now a lot of national papers argue that organizational ethics and morals have a much bigger role in preventing crimes. Corporate values can make a positive difference in a proactive way, which are proven to be less effective contrary to reactive ways (for example very strict penalties). In addition a famous economist Dan Ariely found in his book (The Honest Truth About Dishonesty), that people who are more creative tend to cheat more, but the cheating relies very much on the situation and context (morals and ethics are bendable).

Ponzi schemes, as white-collar crimes are immediately stated as financially insolvent. According to GAAP the assets of those schemes must be liquidated and the money from liquidation divided between investors. However those investors that were on top of the mathematical structure of the Ponzi pyramid (they were the first to pay in), can have a net income from the scheme. Those who were on the lower levels of the scheme turn to pay off the net income of the earlier investors. That's why there are a lot of controversy surrounding Ponzi court cases and whether or not to take away previous investors net gain and split it between investors who were net losers. There is still no compromise left in this question. Author would rather appreciate tax credits for those who suffered in the Ponzi schemes.

Ponzi schemes are often times mixed with financial pyramids, although they are different financial fraud types. It was important for author to distinguish those in detail, so the Estonian reader could understand those schemes in full, because there is not a lot of scientific literature in estonian language about those crimes. All in all author finds that there is a relatively low risk for developing of major Ponzi schemes in Estonia.

Empirical part was made on qualitative analyzis based on case study approach. Author analyzed five infamous Ponzi schemes in US near term history:

- James Paul Lewis scheme,
- Scott W. Rothstein scheme,
- Thomas Joseph Petters scheme,
- Robert Allen Stanford scheme,

- Bernard Madoff scheme.

Analyzing personal characteristics of mentioned crooks, author found that all of the fraudsters were men. Besides one case (in which there is an information absence), the average age at which the Ponzi schemes were built by the fraudsters was 42-43 years old. This can imply to a relative entrepreneurial experience as well as reputation which helped Ponzi schemers to build their schemes in a clever and effective way. This paper, however, doesn't study the seeds of wrongdoing in the earlier part of schemers careers (although author guesses that they were there).

In the latter parts of this paper author found that Ponzi schemers were sufficiently educated, financially competent or had a great social capital to build long term Ponzi schemes. Not all fraudsters were with educational degrees or married, as it turned out in fraudsters personal characteristics.

Overall profile of the fraud showed that fraudsters motives were not influenced by potentially strict punishments, which they could anticipate in case of being caught (for example Madoff got basically a life sentence). All of the selected fraudsters choose a form of entrepreneurship and its specifics in order to avoid regulations and audit standards that could reveal their fraudulent schemes. In closer view it turned out that crooks investment strategy couldn't bring the returns promised to investors. It was mostly too complicated or too vague, so investors could get a full understanding to what was done to their money. The promised return on investments was too high in most cases, compared to anticipated average return from the market (plus market returns always fluctuate, while fraudsters guaranteed the returns in specific amounts). While the former was true, the more successful schemers (if one thinks about financial damages) promised more realistic return on investment.

Auditors, who worked for crooks were either their close associates, or were suspicious people with suspicious backgrounds, who manipulated with financial reports on behalf of criminals. Many fraudsters issued false reports by themselves and their auditors approved the financials. Also fraudsters were against any internal or external audit, even when clients issued a request. The widely spread belief is that schemers work by themselves and are lone operators of the fraudulent activities. In reality crooks have a

lot of associates from different social circles. Author suggests that more influential crooks had connections within government authorities, as well as provided funds for political campaigns of many known politicians in the US. Besides possible corruption in government agencies there were a lot of different reasons why the schemes couldn't be revealed for quite some time. Including that a lot of fraudsters associates were their relatives and very close people, who former could trust. The effectiveness of the scheme could be vastly improved if the associates were the people, who fraudsters could trust.

All of the crooks were very charismatical leaders and knew how to motivate all the surrounding people for a certain type of action. Schemers have to always look for new clients and see the best potential clients (one can say that their client segment is gullible people). Financial criminals are clever, smart and creative. First and foremost they know how to deal and how to act correctly within a certain situation. This paper brought many examples of how fraudsters managed to engage the biggest USA institutional investors and convince regulators that there is no wrongdoing in fraudster organizations. Important instrument in this case is the great instincts as well as extraordinary personal qualities of the schemers. It was very easy to chat with fraudsters, they were all very welcoming and outgoing and there were not many people who saw troubling signs in crooks behavior. Crooks showed a great love for their field of doing and were energetic in every situation, so they could irrationally influence a lot of investors (on a subconscious level, or emotional level).

Empirical study confirmed theory view in the part which talked about exclusive investment opportunity. Fraudsters managed to present their schemes to investors as if the latter were really carefully selected to have an opportunity to invest with an extraordinary people, who knew how to beat the market consistantly. The high social status of the fraudsters immideately granted them a stellar reputation and people looked upon them as heroes and geniuses, who had accomplished a lot in life. Besides the fact that fraudsters knew how to build long term relationships with their clients, they lived a luxurious lifestyle, which was in the eyes of investors a sign of prosperity. Investors thought that fraudsters could bring them financial prosperity.

Important places for hiring clients were churches and charities organizations. All fraudsters used one or the other place for finding investors. They introduced themselves

as deeply religious people or philanthropists, who would like to change world to a better place. In turn fraudsters looked for gullible people who would give their money to seemingly morally bound fund manager. Also important was that criminals who were married wanted to impress investors and look as if they were loyal family men. In reality all married fraudsters cheated on their wives.

Behavioral specifics of the Ponzi schemers were closely studied in this work, although author believes that the behavior of the schemers is not static (of course some patterns will always leave unchanged), and they are mostly dictated by the social context and the development of the markets. However, there is a need to learn about less known Ponzi schemes and learn about behavioral characteristics of those (for example the cases when fraudster was unknown to a wider public). One could study the schemes from the standpoint of professional ethics and try to offer solutions that could help to prevent Ponzi schemes in the most effective way. Also one could analyze the possibilities of changing GAAS standards or punishments and penalties in the criminal law. The possible further development for this research could be to analyze schemes and fraudsters connected with them in Europe and/or other nations context (for example developing nations in Asia). After that kind of research it would be appropriate to offer potential investors from around the world a set of standardized red flags, that could indicate the existence of Ponzi schemes. It's very important to suggest preventive methods before investors makes the decision to invest in a scheme or while the scheme is in its earlier phase. Author would also suggest to learn about possible Ponzi schemes and fraudsters based on Estonian examples.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina: Konstantin Käära, (sünniaeg 31.08.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose: „USA PONZI SKEEMIDE KORRALDAJATE KÄITUMUSLIKUD TUNNUSJOONED“, mille juhendaja on lektor Mark Kantšukov,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 28. mai 2013. a.